

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1977

A TARTALOMBÓL:

CSANÁDY JÁNOS
JEKELY ZOLTÁN
RÓZSA ENDRE
ZELK ZOLTÁN
VERSEI

★

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
HERNÁDI GYULAVAL

CSÜROS MIKLÓS:
HERNÁDI GYULARÓL

HERNÁDI GYULA:
ISTEN HÁTRAFELE MEGY

★

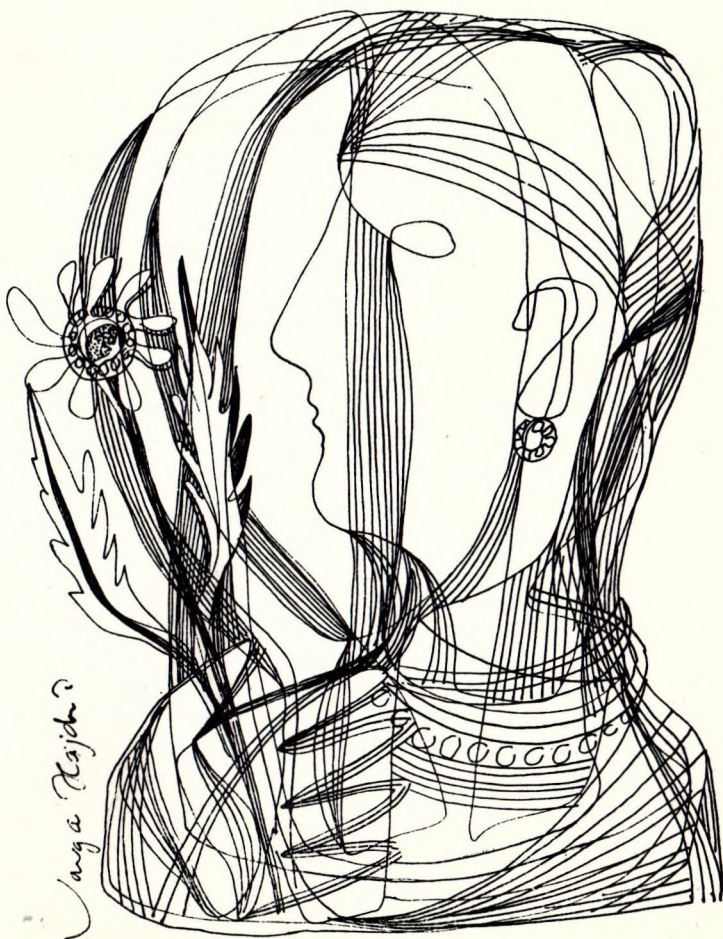
HARASZTI SÁNDOR:
FORGOSZÉLLEN

LACKÓ MIKLÓS:
TÖRTÉNETÍRÁS
ÉS PUBLICISZTIKA

TUSKÉS TIBOR:
A PÉCSI NYUGAT-EST

★

MARTYN FERENC:
ADY-PORTRÉ

5

SZÁMUNK SZERZŐI:

ACHÁTZ IMRE
BALIPAP FERENC
BERTHA BULCSU
BÉCSY TAMÁS
CSANÁDY JÁNOS
CS. NAGY ISTVÁN
CSORDÁS GÁBOR
CSÜRÖS MIKLÓS
FUTAKY HAJNA
HAJNAL GÁBOR
HARASZTI SÁNDOR
HERNÁDI GYULA
JÉKELY ZOLTÁN
KELEMEN LAJOS
KENYERES ZOLTÁN
LACKÓ MIKLÓS
NADOR TAMÁS
NEMES ISTVÁN
PARTI NAGY LAJOS
POMOGÁTS BÉLA
RÓZSA ENDRE
SAJTOS LAJOS
SZIRMAY ENDRE
TANDORI DEZSŐ
TUSKÉS TIBOR
VAMOS MIKLÓS
VEKERDI LÁSZLÓ
ZELK ZOLTÁN

KÉPEK:

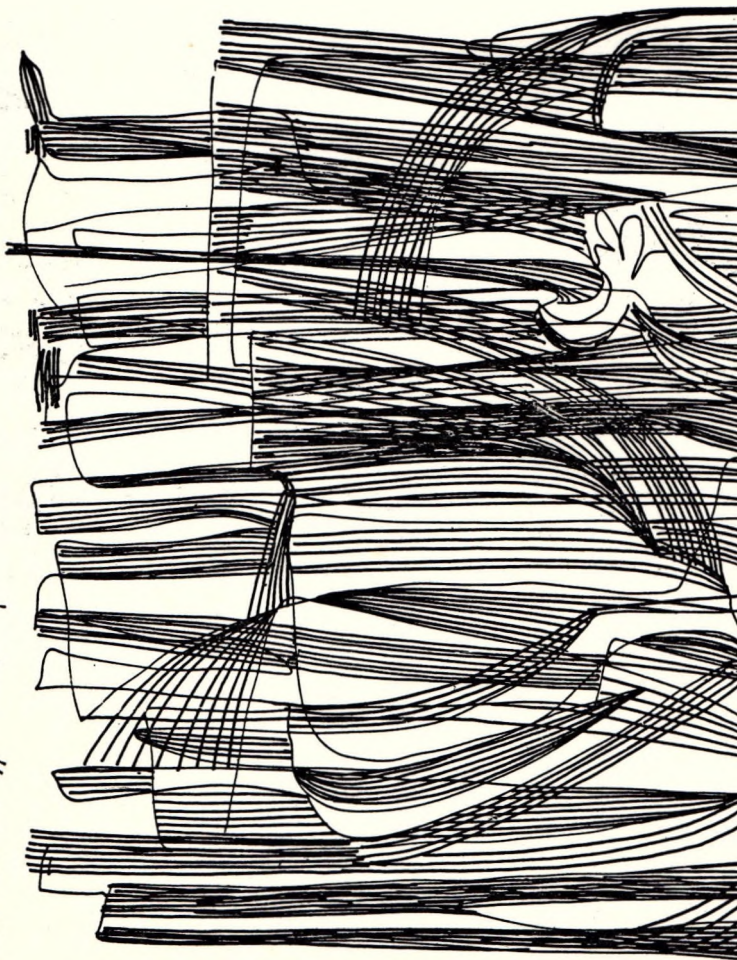
MARTYN FERENC
PATTANYÚS JÓZSEF
VARGA HAJDU ISTVÁN

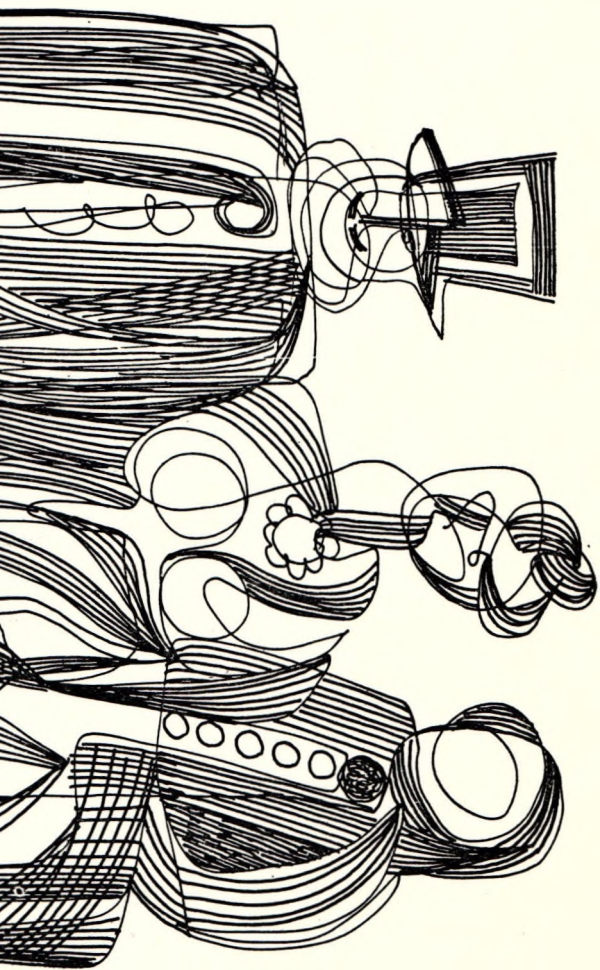

Wojanek, d. 1976.

Sarya Haryani 1976

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1977. MÁJUS

TARTALOM

ZELK ZOLTÁN versei	- - - - -	387
JÉKELY ZOLTÁN versei	- - - - -	388
RÓZSA ENDRE versei	- - - - -	390
CSANÁDY JÁNOS verse	- - - - -	392

*

HERNÁDI GYULA: Isten hátrafelé megy (elbeszélés)	- -	393
BERTHA BULCSU: Interjú Hernádi Gyulával	- -	398
CSÜRÖS MIKLÓS: A novellista pályaképe (<i>Hernádi Gyula:</i> <i>Az ég bútorai</i>)	- - - - -	408
CSORDÁS GÁBOR versei	- - - - -	414
SAJTOS LAJOS verse	- - - - -	415
KELEMEN LAJOS versei	- - - - -	416
VÁMOS MIKLÓS: Barátkozás (elbeszélés)	- - - - -	417
SZIRMAY ENDRE versei	- - - - -	423
CS. NAGY ISTVÁN versei	- - - - -	424
PARTI NAGY LAJOS versei	- - - - -	425
BALIPAP FERENC verse	- - - - -	426

*

HARASZTI SÁNDOR: Forgószélben (önéletrajz, I.)	- -	427
LACKÓ MIKLÓS: Történelmi érdeklődés, történetírás, publi- cisztika	- - - - -	437
HAJNAL GÁBOR versei	- - - - -	442
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten	- - -	443
FUTAKY HAJNA: Pécsi színházi esték	- - -	449
ACHÁTZ IMRE: Kodály Zoltán pécsi szobra	- - -	455

*

ADY

TANDORI DEZSŐ: „Szeretek élni, de sok-sok alvás...”	-	457
TÜSKÉS TIBOR: A pécsi Nyugat-est története	- - -	461

*

POMOGÁTS BÉLA: Vas István jelenléte - - - - -	467
KENYERES ZOLTÁN: Kritikus számadás (<i>Komlós Aladár válogatott írásai</i>) - - - - -	470
VEKERDI LÁSZLÓ: Klaniczay Tibor: Hagyományok ébresztése - - - - -	472
NEMES ISTVÁN: Kovács Kálmán: Eszmék és irodalom -	476
NÁDOR TAMÁS: Két zenei könyv Pécsről - - - - -	477
A Jelenkor krónikája - - - - -	479

K É P E K

MARTYN FERENC: Baranyai rajzok - - -	389, 391, 441
(<i>Nádor Katalin fotói</i>)	
PATTANTYÚS JÓZSEF rajzai - - - - -	407, 454
VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai - - - - -	460, 466

M ű m e l l é k l e t e n

1. MARTYN FERENC: Ady V.
(*Nádor Katalin fotója*)
- 3-4. HERNÁDI GYULA-portrék
(*Móser Zoltán fotói*)
5. VARGA IMRE Kodály-szobra
(*Achátz Imre fotója*)

A b o r i t ó n

VARGA HAJDU ISTVÁN rajzai

J E L E N K O R

I R O D A L M I É S M ű V É S Z E T I F O L Y Ó I R A T

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

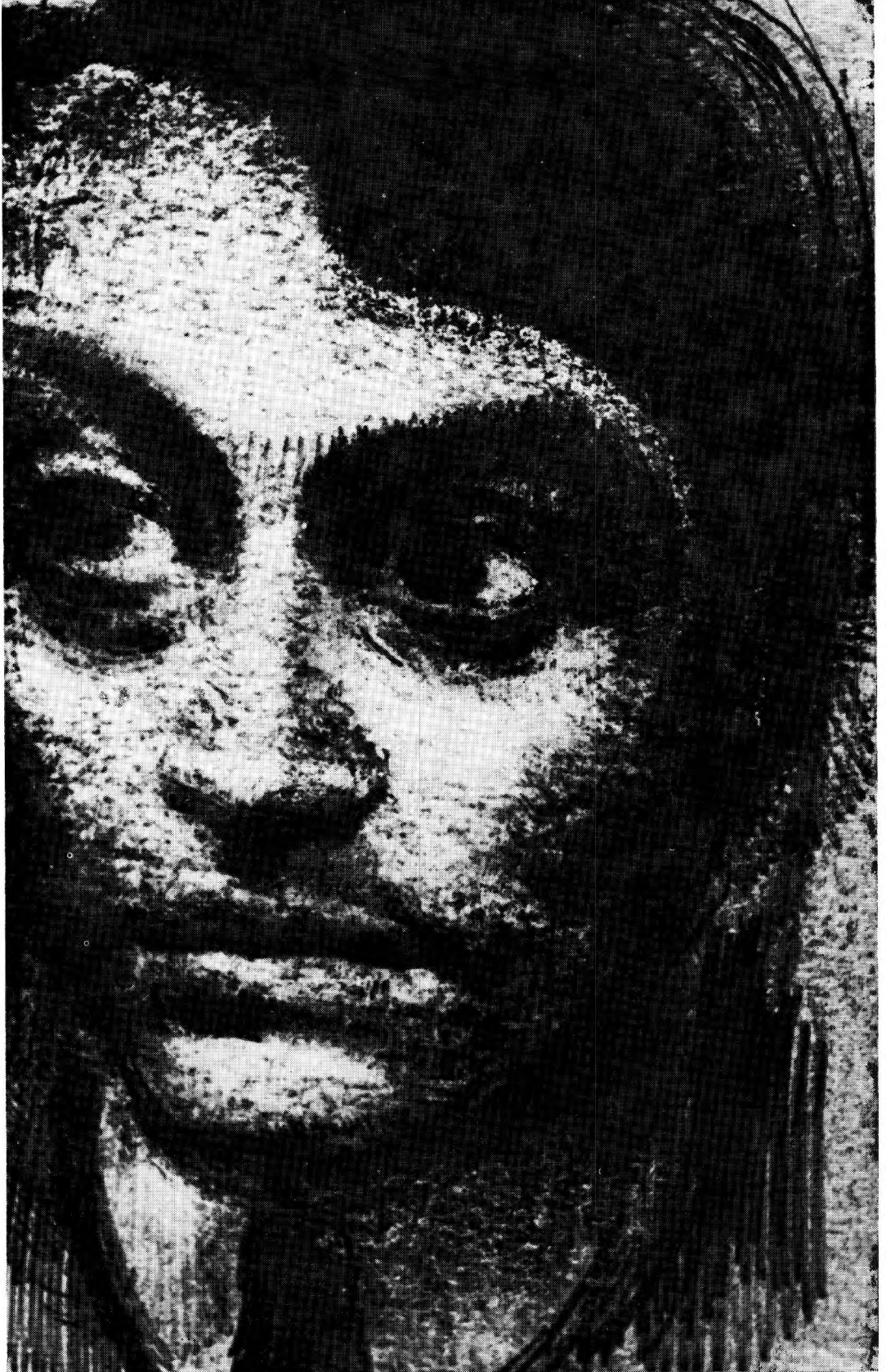
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi

jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72, Ft.

77-1990 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

Apadva áradó irigység

*Mint víz-nem-érte ártér
mellett az apadó ér,
lett végül is olyan:
köveken csikorgó, irigy vizével
szitkozódik: miért rohan
a fiatal, virgonc patak,
s miért hömpölyög az öreg folyam?*

Zsákmány

*Tudod-e, mit hozol
ha marékkal, ha zsákkal,
te Holdon botorkáló ember,
mikor a Földre visszatérsz?
A kutyák megkövült éji bánatát!*

Kérdés

*Mi voltam én?
Az Isten jajongása.
Mi vagyok én?
Az Isten sóhaja.
Mi leszek én?
Az Isten némasága.*

Horváth István fejfájára

*Kire ficáncoló, részeg autó típort:
Nyugtasson a talud, szegény költő-Tiborc!*
(1977 január)

Barátaim

*Olyan mélyen benn-élnek életemben,
hogy egyedül már sohasem vagyok –
Az egyik valami tömlőc-veremben,
a másik – a másik talán halott.*
(1950)

Mars-lakók közül

(Töredék J. Gulliver úrhajó-orvos tudósításából)

*„... Az aggot, gyermeket nyelvéért üldözik
vérükben gyűlölet sistergő mérge forr
emberséghez nekik aligha van közük
istenségük ripacs örjögő Belfegor*

*Öreg kriptákba is e nép beköltözik
csontváz tulajdonost koporsóstul kiszór
s Itéletnap se lesz melyen rásüthetik
hogy illetlen vala garázda és bitor*

*Többet nem írhatok mert nincs sehol papír
mióta Belfegor Nagy Könyve megjelent
– e bolygón szabadon csak Ő s a Főpap ír –
S ha írnék fogadós portás kém feljelent*

*– – – – –
A gyomrom émelyeg – a vad csillag kereng –
Belátom nem terem számomra itt babér
Egy fokkal jobb nekünk nagy szó ez odalent...”*

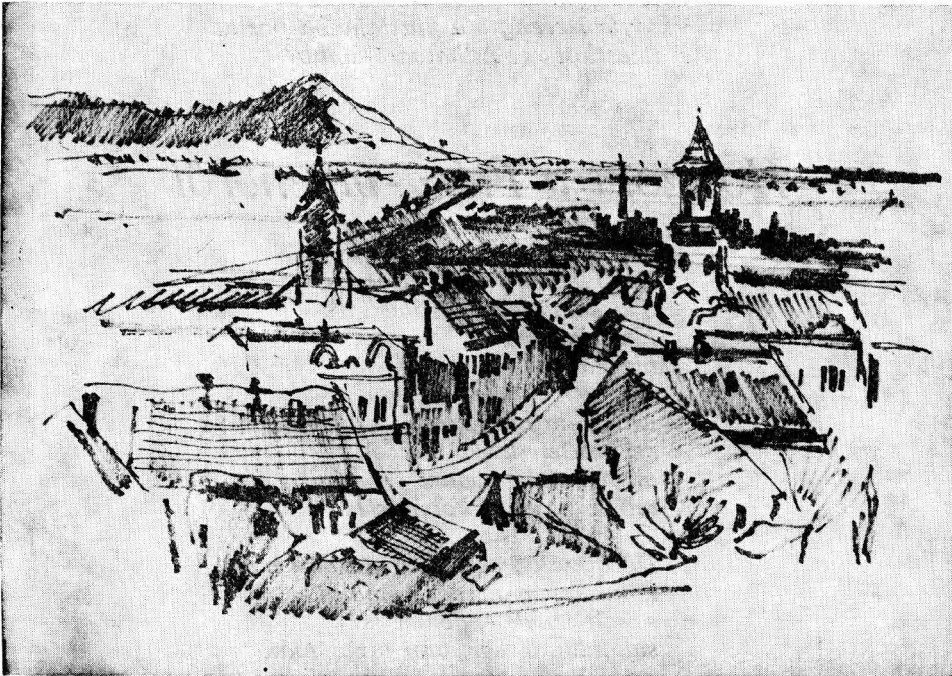
Senectus

1.

*Búcsúzz vígan e világtól,
hol elektromos gitár szól,
s őzsdí rém vagy ha néhányszor
nem köztéren, állva párzol.*

2.

*Azt álmodtam, kinőtt minden fogam,
mutogattam egy lánynak boldogan;
vad szőke volt, kacér, a szeme kék –
harapni kezdtem rózsás fenekét.*

RÓZSA ENDRE

Ébrenléteim

(Leningrádi töprengéseimből)

*Az éjben – éjek: matrjoska-babák
befelé zsugorodó végtelenje.
Lüktető méhben magzat-lányka, benne
csöpp kehely ringat jövődő anyát.*

*Ami lehet: mind mást szül, nem magát.
A megtestesült – elbukik merengve,
vagy meteorként hull a jeltelenbe.
A nem lehet: valóbb világra vált.*

*Mint céltáblán a tátongó, sötét pont,
középről indul, növekszik, feléd ront;
s ki tótükörbe lő – csak tizes kört talál.*

*Befelé gyűrűz, kifelé szorongat.
Vizgyűrű cseng s a parttalanba porlad.
A tizes kör . . . Adhatod-é alább?*

Horizont a Flóra-pihenőről

*Ott messze – a Gyárváros.
S a salakdomb csillesora:
homokóra,
vizzintes.*

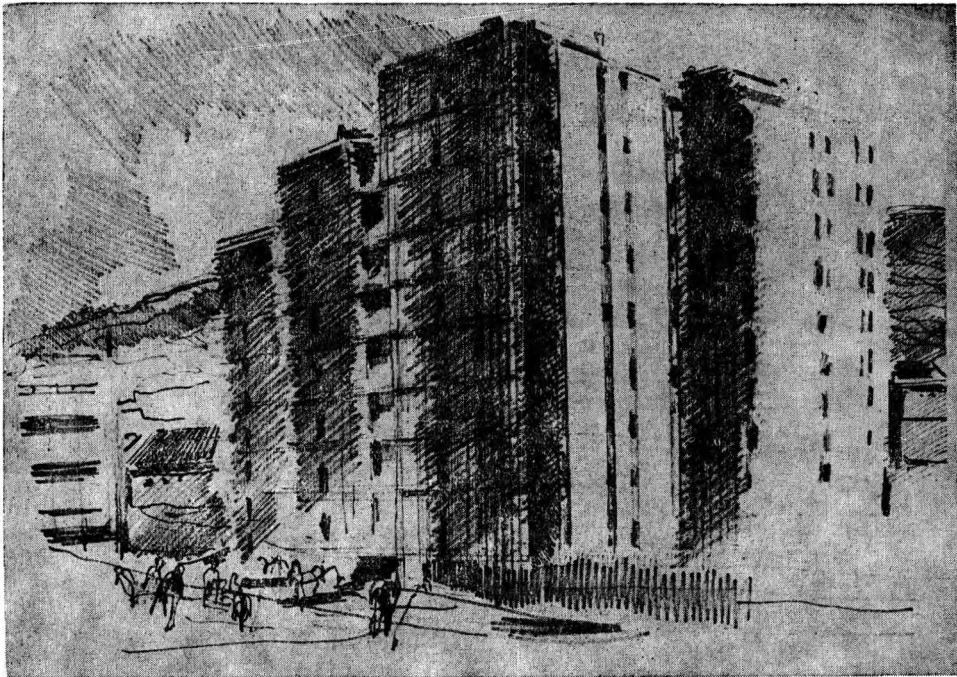
*Elnéztem hányszor is alkonyatig
az időtlen kör-vonulást,
az ingaütés ütemét kiszabó
teli és üres imbolygást!*

*Döcögve az emlékek huzalán most
lebuknak a percek, ömölni,
s kiűritenek engemet is:
salakdomb lesz, ami nincs már.*

*Ami volt örök-óra, igéző,
kölyök-szememen
piciny pontként futosó,
később az évadok, évek,
testünkben a vérkörök és
az égen a tünde keringés
érvényes tárgyi modellje –*

eltűnt már régen a tájból.

*Mellembé zárva azért még
nem akadt el az élő inga,
az az állhatatos homokóra
nem szűnve pereg idegemben,
koponyámban is itt
kering ama körketrec, hol
a ketrec is, önmaga, és a fogoly meg a foglár:
az idő.*

Béklyóim

*Az írás még mindig reménység.
Ameddig ember lesz, dalol,
amíg dús televény a szegénység,
mindig föltakad valahol,
égre szalad a dal virága,
nem akad torkokon a szó,
szabadon mozog béklyójában,
mely nem bilincs, csak formaadó.*

*Minden mozog, forgat, szögel,
erőlködik, lépdél, szökell,
kacsozzák, kapálják a szőlőt,
szüretelik a fűrtöket,
fúrják, bontják a széntalat,
kitorodítják az üstöket,
acél-ekék forgatnak földet,
a szellem is szánt, vet, arat,
magágyat készít az örömnnek
sok összetogott pillanat,
s kirepülnek a madarak.*

*Így repülök, így vagyok én is,
bár többnyire csak itt ülök,
hol alattam húsz lábnyi mélyben
reggeltől estig dübörög –
szavak sorakoznak sorokba,
villázok szénakazlakat,
s este, ha indulok haza,
néhány villával jut magamnak,
s megtelik a szekér-saroglya.*

Isten hátrafelé megy

I.

– Tévedsz Aljoska – mondta Karamazov Iván Karamazov Aljosának és leült a földre.

- Nem tévedhetek – válaszolta Aljoska.
- Olyan vagy, mint egy sugárzó kutya.
- Miért bántasz? – kérdezte Aljoska.
- Te kincs vagy nekem, nem akarlak és nem is foglak átengedni . . .
- Kinek nem akarsz átengedni?
- Az égen sétáló verebeknek.
- Mennyit ittál Iván?
- Csak annyit, hogy megcsiklandozhassam Jézuskádat.
- Káromkodsz – mondta Aljoska és a tenyerébe temette arcát.
- Aljoska, meséld el, mit álmodtál az éjszaka?
- Miért gondolod, hogy álmodtam?
- Reggel említetted.
- Nem merem elmondani neked, kinevetsz.

Karamazov Iván feltérdelt, összekulcsolta a két kezét:

– Könyörgök, mondd el!

Karamazov Aljoska letérdelt bátyja elé, szétnyitotta öt ujját, mintha meg akarná áldani, aztán lágy hangján beszélni kezdett:

– Két százlábú hajó jött felénk a réten, kéményükből szikrák hullottak a tenyerünkre, és te megfojtottad a kiskacsákat az udvaron.

- Nem fáj a tenyerem?
- Elolvadtak a szikrák, mint a hó, amikor teljesen mezítelen.
- Miért fojtottam meg a kiskacsákat?
- Azt mondtad, démon vagy, és a kiskacsák tudnak rólad valamit.
- Mit tudtak?
- Azt nem mondtad el.
- Hazudtam.
- Akkor miért ölted meg őket?
- Mert a szerelemhez halott, sárga pihék kellenek.
- Kit szeretsz te, Iván?
- Mindenkit, aki átmegy az udvarunkon.
- Botkovot is?
- Őt is.

– Azt mondta rólad, hogy lábfej helyett pata van a cipődben.

– Az én szerelmem elvált és téged Krisztusnak forraszt fel az ég vasdarabjaira.

– Ne káromkodj, Iván, mert akkor el kell hinnem rólad, hogy a Gonosz követségi tanácsosa vagy.

- Látod, te csak követségi tanácsosnak nevezel, pedig én mindig miniszterelnöknek hívlak. Vagy talán szerinted Krisztus nem a Jó miniszterelnöke?
- És a Sátán?
- Ó Király, Aljoska.
- Miért akarsz elüldözni innét, Bátyám?
- Örökre itt akarlak tartani.
- Tudod jól, én Krisztus alázatos szolgálcskája vagyok.
- Krisztus eladta magát a telepen, és te megtaláltad a saruját. Megvásároltad.
- Hol romlott el, Iván?
- Mi romlott el, Testvérke?
- Ott a belső tereken, a jégben süttöt, halvány kenyérben.
- Mit beszélsz, Aljoska?
- Ezerkilencszáznyolc éve, amikor megszületett Krisztus, hüvelykujjára húzta a szívetet, ezt a piros gyűrűt, és fekete követ kalapált a közepébe. Te vagy a fekete kő Bátyám. Elmentem minden fellelhető búcsúhelyre, odavizeltem a szent füvek mellé, hogy a gőzben észrevegyenek azok is, akik a trónust viszik, de csak te jöttél utánam, olyan volt az arcod, mint egy ólomra dobált, homályos nyilatkozat, mindig siettél és mégis mindig volt időd, hogy letörd rólam a tisztaság kilincseit.
- Add ide az arcodat, Aljoska.
- Mit akarsz?
- Meg akarlak csókolni.
- Ne bántsál, Bátyám.

Karamazov Aljosza felugrott, futni kezdett az iszapos úton, de Karamazov Iván utolérte, maga felé fordította és szájon csókolta.

A hold hátradőlt, hogy elhajoljon az ütés elől, és a tajga kigyulladt, mint egy lövedék.

II.

I. F. Lebegyev ezredes 1840. január 30-án született Moszkvában.

Apjából csupán három aranyozott gomb maradt, amikor át akart futni egy keskeny vízesés fölött.

Anyjáról nevelőapja V. A. Korszakov tábornok mesélt neki délutánonként, miközben amatőr bűvészként cilindereket varázsolt elő egy bokor nagyságú fehér nyúlból. Az állat fogazata nagy sebességgel, nyikorogva növekedett és mire elérkezett a vasárnap, kiért egészen az udvar közepéig. Temp-lomból jövet a tábornok letakarta az udvart egy fekete lepellel, és eltüntette a nyulat.

A kis Iván Felicianovics áhitattal hallgatta az anyjáról szóló történeteket, különösen az elefántokkal kötött barátsága tetszett neki. Kiiderült, hogy anyját Indiából hozta Oroszországba apja, miután két maharadszát megtanított a lótenyésztés fortélyaira.

V. A. Korszakov tábornok tiszti iskolába adta a tehetséges fiatalembert, aztán meghalt.

Iván Felicianovics szorgalmasan tanult, és mindennél jobban érdekelte a geometriai térfogalom fejlődése.

A lovasezred, melyhez fiatal főhadnagyként beosztották, Tovalingov közelében állomásozott, egy kis falu határában.

A sátoztábor főterén hosszú, kövér halakat kötözték egymás mellé a katonák és addig ittak, amíg a halak el nem száradtak.

Vera Nyikolajevnáknak hívták az áttetsző fakérgembe, mozsáralakú kalapokba burkolózó fiatal hölgyet, akit Iván Felicianovics maga mellé emelt aranyozott nyergébe.

Hivatásos érzékenység vette körül őket, a templomban megsűrűsödött szobrok várták mindennapos látogatásukat, hírhedt égi gonosztevők tartották föléljük aranyozott nyilvesszőiket a széles, pihentető őszben, a piszkálódó, kitelepíthetetlen nyárban.

Vera Nyikolajevna fiúgyermekeket szült Iván Felicianovicsnak, megszáritgatta őket a napon, selymes fülüket a fejükhöz ragasztotta és szakadatlanul sirdogált, mert egyik fiúgyermek sem élt három hétnél tovább.

Iván Felicianovicsot kinevezték őrnaggyá, és megkérték, festesse be a haját, mert a lovakhoz nem illik a tündöklően távoli trombitaszó.

Befestette a haját, majd levelet írt rokonának N. I. Lobacsevszkijnek, melyben kifejtette, lehetséges olyan geometria, amelyben nem érvényes a párhuzamossági posztulátum.

N. I. Lobacsevszkij válaszként elküldte neki „A geometria alapjairól” című könyvét, melynek elolvasása után Iván Felicianovics teljesen megváltozott.

Hatalmas iskolai falitáblákat hozatott, telerajzolta őket a ferde vonatkoztatási rendszerek görbéivel, képleteivel, és gerezdre hasogatott arcokkal próbálta meg érzékelteni az abszolút párhuzamosságot.

1897 februárjában megkapta az ezredesi váll-lapot és ő lett a lovasezred teljhatalmú parancsnoka.

Felesége ötvenöt éves volt már, de még mindig menstruált és minden évben megszülte Iván Felicianovicsnak esedékes fiúgyermekét, akit aztán három hét múlva, palaszürke zokogások közepette el is temetett.

A meglehetősen rövid gyászidő leteltével megnyugodott, reggelenként megpaskolta a cselédlányok arcát, majd beleült hintaszékébe, és egész nap mosolyogva hallgatta a szobában fel-alá futkározó férje verseit, amelyek görbületi vonalokról, lefejthető felületekről és konformis leképzésről szóltak.

Iván Felicianovics türelme lesoványodott, kiálltak a csontjai, a régebben zsirosan lüktető órái elfelezödtek, megszapordtak, szárazra festett sajtárokban hemzsegték, minden izomzata lefelé csúszott, fél napokat a porban hevert, és a lobogó hangyalevest is alig bírta már lenyelni.

Az ezredet kivezényelte a tajgába, ostorral hajtotta az embereket, hetekig ott maradt velük, és az ezerkétszáz lovas sík- és térelemnek használva, geometriai ábrákat rajzolt segítségükkel a nedves talajra.

Megállt a tér hullámozó állomása előtt és tisztelgett, mintha két egybehangozó vonatot kísért volna ingyenes, bérmentes nyaralók felé, melyekben egy tárgyaltalan állítás hozománya várja, melyekben tartalékos bolondok álmodoznak, mert a Riemann-féle görbületi tenzor csak mint mellékes matematikai korollárium lehet jelen a lószagú szalmában.

A felbukkandó, kidülledő tavak, mint egy Basedow-kóros, tér-szoknyájú asszony piszkos, felfúvódott szemei.

A tér hiszékeny gödrei átfutottak előtte egy dróton, lekapta válláról hosszúcsövű puskáját és meghajolt; mozdulatai közül csak kesernyés, türelmetlen makogás hallatszott.

A tér téglái megmelegedtek, a derekára szorította őket, és a fájdalom kiritkult, mint egy ijedt merénylő lépése.

A tér fáklyákra kötözve körüljárta a bokrokat, és reszketve levizelte magát órákkal, percekkel, hogy elaludjon az összes görbület.

A tér szokatlan lapjaira valaki súlyokat írt, és botránykrónikákat helyezett, hogy a felvonalozott időt valaki a tér szokatlan lapjaira írhasssa és botránykrónikákat helyezhessen rájuk.

A tér tudálekos kérdezősködését már régen leszerelte, hagymaalakú farakásokat emelt a templomok köré, és kitépette a harangokat.

A tér szertelen kurvái kiálltak a mélyhűtött kereszteződésekbe, fújt a megrepedt szárnyak felől a szél, és mindent megtapogatott az ernyedetlen hajlam és kéj.

A tér pártolhatatlan szemölcseit megégették a legszebb kezelés fázisai, a kenőcsök bágyadt üvegfalai, az égi vasalók hajózható nyomdokai, az üzenet szerencsepatkói.

Iván Felicianovics megkezdte a próbákat.

A lovasok napi huszonhárom órát gyakoroltak, hogy a térelemek egymáshoz illeszkedése egészen pontos legyen.

Vera Nyikolajevna abbahagyta a szülést, és minden idejét férje mellett töltötte.

Hófehér napernyő alatt ült, figyelte a sorakozó, ügető alakulatokat és kis trombitáján jeleket fújt nekik.

A század és szakaszparancsnokok apró színes zászlókat tűztek a földbe, minden egyes lovas kijelölt helyére került zászló.

A tisztára taposott térségen Iván Felicianovics mindennap összeállította a nagy formációt. Izgatott volt, hatvannyolcéves sárga arcán majdnem élő bogarak futkostak, zárt lámpások világítottak.

A végső formát még nem találta meg, N. I. Lobacsevszkij titkos naplóját várta Pétervárról.

Tribünt építettek a tisztás szélére.

Sima, rosttalan asszonyok nevetgéltek a vitorla szagú réten, támadhatatlan csákójú katonák őrizték a bejáratoakat.

A júniusi nap belelapozott a tájba, és nem tudta többé letenni.

Iván Felicianovics átvette egy magas piros szemű orvostól N. I. Lobacsevszkij naplóját és besietett vele a sátrába.

Megtelt a tribün. Gólyalábakon sántikáló tábornokok, tiszték, sült rózsákat szorgolató lányok érkeztek, bélpoklos ruházatok ültek a padokon.

Iván Felicianovics kijött a sátrából, díszruháját egy arasszal a teste fölött viselte.

Odament helyetteséhez Sz. P. Zsurlov őrnagyhoz, és valamit súgott a fölébe. Az őrnagy feszesen tisztelgett, felült a lovára, elindult a fegyelmezetten várakozó ezred felé.

Vera Nyikolajevna odafordult az egyik vendégezredes feleségéhez és azt mondta neki, nem ártana, ha megtanulná, milyen hosszú és bonyolult a lovak emésztőrendszere.

Az ezred elindult, elfordult, szigorú ábrákba rendeződött.

Iván Felicianovics megfogta a jobboldali szélső lovas lovának kantárját és elkezdte vezetni befelé.

Vera Nyikolajevna kis trombitájának olyan volt a hangja, mint egy cse-csemőnyi hasadás isten kabátján.

A vendégek tapsolni kezdtek.

A jobboldali szélső lovas odaért az ábra magjába. A legbelsőbe.

A mosoly kérelmére kétezer négyzetkilométernyi erdő kifigyelte és felhalmozta a kétarcú görbületek, lapok ravaszságát.

A mosoly természetessége volt a hüvely, amelybe minden beleszállt.

A mosoly mosolyogni kezdett.

Iván Felicianovics azért mosolygott, mert megértette, hogy egyetlen másodpercre ő lett az a vég nélküli mennyezet, amely a lovak tökéletes rajzolata alatt leszakadt.

III.

1908. június 30-án a szibériai Köves Tunguzka folyó közelében hatalmas robbanás rázta meg a tajgát.

A tűz, a robbanás mintegy kétezer négyzetkilométeres területen elpusztította az erdőt.

Az egyik véletlen megfigyelőt, aki a robbanás helyétől száz kilométerre tartózkodott, a légnyomás fölkapta és hét méter távolságra röpítette.

Közeli megfigyelők nem voltak, az első kutatók pedig csak a huszas évek végén jutottak el a robbanás színhelyére, L. A. Kulik professzor vezetésével.

Sokáig kutattak, azonban legnagyobb meglepetésükre, nem találtak semmiféle becsapódási krátert.

A második világháború után folytatták a kutatást. Ismét csak nem találtak krátert, s ezek után kizárták azt a lehetőséget, miszerint meteor, az úgynevezett Tunguz-meteor csapódott volna a tajgába.

A továbbiakban egyesek idegen égitestről érkezett, nukleáris hajtású űrhajó felrobbanásával, mások antianyag-annihilációval magyarázzák a pusztulást, sőt legutóbb a rejtélyes „fekete lyuk” néven ismert csillagászati jelenséget is belekombinálják.

G. I. Petrov és munkatársai új magyarázattal szolgálnak. Szerintük a robbanás okozója a föld légkörébe belépő, mintegy háromszáz méter átmérőjű, hó-jégszerű halmazállapotban lévő anyagból álló üstökösrag lehetett. Az üstökösrag légkörbe lépését erős lökéshullám előzte meg, amely elvált a lassuló mozgással közeledő testtől.

Magának az üstökösragnak anyaga csak hó és jég lehetett, mert ha gáz lett volna, akkor csak néhány másodpercig létezhetett volna, ha pedig nagyobb sűrűségű, darabos anyagból állott volna, kráter maradt volna becsapódásának helyén.

(Újsághír, Népszabadság 1975. XI. 16.)

IV.

A két Karamazov testvér tajgabeli találkozásáról és I. F. Lebegyev ezredes alakulatának lovasbemutatójáról, az alakulat és a lovasbemutató közönségének eltűnéséről a Tunguz-meteor ügy kutatói közül senki se tesz említést.

Interjú Hernádi Gyulával

Nagyon valószínűtlen élőlény az ember. Számomra minden találkozás meglepetés. Nem az ember belső jellemvonásaira gondolok, különös tulajdonságaira, hajlamaira, rögeszméire, hanem térbeli, fizikai megjelenésére, ahogy mozog, néz, nyel, artikulál, növeszti szőrzetét. Saját magammal is így vagyok, mindig megdöbbenek, amikor megpillantom a fejemet egy tükörben. Különös kinövésök... Még nagyobb a csodálkozásom, amikor természetellenesen két lábon megyek és nem veszem el az egyensúlyomat. A zöld gyík nem csinál ilyent, a zöld gyík fizikai megjelenése nagyon valószínű, és esztétikus. És az emberi fejek sokfélesége... Az arcok, ahogy előrenyomulnak az utcán, termekben, puhán, fényesen. A hús bősége, a nyers lila és vörös hal-mok, mindig zavarba hoznak.

Hernádiról valami lényegesebbet akarok mondani, de ez a hús ügy azért nem kerülhető ki. Emberhúsra gondolok, nyers emberhúsra. Hernádi ma persze más ember, legalábbis másnak tűnik, mint az ötvenes évek végén. Néhányszor, talán Tüskés Tibor társaságában, együtt ültünk Pécsen a Nádor kávéházban. Hernádi akkor a föld közelségében élő emberek természetességével, és bizonyos szakértelemmel beszélt az emberi húsról. Szanitéc volt a fogolytáborban. Talán egy német orvosról beszélt, aki a szikével belevágott a húsba, kivágott egy megállt szívet, tette a dolgát, vagy szabálytalanul végezte. Mindez már homályba vész, de az emberi húsról emlékszem, s Hernádi tárgyilagos hangjára is, ahogy kimondta a szavakat. Egyszer később, ugyanilyen tárgyilagosan beszélt arról, hogy a világban már létrejöttek azok a szervezetek, testületek, melyek az atomháború után működésbe lépnek és összegyűjtik, szortirozzák mindazt, ami az emberekből és alkotásaikból megmaradt. A tárgyilagos hangban akkor komor feszültséget éreztem, emberi aggodalmat.

Hernádi a nagy intézmények megbízható hivatalnokainak kifogástalan öltözékét viselte, vasalt öltönyt, fehér inget, nyakkendőt. Mostanában is úgy öltözik fel reggel, hogy napközben bárhová bemehet, bárhol megjelenhet. Nem tudom miért tűnt fel nekem, egy író esetében ez lenne a természetes. Talán az arca miatt. Ahogy beszélt, a fehér ingből előbukkanó nyakat és arcot néztem, mely szabályos építménynek látszott, de volt rajta valami időtlenség, vagy idegenség, tudása valamilyen szörnyűségnek. Ahogy néztem az arcát, olyan érzésem támadt, hogy Hernádinak nem volt gyermekora. Felnőttként született. Nem is született, csak megjelent köztünk érett, tapasztalt arccal. Cselekedett, mozdult, gondolt és érzett valamit, de ezeknek a gondolatoknak és érzelmeknek nem volt előzménye. Mozdulataiból, érzelmeiből hiányzott a gyermekkor.

Később a könyveit olvasva megerősödött bennem ez az érzés, s volt idő, amikor magam előtt láttam Hernádit, ahogy a reggeli órákban megjelenik a városban. Idegenül, látszólag minden cél nélkül lépdel az emberek között,

s délig, estig nem érkezik meg sehová, csak jelen van. Csak évek múlva derül ki, hogy ez volt a cél, a jelenlét, és semmi más.

Egy hajó is foglalkoztatott valamikor, amivel Hernádi megérkezhetett a városba. Egy Baltimore Klipper látszott valószínűnek, ami az angol-amerikai háború után alakult ki, s elég gyors volt ahhoz, hogy a bálnavadászok is használhassák. Hernádi arcában, hosszára hagyott oldalszakállában felderengett néha egy ír hajóskapitány karaktere. Távolságok vannak az arca mögött, bizonytalan, idegen tengerek. A város, ahová Hernádi a kora reggeli órákban megérkezik a hajójával, nem lenne feltétlenül Budapest. Meghatározatlan arculatú kisebb várost képzelnék ehhez a jelenethez, ami nagyon messze lenne a tengertől, s az emberek, akik nehezen érthető tájszólással beszélnek az angolt, esetleg a norvégot, nem értenék, hogyan jutott el a város határáig a Baltimore Klipper.

Később a Hernádi-alkotások körül zajló viták, majd a Jancsó-korszak filmsikerei elmosták bennem ezt a Hernádi képet. A sikerek nyomán, nagyon is valóságos lett a személyisége, s másfajta külsőséges legendák új Hernádi karaktert szuggertáltak a közönségnek. Olaszországban beült egy taxiba Jancsóval, és azt mondta a sofőrnek, hogy Párizs. A sofőr a biztonság kedvéért rákérdezett az úticélra, aztán bölintott és elindította a kocsit. Nem tudom, hogy ebből mi igaz, mi nem, de itthon nagyon tetszett az embereknek. Közben a Hernádi művek sejtelmes, visszafogott címei hangosodtak, olyanok is akadnak most már, mint a zászlók, szinte lobognak a szélben. Ezek a mélyvörös címszavak tele vannak progresszív tartalommal, tudatosan vállalt elméleti indulattal. Az elmúlt két évtizedben nagyon sokat írt. Művei: Deszka-kolostor (novellák, 1959); A pntek lépcsőin (kisregény, 1959); Folyosók (regény, 1966); Száraz Barokk (elbeszélések, 1967); Szegénylegények (irodalmi forgatókönyv Jancsó Miklóssal, 1968); Sirokkó (regény, 1969); Az erőd (regény, 1971); Logikai kapuk (novellák és dráma, 1974); Vörös rekviem (életrajzi regény Sallai Imréről, 1975); Fivérem a holnap (drámák, 1976); Az ég bútorai (válogatott elbeszélések, 1976); Jézus Krisztus horoszkópja (elbeszélések, 1977). Drámái: Falanszter (Pécs, 1971); Fényes szelek (25. Színház, 1971); Antikrisztus (Pécs, 1972); Vörös zsoltár (25. Színház, 1973); Utópia (25. Színház, 1974); Vérkeresztység (Pécs, 1975); Csillagszóró (Kecskemét, 1976); Királyi vadászat (Pesti Színház, 1976); A tolmács (Pécs, 1976); Miksa (Gyulai várszínház, 1977); Bajcsy-Zsilinszky Endre (Pécs, 1977). Filmjei Jancsó Miklós rendezésében: Oldás és kötés (1963); Így jöttem (1964); Szegénylegények (1965); Csillagosok katonák (1967); Csend és kiáltás (1968); Fényes szelek (1968); Sirokkó (1969); Égi bárány (1970); Még kér a nép (1972); Szerelmem Elektra (Gyurkó Lászlóval, 1973). Rényi Tamás rendezésében: A völgy (1967). Mészáros Márta rendezésében: Örökbefogadás (1975); Kilenc hónap (1976). Grunwalsky Ferenc rendezésében: Vörös rekviem (1976). Szinetár Miklós rendezésében: Az elnökasszony (Tv-film, 1977). Hernádi Gyulát írói munkásságáért 1976-ban József Attila-díjjal tüntették ki.

A nyárba illő tavaszi délutánon izzadtan nézzük egymást a levegőtlen, forró lakásban. Hernádi feleségével és két egyetemista lányával lakik egy kétszobás, ötven négyzetméteres, ötödik emeleti lakásban. Hernádi szobája, mely a jelek szerint csak a fele részben az övé, kicsit zsúfolt. Két ajtó nyílik a szobába, így a falak mentén kevés maradt a hely. A bejárati ajtó mindkét oldalán szekrény áll. A kisebbik tetején zöld növények, réztárgyak, gyertyatartó, rézkutya, rézképeret üresen, kép nélkül, és egy fából faragott kereszt.

A magasabbik szekrény tetején könyvek, előtte televízió. Odább, a másik ajtón túl könyvespolc, sok könyvvel, az ablak alatt is polc, könyvekkel zsúfolva. A könyvespolc alatt miniatűr íróasztal, prózairásra alkalmatlan. A sarokban rádió. Van még a szobában két heverő, színes párnákkal telerakva, a szoba közepén kis asztal ülőgarnitúrával. A falon Hornyánszky Gyula képei függnek. Az ablak előtt félig elhúzott narancssárga függöny. Az ablakon át messzire látni, szinte Csepelig. Kinyitni nem lehet. Ha kinyitjuk, akkor abba kell hagyni a beszélgetést, mert a Petőfi hídról lezúduló teherautók zajától nem értjük egymás szavát. Otthon érzem magamat, a zaj pontosan olyan zsongító, mint Óbudán.

Hernádi fegyelmезetten ül a fotelban, fehéringesen, zakósan. Vörösborral kínál, de ő maga nem iszik, nem cigarettázik, csak vár. Tönkrement epével ül a pálya csúcán. Valamennyien így járunk. Az író, mire viszi valamire, általában megkopnak a szervei. De vannak szerencsétlenebbek is, akiknek már félúton tönkremegy a májuk, szívük, idegrendszerük. Hernádi bizonyos fölénnyel viseli testi bajait, derűsen beszél róla, mintha csak valamilyen elméletről lenne szó. Kicsit emlékeztet a régi Hernádira, aki a nyers emberi húsról meggyerő tárgyilagossággal értekezett. A szobában nagy a meleg, így bizonyos idő elteltével mégis kénytelen levetni a zakóját. Megvárom míg leteszi, aztán megszólalok.

– *Olyan érzésem van néha, hogy tengeri kalózok, híres rablók, gyarmati tisztviselők voltak az őseid között.*

– Nem tudok felmutatni különösebben érdekes őseket. Anyai ágon a nagyapám orvos volt, annak szülei parasztok. Apám apja híres, nevezetes órás Sopronban. Sajnos mind a két nagyszülőm megbolondult, és a bolondok házában halt meg. Nem szeretek dicsekedni, de ez valamit elárul a metaforaképzés genetikai kulisszatitkaiból. Apám középszálybeli kistisztviselő, jegyző volt.

– *A lexikon szerint Oroszváron születél, de ilyen nevű helységet nem talállok a térképen.*

– Oroszvár az én sorsomat példázza. Egyike annak a három falunak, amit a második békeszerződés értelmében Csehszlovákiához csatoltak. Horvátjársfalú, Dunacsuny és Oroszvár. Ennek neve most Ruzovce. Oroszváron állt a Lónyai herceg kastélya. A Lónyai herceg felesége Stefánia, a belga király lánya volt, Rudolf trónörökös özvegye. Náluk volt a nagyapám házi orvos. Néha bevitt magával a kastélyba.

– *Hol laktatok később, milyen volt nálatok az élet? Mire emlékszel?*

– Apám Pannonhalmán volt jegyző, előtte Bezenyén. A pannonhalmi bencés kolostor félmilliós könyvtárával és az egyházi szellem kisugárzásával érdekes dolog volt. Én Pannonhalmáról jártam a győri bencés gimnáziumba. Az emeletes községházán laktunk, négy szobában, nagyon szép környezetben. Fiatalon, tizenhat éves koromban a szerelem eredeti élményén keresztül, s ami ezt kísérte, politikai problémákat is kezdtem megérezni. De nem voltam sem ellenálló, sem kommunista. Szélsőjobboldali környezetben nőttem fel, ami sokszor irritált.

– *Testvéreid vannak?*

– Egy bátyám van, aki ludovikás tiszt volt. Most osztályvezető egy vállalatnál, nagyon rendes ember, nagyon szeretem.

– *Mi történt veled harminhárom éves korodig? Úgy tudom, akkor jelent meg első könyved, a Deszkekolostor.*

– 1944-ben érettségiztem. Akkor Pestre kerültem, beiratkoztam az egyetemre orvostanhallgatónak. Közben visszamentem Pannonhalmára. Onnan levontként nyugatra vittek volna bennünket, de meg akartunk szökni és közben a szovjetek elfogtak bennünket. Nem hitték el, hogy tizennyolc éves vagyok, így a Krím félszigetre kerültem, három évre. Kint megtanultam oroszul, szanitécként dolgoztam orvosok mellett. Sok betegségem volt, vérhas, tifusz, májgyulladás, láz . . . Hazajöttem, újra beiratkoztam az egyetemre. Négy egyetemen jártam tíz évet, három évig voltam orvostanhallgató, két évig vegyész, három évig közgazdász, két évig az idegen nyelvek főiskoláján német-orosz szakra jártam. Közben általában állásban voltam. Tizenöt állásom volt idáig. Voltam tervfőosztályvezető, göngyölegraktáros, hajózásnál tervosztályvezető, a Tervhivatalban is dolgoztam a beruházási főosztályon, aztán a Közlekedési Minisztériumban, végül a Várostervező Intézetben. Közben megnősültem, lett két gyerekem. Két nagy találkozás történt ebben az időszakban, Fodor Andrással és Jancsó Miklóssal. Fodor az, aki tulajdonképpen behozott az irodalomba. Ha van ilyen, hogy barát, akkor ő az, akiben ez megtestesül. Másik a Jancsó Miklós, harmadik Czimer József, aki bevitt a drámaírásba.

– *Nálad mikor kezdődik egy nap és mikor ér véget?*

– Tíz óra tájban kelek föl, délig olvasgatok. Aztán beügetek a városba és attól függően dolgozgatok, hogy találkozom valakivel, vagy sem. Tíz-tizenegy óra tájban jövök haza. Még itthon is fent vagyok a családdal. Éjfél tájban szoktam lefeküdni, a gyerekek ilyenkor már alszanak, egyetemisták.

– *Mikor írsz? Hol?*

– Délután írok, kivéve, amikor nagyon benne vagyok, akkor már reggel elmegyek dolgozni. Leírom kézzel, aztán kijavítom. Amikor minden elkészült, odaadom a gépíró nőnek, aki legépeli négy-öt példányban. A Gellértben, Astoriában, Intercontinentalban írok. Ez az a pár szálloda, ami létezik, és ahol tisztaság honol. A Hiltont még nem próbáltam ki. Eddig megfelelt a kávéház, mindig van valami mozgás, a pincértől lehet kérni valamit. De jön az öregedés. Lehet, hogy el kell cserélni ezt a lakást nagyobbra, ahol írni is tudok.

– *Hány órát dolgozol egyfolytában?*

– Öt-hat órát. És vannak a különböző találkozások, megbeszélések. Ha Jancsó itthon van, vagy hasonlók.

– *Úgy tűnik, többnyire nem a natur, hanem a szellemi élmények indítanak írásra. Így van ez?*

– Az az érdekes, hogy ez egy fejlődés eredménye. Absztrahálódik az ember művészete. Tizenöt munkahelyemen sok élményben volt részem. Az absztrahálódásban az általános élményt igyekszem kifejezni. Az alkotáslélektan még nem tudja, hogyan jut eszedbe egy téma. Évek óta problémám az érthetőség kategóriája, amivel állandóan találkozom az író-olvasó találkozón. Az én elméletem szerint a mű két tartalmi elemből, a gondolatból és a

sztoriból épül, és két formai elemből, a stílusból, nyelvi közegből, valamint az irodalmi alkotás dramaturgiájából. Az ember minden új alkotással új információkat szeretne továbbadni. Ha a mű mind a négy eleme új, nagyon nehéz appercipiálni. Valószínű meg kell találni a négyből az olvasó számára elfogadható optimumot. Az az érzésem, néha elgaloppírozom magamat. Frappáns szerkezetet keresek, új gondolatot, nagyon frappáns formát. Én ugyan élvezem, de az olvasó nem. Az erőd című regényemnek a nyelvi struktúrája hagyományos. A Vörös rekviemben a nyelvi közeg van megkeverve. A drámákban már az ember kényszerítve van bizonyos fokú aszkézisre. Nagy példa Shakespeare, aki minden rétegnek megadta, amit várt. Krimi réteget, ontológiát, történetet. Formai ügyekkel nagyon előre szaladni nem lehet. Azt az előreugrást kell megtalálni, amit a néző is át tud venni. Jancsóval is sokat beszélünk erről. Számomra az intellektuális élmény valóságos élményként jelentkezik. Az az élmény, ami írásra indít, úgy jelentkezik, mint valóságos élmény. Számomra egy science fiction olyan élmény, ami lehet, hogy nem valóság, de olyan, mintha átéltem volna.

– *Mi az, ami a világ mai jelenségei közül leginkább izgat, amit meg akarsz ragadni, kifejezni?*

– Azt hiszem, hogy elég széles spektrumban gondolkodom, nem egyetlen fogalom körül, de ha meg kell határozni, akkor az emberi szabadság és az egyenlőség. Most egy drámát írok, Babeuf-ról, aki az egyenlők összeesküvésében vesztette el a fejét. Az egyenlőség és a szabadság az a két kategória, ami az emberiségnek mindig a legaktuálisabb problémája volt. Azt szeretném, ha minden írásom erről szólna. De ez nem így van, kitérek minden piszlicsáré dologra. A szabadság foglalkoztat, mint az idő és térbeli kötöttségek leküzdésének a lehetősége, társadalmi, politikai, gazdasági formációk körüljárása. Vagy a szabadság-, egyenlőséghiány leleplezése. Az egyenlőség magatartások hiánya, definiálása, anyagba formálása. A politikai szabadság egyik alapfeltevétele az összes többinek, és mivel egy-egy politikai rendszer krízisének állomásai a forradalmak, ezért a forradalom mindig nagyon érdekelt. Jancsóval együtt is gondolkodtunk ezen. Nagyon sok vitakérdés adódik az utópisztikus ügyektől az ellenforradalmi regresszióig, irracionalizmusig. Különböző besurranó formákig, melyek az ember agyában jelen vannak. Közhelynek látszik, de az ember életében ezek a leglényegesebb ügyek. A cél a minél magasabb szabadság-szint. Látszólag egészen távoli dolgok hozzátartoznak. Irracionális, örült dolgok. Az Antikrisztus című darabom szerint, ha dogmatikusan vagy racionalista, tulajdonképpen irracionalista vagy. A szabadság egy olyan mágnes, amely mindent maga köré vonz. Kezdve az erotikus ügyektől a szerelemig. Ez is szabadság-kérdés. Börtön ügyek, orvos-páciens viszony, az ember saját magához való viszonya. Ez mind-mind ennek a mágnesnek a sugarában értékelhető.

– *Sok forgatókönyvet írtál. Mit jelent írói pályádon a filmzés?*

– Te, azt hiszem azért kapott ilyen fő helyet az életemben, mert a Jancsó Miklóssal való találkozás tulajdonképpen egy nagyon fontos meghatározottsággá tette ezt a viszonyt. Nem egyszerű forgatókönyvirásról van szó, hanem valamilyen célképzet elérésére történő szövetkezésről, mely szimbiózisban, tökéletes együttműködésben valósul meg, majdnem húsz éve. Ez nagyon hasznosnak bizonyult más műfajokban is. A filmtől az írás nagyon sokat tanulhat,

ennek a közös munkának az a szellemeskedő eredménye: ha én vagyok Jancsó filmjeinek a forgatókönyvírója, ő viszont az én regényeimnek a forgatókönyvírója. Mi egymás számára mindig egy ilyen intellektuális, művészi erősítőként, amplifikátorként működünk.

– *Sokat utaztál. Másokkal összevetve milyenek találsz a magyar népet?*

– Nagyon furcsa dolog. Van Nyugat-Európa, úgy értem, Olaszország, Franciaország, északiak, van Amerika, van a mi világunk, és a szegény világ. Elég sokat voltam Rómában, Párizsban is. Dolgoztunk ott. Sokat foglalkoztatott a probléma, hogy az amerikai szabadság-minta, ami véleményem szerint illúzió, hogy tudja a világot úgy behálózni, ahogy behálózta. Miért van az, hogy ezekben az országokban büszkén interiorizálták magukba az amerikai szabadságtudatot. Az úgynevezett amerikai szabadság, ami a konzum társadalmakban jelen van, óriási hazugság. Tudniillik ez a szabadság illúzió, lényegében csak a gazdagoknak ad konkrét tartalmat. Azon gondolkodtam, hogy mi ennek az oka, azon kívül, hogy a világ összes gazdagsága oda koncentrálódik, a harmadik világból is, és a saját munkásaiknak csurrananak, cseppentenek belőle. Egy valamit találtak ki, amit Jancsóval így fogalmaztunk meg: a konzumálást találták ki. Az egycélú tárgyból a sokfélé. Autómárkától a sapkáig, töltőtolltól a kurváig. A sokféleség kelti a választási lehetőséget az emberben, még a szegényben is, aki odaáll a kirakat elé és azt mondja, hogy ennyi féle nagyon olcsó saját cipő közül választhatok. De ez a variabilitás-lehetőség elfedi az igazi viszonyokat, és ezért az emberekben egy egész társadalmi szabadságillúzió van jelen. Nálunk sokszor a fordítottja tapasztalható, amikor a szükséges választék sincs jelen. Nyugaton megteremtették azt a mítoszt, hogy itt én sokféléből, szabadon választhatok, szabad vagyok. A másik probléma: nálunk mindig a múltunkhoz képest alakítjuk, képezzük a szabadság fogalmát. Az amerikaiaknak lényegében nincs múltjuk. Rómában megállsz egy üzlet előtt, amelyben egy kabát hét-nyolc millió lírába, egy villamoskalauz fizetésének hatvanszorosaiba kerül, aztán elmész egy igen gazdagnak a villájába, ahol húsz fürdőszoba van, körülötte harminc holdas park, pisztrángos patak, három tenispálya és amit akarsz, akkor megérted a rettenetes egyenlőtlenséget és széthúzottságot. Ha ezeket látod, akkor tulajdonképpen kezded itthon jól érezni magadat. Sok helyen azért nem jártam. A franciákat, olaszokat ismerem elsősorban. Mindenütt azt éreztem, hogy a franciák merev, rátarti nacionalizmusával, a németek nyárspolgár buzgóságával, az olaszok felületességével, és rászedni akarásával szemben, a magyarok nacionalizmusa van ugyan, de gyorsan olvadó, felengedő. A német nyárspolgár buzgóságának, az olasz játékosabb fellépésének, a magyarok lelkiismeretes káromkodása felel meg. – Az amerikaiak egyébként a történelmükben egész Vietnámig mindig győztek. Vietnám volt az első vereségük. Ez is interiorizálódott bennük, hogy mindig győznek az „úgynevezett” progresszió jegyében.

– *Párizsban időzve, eljutottál a Trianon palotába?*

– Igen, jártam ott.

– *És Potsdamban, a Cecilienhof-ban megfordultál? Láttad az angol és amerikai határrendezési terv térképeit?*

– Igen, ott is voltam. Láttam a térképeket.

– *A politika és a társadalmi mozgalmak érdekelnék? Hogyan hatnak rád?*

– Minden érdekel. Sok művemben ez jelen van, hiszen a Falanszterben a Fourier-féle utópisztikus mozgalom egyik amerikai fő telepét mutatom be. A Még kér a nép című filmben a múlt századi agrármozgalmakról beszélünk Jancsóval. A Vérkeresztség-ben az 1912-es budapesti véres csütörtök van megírva. Bajcsy-Zsilinszky Endre életútjában az egész magyar huszadik század első felének történetét ábrázolom. A Tolmács című darabomban a német parasztháborút, a Vörös rekviem-ben Sallai Imre és 19 történetét írom. A Királyi vadászat-ban IV. Károly restaurációs kísérletét. Mindig is érdekelték a politikai mozgalmak, mert a politikai mozgalmak, forradalmak, ellenforradalmak rugói, mozgatói a társadalmi szabadság kivívásának.

– *Életemben a háború gondolom meghatározó volt. Vagy tévedek?*

– Nagyon meghatározó volt a második világháború. Tulajdonképpen diák voltam. De a végén szerencsétlen véletlen folytán hadifogságba kerültem. Ez sok mindenre megtanított. Ha a fiatal ember eredendő érzékenységgel belezuhán egy ilyen kiélezett határhelyzetbe, borzasztó érzékenységgel veszi tudomásul és analizálja a dolgokat. Mivel a hadifogság minden ember számára határhelyzet, a határhelyzetek szorításából az emberi élet sok határhelyzete jött ki: barátság, szolidaritás, a nyelvi problémák áthidalási kényszere, az otthon mítosza, az idegen tájnak a furcsasága, különlegessége. Például egyszer egy ötvenezer holdas rózsaligetben dolgoztam. Ez maga a költészet. De hadifogságban ez a költészet megtermi a maga keserű felhangjait is. Betegség, a halál közelsége, a halállal való találkozás, bajtársak elvesztésekor, örök és őrzöttek viszonya. Mindez az érzékenység által felszított személyiségtalajba hullva, egész furcsa tanulságokat hord. Lehet, hogy a látásmódom extrémitásai innét erednek, nem tudom. Számomra a hadifogság, mint a háború egyetlen nagy élménye, meghatározó. Irtó furcsa megfigyelni az ember egyensúlyra beálló törekvését, a pszichés homöosztázist. Sok szörnyű élmény is elveszti személyes oldalát és furcsa távoli lírában oldódik fel. Hol szomorú, hol elnéző lírában. Valószínűleg ilyen lelki képesség nélkül nem is lehetne élni. Annyira lelassult az idő és felgyorsult az ember személyiségfejlődése, hogy ez végül évtizedeket jelentett.

– *Voltál életveszélyben?*

– Betegségeim voltak. 69-ben volt egy nagyon súlyos vesekömvételetem. Másfajta életveszélyben nem voltam. – A Szegénylegények forgatásánál egy fal tövében ültem. Jancsó elhívott a géphez, kettőt léptem, s három lámpa a sámlira hullott, amin ültem. Ilyenek voltak.

– *A szorongást, mint aktív érzést, ismered?*

– Igen, elég gyakran. A szorongás kibernetikailag megfogalmazva a tisztázatlan helyzetekből következő tudati, érzelmi állapot. Nagyon nem szeretem a tisztázatlan helyzeteket, amíg nem tudom megoldani, addig szorongok. Egy a szerencse, nagyon agresszíven próbálok megoldani a tisztázatlan helyzeteket.

– *Hogyan éltél az ötvenes években?*

– Rosszul, szorongtam, mert az egész helyzet tisztázatlan volt. És mivel az egész helyzet volt tisztázatlan, az én személyes helyzetem is tisztázatlan

volt és ez egy permanens szorongást okozott, ami tudvalegőleg nem a legjobb.

– *Álmodni szoktál? Vannak visszatérő álmaid?*

– Nem nagyon szoktam álmodni, illetve nagyon gyorsan elfelejtem, amit álmodok. Egy visszatérő álmom van évek óta. Egy beatzenekar fegyverrel elfoglal egy termet. Nem ejtenek túszt, csak elfoglalják. Én is köztük vagyok, de nem fegyverrel. Aztán eljövök onnét és lemegyek az alsó, óriási terembe. Egyszer csak az óriási nagy teremnek a mennyezetén kirajzolódik egy nagy négyzet, ez az elfoglalt teremnek a padlója. És az egész felső terem lezuhan a nagy alsó terem közepére, bútorostól, beatzenészekkel együtt, és már csak azt látom, hogy a vérző embereket kiemelik a romok alól. És állandóan azt érzem, egy perce még ott voltam köztük. Miért jöttem el onnét, és ők miért foglalták el a termet?

– *A nappalokat szereted jobban, vagy az éjszakákat?*

– A napfényes nappalokat. Főleg a száraz, középmeleg, kissé szeles nappalokat, amikor erősen süt a nap és nagyon kék az ég. A szabadság-fogalmamnak ez egyik képi összetevője.

– *Mikor sírtál utoljára?*

– Elég ritkán sírok, utoljára anyám halálakor.

– *Melyik a legkedvesebb ünneped?*

– Nem szeretem az ünnepeket, zavarják a munkát, annál is inkább, mert nyilvánosak a munkahelyeim. Olyankor mozdulatlan a város is, kihalt, üres.

– *Hol étkezel, mit eszel szívesen?*

– Nagyon szeretek enni. Hol itthon, hol vendéglőben, szállodák éttermében. Sajnos az igazi vad és jó ételleket nem bírja az epém, de azért így is eltüntetek egy-két marhaszeletet. Mivel nem iszom és nem dohányzom, egyetlen drogom az édesség. Mindenféle süteményt, csokoládét szeretek.

– *Mi a passziód, mit csinálsz pihenőidődben?*

– Olvasok. Nagyon erős az információéhségem. Leginkább folyóiratokat, könyveket. Könyvek közül is elsősorban azt a manapság nagyon divatos műfajt, a félig tudomány, félig dokumentum, félig fikció irodalmat. (Däniken új német nyelvű könyvét leemeltem a polcra és felmutatja.)

– *Van valamilyen babonád?*

– Kozmikus babonám nincs. Az egész kozmológia egy babona. Annyira sokféle elmélet van. A világ öröktől fogva van. A nagy robbanás 12 milliárd évvel ezelőtt történt. Tágulás. Számptalan élő sziget. Van olyan elmélet, hogy mi vagyunk az egyetlen élő sziget. Van olyan nézet, hogy a darwinizmus nem is olyan biztos.

– *Milyen a közérzeted?*

– Az mindig a helyzettől függ. Idegállapotomtól, szerveim állapotától. Tulajdonképpen optimista alkat vagyok, minden ellenkező híresztelés ellené-

re. Meg merem kockáztatni azt az állítást, hogy minden írásom optimista a szó jó értelmében.

– *Mitől vagy ideges, ha vagy?*

– Attól vagyok ideges, ha nem megy a munka. Az idegességnek az az oka, hogy beláthatatlan a következő másodperc. Minden műalkotásban a következő másodperc, a továbbalkotás lehetősége kétséges. Szorongás, hogy nem tudod a következő mondatot kitalálni. Ilyenkor ideges vagyok.

– *Vannak ellenségeid?*

– Én nem nagyon foglalkozom ezzel a kérdéssel. Néha tapasztalok ellenséges megnyilvánulást, de azt apró üzemi balesetnek fogom fel. Bizom a dolgok megfordíthatóságában.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Igen, főleg fiatalabb koromban. Szerelmi csalódások, baráti konfliktusok, hatalmi konfliktusok. De általában nem tartott sokáig. Nem tudok haragot tartani.

– *Hiszel a barátságban?*

– Nagyon. Azt hiszem, az élethez nagyon erősen hozzátartozó érzelmi szféra a barátság. Méghozzá az egyik legezoterikusabb kapcsolat. Mentis mindenfajta biológiai és más primér érdektől. Abszolút önérték.

– *Mondj egy pénzösszeget, annyit, amennyit te összegnek tartasz.*

– Három és fél millió forint. Azért mondom ezt az összeget, mert ez Magyarországon ha nagyon ritkán is, de elérhető. Igaz, a sors játékos jószántából. És ez az az összeg, amelyikkel egy ember gyökeresen meg tudja változtatni az életformáját, aki valamiért korábban rossz helyre került az életben. Rossz hivatás-struktúrába épült bele, ki tudja magát abból szakítani, és meg tudja magát valósítani lényegében. Ez nem azt jelenti, hogy csak ilyen úton valósíthatja meg magát valaki, de egy önhibáján kívül félrecsúszott, vagy más szférába került embert csak ilyen radikálisan nagy összeg tud egészen másfelé tolni. Egyébként a társadalomnak kell olyanná válni előbb-utóbb, hogy mindenkinek kivétel nélkül meglegyen a három és fél milliós váltási lehetősége.

– *A nők mit jelentenek az életedben?*

– A nő – princípium az emberi életben, nemcsak a biológikum rafinériája, hogy variábilisabb utódok jöjjenek létre. Tehát nemcsak a természet fantáziájának szimptomája, hanem azt hiszem a férfi fantáziájának a takarékbetéte. Méghozzá egy olyan, amelyből ki lehet venni, és akkor is kamatozik, amikor azt hiszed, hogy már nincs betét. Nő nélkül csak az isten bírja ki. Bár szerintem ő is csak letagadja.

– *Szerinted merre halad az emberiség, mit hoz a jövő?*

– Az emberiség végső soron szabadon dönt a sorsáról. Nincs se isten, se szülő, se tanító, se bármilyen hatalmasság, aki helyette döntene. Az ember meghódította magának a racionalizmus lehetőségét, a racionalizmus a gye-

rekkor végleges elhagyása. Ha hóbortos is, ha elmebajra hajlamos is az emberiség, de felnőtt. Pontosán tudja, mik azok a halálos veszélyek, amelyek rá leselkednek: atomháború, túlnépesedés, éhség, környezetszennyezés. Ezeket a veszélyeket el lehet háritani. Ha el tudja háritani, akkor egy magasabb szabadság fokú posztindusztriális társadalomé, tehát a szocializmusé lehet a jövő, ha nem tudja elháritani, akkor az életnek, ennek az egyelőre megglehetősen szegényesen definiált valaminek újra kell kezdődnie.

– *Véleményed szerint az esetleges atomháború túlélhető?*

– Hát nézd, valószínűleg lenne aki túléli, erre tényleg csak szakemberek tudnának válaszolni, vagy azok se. Vannak elég cinikus válaszok, Herbert Khan politológus, futuroológus szerint úgy 3–400 millió ember halna meg, és húsz év múlva minden a régiben folytatódna. Szerintem ez hazugság. Mert az atomháború olyan mértékben károsítaná a legfontosabb biológiai, tudományos és információs centrumokat, hogy azok rekonstrukciója elvileg lehetetlen, belátható időn belül.

– *Az Esti Hírlapban most egy sorozat olvasható arról, hogyan védekezhet a lakosság egy atomháború esetén.*

Hernádi nevet.

– Ha lesz még annyi időnk, megijedünk.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– Ez a kérdés most újra kezd vitathatóvá válni. Én inkább szegény Giordano Bruno véleményét osztom, de ma nagyon sokan azt állítják, nagyon könnyen elképzelhető, hogy csak a mi bolygónkon van élet. Én ezt a véleményt kicsit nagyképűnek tartom, és nem egyértelműen materialistának.

Az utolsó kérdés után Hernádi azonnal feláll, veszi a kabátját. Jancsó itthon van és telefonált. Együtt ereszkedünk le az utcára, és szállunk autóbuszra. Meleg tavaszi este van, fiatalok ölelkeznek a peronon. Minden olyan, mintha béke lenne. Ha olyan, nyilván az is van.

A NOVELLISTA PÁLYAKÉPE

Hernádi Gyula: Az ég bútorai

Más biztató jelek után e félezer oldalas, egy híján hatvan novellát tartalmazó reprezentatív válogatás megjelenése is Hernádi Gyula pályájának kedvező fordulatáról tanúskodik. Szituációja hovatovább elveszíti kéretlen, botrányszagú érdekességét, kiviláglik a nyugateurópai hatásokat fejére olvasó vagy az öncélú kísérletezés vádjához ragaszkodó kritikai megállapítások egyoldalúsága: nem a kölcsönzött akar itt eredetiként ékeskedni, sem a naprakész modernség divatot diktálni, csak egy ember, akit „meghorzolt a világ”, keresi a tapasztalatához, szemléletéhez illő formát. A változás, úgy látszik, inkább művének külső sorsát érinti, mint a belsőt. Lázadó-ból nem lett mesterré, elszánt kísérletezőből nem érett higgadt írástudóvá; a mesterségbeli tudás kétségbevonhatatlan – s éppen nem elhanyagolható – gyarapodása nála nem járt „klasszicizálódással”, sőt, pályája iverű rajzolódik elénk, mint korábban még elfogadott konvenciók, jószándékú engedelmények módszeres eltüntetése, merész előrenyomulás az indulásakor még csak sejtett cél felé. Bár a novellisztika csak egyik ága e gazdag és sokműfajú oeuvre-nek, a világnézeti és poétikai problémák folytonossága és a megoldásukra tett kísérletek szívóssága alighanem épp vele kapcsolatban vizsgálható a legalaposabban: regény ritkábban keletkezik, drámát a hetvenes évek előtt egyáltalán nem írt Hernádi, az elbeszélés azonban hűségesen jelen van a pálya minden szakaszán.

Korai novelláinak (az 1959-ben megjelent *Deszkekakolostorból* válogatott anyag-ról van szó) java része az érzékeny szubjektivitás, az önnön törvényeihez ragaszkodó lélek, a személyes különigazság védelmében íródott. Hőseik többnyire a társadalom peremén élő, nehéz sorsú kisemberek, életüket egy-egy titok, dédelgetett öröm teszi elviselhetővé. Lehet, hogy valamely általános program vagy magasabb érdek szemszögéből nézve jelentéktelen, idejétmúlt értékekhez ragaszkodnak, de hát nem jár-e még az állatnak is alkalmazkodó, testreszabott bánásmód? Ha az *Assisi Szent Ferenc* hőse, az állatokkal szólni tudó szelídítő nem szégyell bocsánatot kérni a félreértett és indokolatlanul megsértett tigristől, az embert még inkább megilleti a tapintat, a benső életét tisztelő körültekintés. A kocsis, akinek lovait a vágóhídra viszik, nem a másutt is előteremthető jövedelmet, hanem élete értelmét veszíti el, noha a lovak kitiltása a városból alighanem szükségszerű döntés (*A csillagszekér kocsisa*); az örökös dübörgésben dolgozó apa, amikor rátámad vadonatúj dob-ját fölavató fiára, megszenvedett és indokolt csendigényt véd, de a gyerek joga a játékhoz ugyanilyen kétségbevonhatatlan, hisz az örömet a hangszer árának szívs megtagadásával külön is megszolgált (*A csend*). A kocsis kedvenc Kócosával rúgatja magát szíven, a fiú örökre félreteszi a dobot: a lemondásban, az alázatban, a – nem teológiai, hanem etikai értelemben vett – keresztény mentalitásban magasodnak fel ez írások köznapi „szentjei”, míg a másik oldalon megjelennek a kíméletlen önérvényesítők, a csak magukra tekintő erőszakosak. Szemléletes eleven-séggel érvényesül ez az ellenpontosító tipológia a háború és hadifogság élmény-anyagát fölhasználó elbeszélésekben: a megcsalt s fájdalmában önmagát elpusztító katonával szemben a nőfaló Horváth főhadnagy azért küldi a frontra beosztottjait, hogy feleségüket elcsábíthassa (*Csak egy nap a világ*), a *Visszavonulás* hősenek eredménytelenül is csodálatra méltó mártíriumát *A gyilkos* sötét-mágikus bűnének kontrasztja emeli ki. E megosztásnak lélektani vetülete is van, a típustan egyben pszichológiai szkéma is. A *Deszkekakolostor* cigány pályamunkás hőseben mindhárom

réteg (vonzás? vagy esély?) kitapintható: a szubjektív szükséglet, mely a többszörösen motivált szexuális igényben ölt alakot; a kísértés, hogy pártfogójának-barátjának feleségét ölelve vezesse le a türehtetlen feszültséget; és a morális én, a tisztultabb és emelkedettebb erkölcsiség, amelynek ereje a drámai vagy-vagy-helyzetben „baltaként vágja át az ember szerelmét” s határozza meg a fájdalmasan is diadalmas döntést.

Az önéletrajzi ihletésű és a művészi elhivatottság geneziséről szóló novellákban a valóság érintésétől reszkető, behúzódo, szenvedve teremtő magatartás magyarázata látszik ma a legfontosabbnak. *A csodagyerek első csodájában* a púposság, a magány, a szeretethiány, a szorongás és megbántottság egybeolvadó szomorúsága szublimálódik zenévé, a *Hideg van* végén a halála előtt vallomást tevő főhősből „csak nagy barna szeme” marad meg s a summázat: „Mindig csak nézni, és sohase tenni. Ez lett az életem.” Az egész elbeszélés ennek a világra ijedten rányíló tekintetnek, a bizonytalanság, passzivitás, nem-tudás attitűdjének létjogát védelmezi, egyszerre érvelve egy balvégzetű nemzedék történelmi tapasztalatával és egy koraérett, talán excentrikus gyermek, majd serdülő elemző lélekrajzával. A személyiség későbbi sorsot determináló östörténetét foltárva Hernádi – az önismeret remekléseként – máig érvényes képben örökíti meg saját szellemi arcát is. „... az elvékonyított érzékenységen keresztül, egészen halványan, egészen távolian mindig átvilágított a csodálkodás és a félelem” – írja például, meghatározva természet- és embertudományos kíváncsiságának és etikai érdeklődésének kettős gyökérzetét. Amit emlékezete természetéről mond, az egyebek között a tárgyi leírást metaforákkal, eszkatív utalásokkal helyettesítő stilisztikai eljárásához is kulcsot ad: „Akkor döböntem rá, hogy nincs tárgyi emlékezőtehetségem. (...) Csak a lényeg színét, ízét tudtam megtartani...” Másutt, a gyermekkorban megszokott kilátás kapcsán, a dolgokat messziről, hidegen, geometriai végtelenséggel rögzítő szemléletet jellemzi, a távlatot, ahonnan „csak nézni lehet, könyörtelen, térképalakító szemmel, elrendezni a világ dolgait, meghatározni az irányokat, megmérni a hegyek csontjait, és fázni a vékony, fehér vászonnadrágban”.

A következő periódus – amelynek termése a *Száraz barokk* (1967) c. kötetéből hiánytalanul átkerült a válogatásba – szembeszökő vonása a típusok redukciója, a kisémberek és a művészek alakjának összevonása az értelmiségi kategóriájában. A szerző és hőse (s ez nem az önéletrajzi dokumentáció elharapózását jelenti) életformában, szellemi habitusban közel kerül egymáshoz, Hernádi intellektuális és morális kérdései közvetlenebbül, természetesebben nőnek ki az ábrázolt vagy jelzett élethelyzetekből, mint a munkásokról, cigányokról, katona-Rigolettókról szóló, néha példázatszerűvé váló írásaiban. *Az Algiri etika* szép fogolytörténete, modern szentjével, a részvevő humanitás apoteózisával, inkább az előző korszak utójátékának látszik, viszont a korábbi *Angyali üdvözlés* korszerű, nagyvárosi-szociológiai problematikája és hétköznapi misztériuma a *Deszkakolostor* világából ütözködik ki s előlegezi a hatvanas évek hangját.

Nemcsak tárgyilag, de szemléletben, stílusban is észrevehetően elkülönülnek a személyi kultusz éveit idéző meg a későbbi konszolidáció pszichózisát tükröző novellák. A nyomasztó, absztrakt és fenyegető formákba tömörülő, szemgyulladást okozó világ az előbbieket jellemzi: a látszólag érthetetlen sorstragédiákat, a műben közvetlenül nem indokolt szorongásokat (a *Temetésben* a tanár-költő öngyilkosságát, a *Húsvétban* az asszony sokk-szerű riadalmát a hajnali autófőkezés hallatára) a vágóhíd, a guillotine, a vasörögép baljós hangulatú motívumai festik alá; a szegényszagú, mégis komor, ellenséges színhelyek, útvonalak terpeszkedően aprólékos leírása (*Horror vacui*, *Várakozás*) a külső világnak az emberre nehezedsét, a szubjektum eltörpülését szuggerálja. A személyiség önvédelmi kísérletei közül a szerelem, az erotikus intimitás kerül előtérbe: a fáradtság, az ingerültség, a bonyolult determinizmus ellenében ő a nyugalom, a belső csend, a meghitt szabadság. „Olyan régtől fogva tudlak, olyan ismerős vagy, mintha már millió éve ismernélék. (...) olyan lettél hirtelen, olyan egyszerű, olyan kiszámíthatóan sok, olyan végtelenül ismerős, mint gyerekkoromban az udvarunk.” A gyöngéd párbeszéd, a szerelmi val-

lomás banálisnak látszó ismételtetése, a testi-lelki találkozás elemi idillje úgy felesel az egymásra és egymásba dobált tárgyak, jelenségek áttekinthetetlen halmozásával, ahogyan *A hegyekben* az eleven természet képei lassanként letörlik az elhagyott nagyváros emlékéét, hogy „a kényszerítő, légszomjat szugeráló vastagság” elveszítse erejét, „s a világ ritkábban, ugyanakkor hűvös tisztaságában pontosabban” vegye körül a menekülő szerelmespárt.

Az elbeszélések másik vonulatában rejtettebben, áttételesebben hatnak a meghatározottságok; a városképtől az életforma rajzáig minden háttér-elem a mérsékelt jómód, az inségen túli, a kényeztető biztonságon inneni megállapodottság korszakára vall; a társadalom és az egyén viszonyában visszaszorul a drasztikus mozzanat, a nyers beavatkozás. Honnan tehát a gondolat, hogy „nem létezik lány determinizmus, csak kemény és éles”, amely a *Kiáltás* c. film kapcsán fogalmazódik meg egy párbeszédben? Az elmúlt évtizedek drámai konfliktusait átélő lélek érzékenysége, a „mindent tízezreszeres nagyításban” mutató „mikroszkóp-tulajdonság” (*Száraz barokk*) nyilván önmagában is megérteti Hernádi naivitás-ellenes, a látszat mögötti törvényt kutató szigorúságát, de az egyéniségfélő koncepció új oldalai is föl-villannak itt. A személytelen környezetben, a „tendenciózus szabályosságok” között, a szülők, gyerekek, egymás iránti kötelezettségek szövődékében, a kényszerűen szoros időbeosztástól nyűgözve egyre nehezebb az önmagunkkal való azonosság, a *Principium identitatis* megőrzése, kivált ha az ember elhárítja a kísértést, hogy ríktó gesztusokkal, „látványos bohócmutatványokkal” tűnjék ki a szürke köznapi-ságból. A hatvanas évek Hernádija kis dolgokban keresi a poézist, a földi világban a transzcendenciát. „Az értékeket, az érvényesség rendjét ide akarom lehozni” – mondhatja a *Beszélgetés* hőisével. Modern életképeinek filozofáló, szeretkező, családi gondokat, nyaralási terveket megbeszélő vagy közös filmen dolgozó hőiseiben a kölcsönös figyelem, az egymás apró gondoljaiban-örömeiben való osztozás, a nyitottság és intimitás vonásait hangsúlyozza. Az érzelmi tartalom, a lírai mozzanat gyakran leplező intellektuális áttételekben fejeződik ki: egy nyaraló asszony a partnere kedvéért német könyvet fordít Franz Kafkáról, az *Öntemertő rendszerek* száraz hangon előadott öngyilkosság-ellenes logikai érvein mintha valóságos személy, élő ember féltése ütne át. A *Megfigyelési tétel*ek két etűdje két kapcsolatot, kétféle szerelmet szembesít egymással, s az azonosságokat-különbségeket aprólékosan regisztráló „impassibilité” mögött szenvedélyes érdekeltség izzik, amely voltaképpen egy sors alakulását, egy lélek választásait akarja mérlegre tenni. S ahol a novellák szereplői elvontnak látszó kérdésekre keresnek választ: a fájdalom szerkezetét, a gyönyör milyenségét, a sötétség változatait vagy hasonlókat akarnak meghatározni, szándéka szerint ott is a determinációk ellen küzd, a megismerhetőség-megfogalmazhatóság határait tágítja az író; humanisztikus jövőképében (gondoljunk a *Beszélgetés* rákkutatásról szóló passzusára) mással helyettesíthetetlen szerepet szán a tudománynak, a folyamatos kutatásnak.

A jó és rossz közötti választás személyes-akarati mozzanatában, a művészet szenvedésektől megváltó erejében, a személyes kapcsolatok bensőségében, a tudomány embert szolgáló lehetőségeiben Hernádi világképének igenlő oldala, bizalom-elve nyilatkozik meg – a külső-belső szabadsághiány, az agresszió és a szorongás, a manipuláció és a manipulálhatóság gyakori kendőzetlen ábrázolása nem ellentéte, csak kiegészítője, visszája e szemérmesen érzelmes humanizmusnak. A *Logikai kapukból* (1974) ismert, kötetünk utolsó harmadát alkotó novellákban a formai, poétikai invenció ha kissé eltakarja is, nem oldja föl e képlet érvényét. A jellem, a típus, a cselekmény hagyományos fogalmaival jóformán semmit sem lehet megragadni valódi karakterjegyeikből; tények, viszonylatok tárulnak föl és rájuk vonatkozó reflexiók fogalmazódnak meg bennük; a szerző hol dokumentumok tárgyszerűségébe rejti, hol a lírai vallomás közvetlenségével nyilatkoztatja ki véleményét, s az olvasónak alkalmazkodnia kell a személyesség és személytelenség forró—hideg váltakozásához. A rokonság, főleg az anya–fiú kapcsolat „elemi szerkezetét” modellizáló írások legszebbike, a *Fiktív lejátás* félig szürreális emléksort emel a gyász és büntudat lírai időtlenségébe. A *Két fénykép* újsághírek és fotók reprodukciója, majd elemző ér-

telmezése után forrósodik az önfeláldozó hősiesség ditirambusává („Ezen az arcon irreverzibilis a győzelem, az önmagát átszántó, összehúzó szerelem” stb.), s némi írói távolságtartás ellenére a pusztulását történelmi szinten megélt forradalmár szuverenitásának himnuszaként olvasható *A halál környéke* c. írás is, amely a temetők használatával kapcsolatos bürokratikus szabályzat kivonatával kezdődik s Babeuf szívszorító-lélekemelő búcsúlevelével végződik. E novella szerkezeti alapelve a fokozatosság; a közbülső szövegek — részben valódi, részben fiktív dokumentumok — a vallásos és az áltudományos hamis tudat megnyilatkozásait lepezik le, ill. az önmagába záruló, kérdéseire választ nem lelő szenvedő szubjektivitás halál-átélését közvetítik.

A játékos ironia itt csupán részelem, de másutt meghatározó fontosságú esztétikai minőséggé lép elő; a józanság, az igazság, az emberség érvényesülésének akadályairól, az örültségről, „amelynek módszere van”, a következetes öncsalásról írva Hernádi az ésszerűséget humorral védő klasszikusok, Anatole France, Karinthy Frigyes rokonának mutatkozik. A fájdalmas-gúnyos emberkritika egyik célpontja az anakronizmus, a bornírt ragaszkodás megcáfolt képzetekhez, lejárt szokásokhoz, formákhoz. Hartay-Starga József „nyugalmozott, rokkant repülő főhadnagy” de Gaulle-hoz intézett *Adományozó levelének* tragikumikus hatása nem elsősorban a hóbortos genealógiai levezetésből táplálkozik, hanem egy nyomorult huszadik századi kispolgári élet meg a büszke arisztokratikus gesztus összeférhetlenségéből, az „időfaktor” fatális elvételéből. Vagy ott van a vallásos világkép szívóssága, főként a bibliai hagyományhoz szó szerint ragaszkodó gondolati kezdetlegessége. Az *Apokrif evangélium* a szűznemzéssel kapcsolatos természettudományos hipotézis alapján „helyesbíti” a tradicionális Jézus-életrajzot Jéza, a női megváltó történetévé, de az efféle kifordító travesztia legragyogóbb példája a kötetben alighanem *Az utolsó itélet*. Előnyére szolgál a jelenés álom- vagy látomásként való ábrázolása, annál is inkább, mert a vakhit és babona elvenségére valló előzmények és az ember illúzióigényét kiemelő cirkuszi környezet lélektanilag is hitelesítik a vízió tartalmát. A bibliai eszkatológiába Hernádi finom érzéssel szövi bele századunk botrányos tapasztalatait, a fasizmusra, koncentrációs táborokra utaló reminiscenciákat, a végső fordulat pedig — a szellemes ötlet önértékén túl — igazságot szolgáltat az embernek a rendszerrel, a leleménynek és civil-bátorságnak az elnyomó erőszakkal szemben.

Kijut persze a gúnyból a korszerűbben álcázott agyrémeknek is; a tudományos köntösben jelentkező fantazmagóriák a *Szodoma és Gomorában* pl. semmivel sem bizonyulnak magasabbrendűeknek a mitológia vagy a vallásos ortodoxia fölfogásánál, s az egymás mellé helyezett hat variáns (bár némelyik nyilvánvalóan parodisztikus utánpótlás) mulatságosságában is a meddő emberi erőfeszítések fölötti sajnálkozást, a többre hivatott szellem távújtjain eltűnődő rezignációt árasztja. Hernádi science fiction-jében nem a technika bámulata: sokkal inkább a technicista ábrándok elvetése fejeződik ki. Legképtelenebbnek látszó „tudományos” ötletei is az emberi képzelet és gondolkodás iránti csodálatra épülnek: az ötödik dimenziót lakó „isten nélküli angyalok” magasabbrendűségét abból vezeti le, hogy emberi információt fogyasztanak (*Második Gulliver*), a tér és idő legyőzésének eszközét a fantáziában fedezi föl (*Anti-Dániken*). Az időgép többször előkerülő problematikájában egyébként is fontosabb a más korokhoz való viszonyunk játékos faggatása, mint a tudományos föltevések igencsak elnagyolt ismertetése. „A jövő a múlt érzékeny idegrendszerű tudósainak, művészeinek tudatában csak elmosódottan, homályosan, mintha tejüvegen keresztül látszanék, úgy jelenik meg, és ugyanilyen homályosan dereng fel a múlt is a jövő érzékeny idegrendszerű tudósainak, művészeinek tudatában” — írja, s ha az 1787-ből 2500-ba kiránduló Boskovics elégedetlen is a „túl egyszerű” magyarázatokkal, az, amit az emberi nem egységéről megtud („egyszerre, egyetlen pontba zsugorodva vagyunk a saját ősrünk, a saját utódunk”), korántsem esik messzi Hernádi transzcendencia-ellenes antropológiájától. Egy-egy fantaszttikus anekdotája a „minden másképp van (volt)” fonák logikáját látszik igazolni; II. Lajos nem halt meg Mohácsnál, a többszörös Nobel-díjas polihisztor a zseniális kortársak agyából kivont s a magáéba fecskendezett ribonukleinsavnak köszönheti fölfedezéseit, —

mindez szórakozás és szórakoztatás, a képzelet kalandja, eloldozottsága, bár gyakran több is: a bohó történet váratlanul elkanyarodik, a hangnem kedélyes, de a szatíra harap.

A sokféleséget egy irányba kényszerítő belső logika, a változatos kísérleteken átűtő közös jegy Hernádi stilsztikájában is szembeötlik. Nyilatkozataiban szabatosan definiálja próza-eszményét: a hagyományos ábrázolás linearitását modellszerű, kihagyásos megjelenítésmóddal akarja fölcserélni, az előbeszéd nyelvi imitációja helyett távoli kapcsolatok érzékeltetésére alkalmas merész metaforákkal vagy a konstruktivizmus látásmódjának megfelelő nyelvi eszközökkel kísérletezik. Fodor András és nyomában mások rámutattak az eredetileg költőnek indult prózaíró műveiben a lírai fogantatás árulkodó jegyeire, a látás átható eredetiségétől a mondatok zenei elrendezettségéig vagy a gondolatritmus, az ismétlés, a dinamikus hangsúlyok sűrű alkalmazásáig; természetesen a filmírás praxisa is nyomot hagyott prózáján, tömörségre, szűkszavúságra szoktatta s tovább finomította eredendő vizuális érzékenységét. Némely közlési formák kezdettől elkülönülnek, egyezményesen meghatározott funkciót vállalnak írásaiban. Száraz, forgatókönyv-szerűen takarékos mondatok ábrázolják a történetet vagy cselekvést, szóképekben, szimbólumokban, netán absztrakt geometrikus vonatkozásokban gazdag részletek jelzik a természeti vagy művi környezetet. A párbeszéd, akár a hatalmaskodó és a kiszolgáltatott viszonyát, akár a szeretet, az intimitás légkört jellemzi, általában pergő, lapidáris, a kihagyás grammatikájára épül, míg a lélekben megfogalmazatlanul kavargó impressziók, képzetek, vágyak: a bensőség világa zsúfolt, az asszociációknak jobbra csak az irányt jelző, barokkosnak vagy szurrealistikusnak nevezett alakzatokban jelenik meg.

A fejlődés tendenciája (s ezt a húszegynéhány esztendő természetét tartalmazó gyűjtemény, jellegéhez képest, jobban kidomborítja, mint külön-külön a három korábbi elbeszéléskötet) az egyre bátrabb elvonatkoztatás, a nyelvi- s következőképpen a hozzájuk tartozó valóság-rétegek egyre lazább egymás mellé rendelése. A *Deszkalostor* expresszív metaforái, megszemélyesítései még közvetlenül levezethetők Menykó és társai tudattartalmából, emlékeiből, érzéseiből. Ha a fenyőknek „súlyos mellük nő, és nagy hajuk a hátukra folyik”, nyilván az asszony utáni vágyakozás vetül rá a természeti formákra; ha a beteg legény „nyújtja haját a semminek, hogy vegye el, és fonjon belőle vonót”, akkor a lázálom a cigány apa és a gyermekkor elmaradhatatlan attribútumaként hívja elő a hegedű képzetét. Későbbi novelláiban a külső világ „fekete, akut városképpé” személytelenedik, a naiv animisztikus szemléletet a kölcsönhatás törvényeinek egzakt érzékeltetése (olykor a tudatküszöböt éppen csak súroló jelzése) váltja föl. „Távol, a vasúti hídon hosszú vonat megy, az ingerek egyetlen csomóban közelednek felőle. (...) A vonat lassít, mozgása egyszerű kényszeréből áthárítja magát H.-ra.” Környezet és ember, helyszín és közérzet kapcsolata másutt még megfoghatatlanabb; néha párhuzamos valóságoknak látszanak, s a metaforák mintha a végtelenből próbálnák közelebb hozni metaszénpontjaikat, vagyis azokat az egyenként észlelhetetlen, mégis létező impulzusokat, amelyekkel pl. egy városrészlet pusztá látványa a sétáló emberre hat: „A környező házak szabálytalanul közelednek-távolodnak, megszokszorozott hüvelyében kardként csúszik ki-be az ég; mindenféle izgalom, nyugalom váltja egymást, a figyelem kendőzetlen mozdulatai mögül előtűnik a személyiség rugalmassága.” (Mindkét példa a *Principium identitatis*-ből való). Amit az ember tesz vagy mond, az szürke szavakkal, kopogó tömondatokkal leírható; ami benne és vele történik, az csak zsúfolt, raffinált és óvatos nyelven közelíthető meg; a felszín titkokat, az egyszerűség látszata ijesztő bonyolultságot takar. – Távolról, közvetetten hat, absztrahálódik és összetetté válik az idő-élmény is. A múlt képsorának terjedelem és szuggesztivitás dolgában egyaránt nyilvánvaló dominanciája félreérthetlenné teszi, hogy a *Kirándulás* férfinő számára intenzívebb valóság a hadifogság szörnyűségeinek újraélése, mint a pillanatnyi idill a tisztáson pihenő asszony mellett. Több időben élünk, hogy a múlt melyik metszete ugrik elő s aktualizálódik váratlanul, azt nem a kronológiai folyamatosság, még csak nem is valamiféle kiszámítható asszo-

ciációmenet szabja meg. Az idegek kissé elfáradnak, s a lehunyt szemhéj alatt megkezdődik a *Voyage sans drogue*, az emlékképek szeszélyes száguldozása, „pár közeledés, távolodás”; stiliztikája: össze nem illesztett részletek, kusza időrend, párbeszéddek és helyszínek meg-nem-felelése. A perszeveráció, az éberálm különleges idegállapota Hernádi előadásában afféle példázattá, érvvé válik a diszkontinuitás elve, a nem-folyamatos struktúrák fontossága mellett.

A stiláris rétegződés másik indoka az egy- vagy sokszólamúság gondjával kapcsolatos. A parasztszülők levele katona-fiukhoz, a gimnáziumi igazgató által fogalmazott értesítés a tanár haláláról, a novellákba iktatott versek más-más, egymástól, a dialógusoktól és a szerzői leírásoktól is különböző nyelvi minőséget képviselnek; Hernádi ráadásul szereti tudományos vagy népszerű-tudományos olvasmányokból származó adalékokkal, érdekességekkel megtűzdelni írásait, ami a szépirodalomban szokatlan fogalmi, dezantropomorfizáló nyelvi elemek jelenlétét is szükségszerűvé teszi. Ez a polifónia eleinte a szerzői előadás uralkodó igényének rendelődik alá: az összekötő szöveg a betét-jelleget emeli ki, az emberi dokumentumokat épp úgy a szerző idézi, ahogyan a tudományos vagy publicisztikus információkat is ő gondolatja (hallatja, mondatja) hőseivel, rendszerint ilyesféle előkészítés után: „olvadni kezdtem mellette az agyonsírt, kopott levelezőlapot”, „Tovább forgatta a lapokat”, „Magához húzta a szöveget”, „bekapcsolta a rádiót (...), üvegesen hajoltak föléje az idegen szavak”, „eszébe jutott: a háború alatt egy orvos Párizsban” stb. Az innen eredő nehézkességet a következő fokon az ismeretek dialogizálásával, párbeszédbe oldásával, majd teljes önállósításával győzi le: a részben vagy egészben dokumentumra épülő elbeszélésekben Hernádi fölhatalmazza a dolgokat, hogy a maguk nyelvén szólaljanak meg, a művészi igyekezet a kompozícióra, a célirányos szerkesztésre korlátozódik, az összefüggések rendszerének meg az értéktételnek, – s ezen a szerző esetleges lírai kommentárja sem változtat döntően – az olvasó tudatában kell véglegessé szilárdulnia. A *Tagolás és elválasztás*ban pl. az önmagában talán kaotikusnak, nehezen értelmezhetőnek látszó elbeszél rész az előtte és utána elhelyezett dokumentumokkal *együtt* bonyolult, mégis félreérthetetlen jelentésű szerkezetet alkot, egyszerre sugallva a forradalom vérrel, erőszakkal megvívásának elkerülhetetlenségét és az áthidalhatatlan szakadékot a Tanácsköztársaság tiszta eszméi meg az ellenforradalom förtelmes szadizmusa között.

Egyébként a jelenségek széttagoltságát, hézagosságát tükröző technika – a nyelvi stílus „száraz barokkja” és főként a kompozíció megszakításos vagy mozaikjellege – abban is segítségére van az írónak, hogy a korai novellisztikájában olykor zavaró túlfeszítettséget, stilizációt és pátoszt megfigyelmezze, visszaadja rendeltetésének. A kubistáknál és dadaistáknál, írja Aragon, a kollázs „realista vágyból fakadt, annak a felismeréséből, hogy a festőn vagy az írón kívül is van objektív valóság”. Hernádit, akiből sohasem hiányzott a determináló valóság inkább komor, mint derűs tudata, ugyanez a módszer föl szabadította, anyagának szuverén formálására, a tárgyával szembeni — jó értelemben vett — fölény megszerzésére biztatta. E könnyedséggel, igaz, veszélyek is járnak, az ötletszerűség csábítása vagy a kényelmes berendezkedés a komikus félszepségekre vadászó ironia világában; Hernádi eddigi útja mégis olyan megalapozott reményt sugall, hogy a csodálkozás fölerősödött motívuma nála ezután sem nyomja el az emberi értékekért felelős szorongást és komolyságot s műve, tartósan összebékítve a magyar próza többnyire különváltó kétféle koncepcióját vagy törekvését, egyszerre lehet szellemes és mély, sokakhoz szóló és művészileg igényes, érdekfeszítő és korszerű.

Zárszó a „Kraut“-hoz

*múltat feledni velő s kaviár
2 háborút meg ami vele jár
Donnál rohadnak apád csontjai
megvígasztal az átlátszó bugyi*

*gép helyett görnyedsz íróasztalon
fiad pimasz oda a hatalom
rühellt hazád mint bugris szerető
fogy a kurázszi hizik a jövő*

A szigeten

*hétfőn a szirtre hág és sót gyűjt a kövekről
a torkolatban gyékényt fon kígyó élű sásból
térül-tordul a juharfát megcsapolja
kedden hívja kutyáját vesződséggel vadászik
napról-napra halogatja a döntést*

Hommage à Apollinaire

a rétet kifeszítik a tűzoltók

*ugorjon már
szól Jézusra a poroszlók kapitánya*

Anziks

*elfogytak előtted a hegyek
hogy völgyeikben ösvényt sejtethetnél
ilyen közel a Kánaán*

*szinte már megérinthető
mint a halál mint a levegő
ilyen közel a Kánaán*

*micsoda anziksz
lekaphatod az ígélet töldjét*

Érdem és érzés

*teáltalad
része vagyok egy népnek
rajtad kívül
maqamról szól az ének
rajtad kívül
a jóság pusztá érdem
szégyenletes
hogy ennyivel beérem*

SAJTOS LAJOS

Még sincs ború

*Itt, a tizediken, ahol élek,
itt szelidebbek a fények;
izzó szegecsek: szurtos csillagok
tartják össze az éjt s napot.*

*Hihetné az ember, a Föld fogaskerék,
a fölönvő házak rajta a fogazat;
hát forog az idő, s a lét
a kék-lila ég húsába harap.*

*Alig moccan mégis e transzmisszió,
kitéllik az élet, mint a passió,
s ablakomon hajnalra még sincs ború,
fölröppen a legszebb kakas; egy toronydarú.*

Jelek

*Alacsony repülés árnya úszik
a tetőn, közel a vadfűhöz ősz homokja
szívárog, s kezdeddel kört ír, csikordul
lomhán a kútkerék.*

*Lent a széntelep próbál csillanást,
lassan kirakni vadult, fekete
fogakat, hideg vázlatot a
kerített éjszakához.*

*Messze: vagdalja, tépi a nádat,
turakszik kérges ágkarok felé
a lucskos tél váratlan szele, –
zengések reggelig.*

*S mert próbáltad magadat jól
védeni, nem hallod, hogy a tépázó
zajok, s a viselt csöndek közt újult
akarat éneke: szól a harang.*

Gyógyuló

*Mégis, a szálkásodó fény őszi
ezüstje csalétke
lett a világnak megint,
hosszú alvás után az idegek
széltűvéása, csengő
zöreje a szívnek megmásult lassan –
mégis, ha késve is,
a kimondatlan önfegyelem már,
esély, minden új sugallat,
önkéntelen vágyakozás: pontos, örömtelt
mozgásra késztet. Köröttem
vigyázók bizalma, nyiladozó mosolyok
jeladása; legyűröm az agyban
lüktető iszonyat, örület
hideglelés kényszerképzetét, mert
a nem évülő,
megadott tanács szerint,
épp itt,
később is szépen kell
élni.*

Barátkozás

Emiliának Szép Tivadart húzták ki. Azazhogy *Zivatart*; a közgázon mindenki így hívta ezt a kockafejű srácot. Kezdetben – akkor még elsősök voltak – Tivinek szólították a csoportársai, de tiltakozott ellene: „Gyerekek, ha egy mód van rá, ne Tivizzetek!” – kérte, sőt, követelte. Így lett belőle Zivatar. Idő múltán a fiatalabb oktatók is rákaptak: „Na, Záporeső Zivatar, mondjon valamit a bővített újratermelésről!”

Emília jóban volt vele, vizsgaidőszakokban állandó telefonkapcsolatot tartottak. Mikor a főbélő elment hazulról, Emília belopakodott a nagyszobába, és fölhívta Zivatart. Megbeszélték a buktató kérdéseket, levezették a nehezebb képleteket, félórás telefonjaiktól kiizzadt a kagyló. Péter már röhögött rajta: „Máma megint volt forró drót?” – kérdezte esténként. Gúnyolódott: „Ha nem lenne telefon, füstjelekkel érintkeznének, mint az indiánok!” – vigyorgott. De Emília nem törődött vele, Zivatar álmos, kimért hangja megnyugtatta. Mindig együtt vizsgázott Zivatarral, kabalából, s ez rendszerint bevált.

Így aztán Emília örült, hogy éppen őt húzták ki neki. A kalapból. Ugyanis karácsony előtt a csoport elhatározta, hogy ajándékot vesznek egymásnak. Kisorsolták a párokat.

– Mit vegyek Zivatarnak? – kérdezte Emília Pétertől.

– Valami könyvet – mondta a fiú. Lefekvéshez készülődtek, a lány ágyazott, ő meg a vekkert állította be. – Hányra?

– Jó, jó, de milyen könyvet?

– Akármilyet – mondta a fiú türelmetlenül. – Hányra mész holnap?

– Nyolcra – motyogta a lány. – Népgazdtervből konzultáció lesz.

Csóválta a fejét. „Könyvet nem lehet. Mert esetleg megvan neki, és az kínos.” Próbált visszaemlékezni, milyen könyveket látott Zivatarnál, és akkor rájött, hogy...

– Pé.

– Tessék.

– Mi még sose voltunk Zivatarnál. Azt se tudom, hol lakik.

– Föl van írva a noteszban – mondta a fiú. Összecsukta a könyvét, letette a földre. – Oltok.

Feküdtek a sötétben.

– Pé, találj ki valamit! – kérte a lány.

– Mmm...

– Pé, már alszol?

– Igen! – a fiú kacskaringós műhorkolást hallatott.

– Talán egy szép kerámiát – mondta a lány.

– Hülyeség.

– Hát akkor?

– Hát akkor aludjunk, Em – mondta a fiú siránkozva. – Már fél tizenkettő.

– Segítsél! Na, igazán!

– Mit kell ebből akkora ügyet csinálni? Vegyél neki egy... egy... – elakadt.

– Hát ez az! Mit vegyek?

– Lassan öt éve minden nap találkoztok az egyetemen – mondta a fiú mérgesen. – Neked kell tudnod, hogy mit szeret. Én hatszor láttam életemben.

Csönd lett. A fiú a falnak fordult. A lány bámult az ablak bizonytalan négszöge felé a sötétben. Maga elé képzelte Tivadart. Szögletes vállát, imbolygó lépteit, ritkás bajszát. Mikor kihúzták a nevét a kalapból, azt hitte jól járt. Zivatarnak igazán könnyű lesz ajándékot venni. De most semmi nem jutott eszébe. Az égvilágon semmi. „Egyáltalán, hány forintért?” Ha túl drágát vesz, majd azt mondják a többiek, hogy persze, mert igazgatófőmérnök az apja. Nem tudják, hogy apa csak öt-hatszáz forintot ad havonta, az épp az albérletre elég, semmi másra. Ha pedig túl olcsót vesz, akkor meg azt hiszik; zsugori.

Elaludt. Azt álmodta, hogy a KGST konferencia megtárgyalta az ügyet, és úgy döntöttek, Emília vásárolja meg a Kujbisevi Erőművet Zivatarnak tizenkét havi részletre. De Péter nem akart belemenni, azt mondta, illetlen dolog praktikus ajándékot venni. Aztán az OTP-ben két kezes kellett a hitelhez, és Emília apja lett volna az egyik, de kicsoda a másik? Ez már sose derült ki, mert fölébredt.

Karikás szemmel érkezett a konzultációra. Zivatar elkésett, a terem túlsó sarkába ült. Emília figyelte. A fiú a hóna alatt hozta a füzetét. „Talán egy aktatáska?”

Este megint nyaggatta Pétert, de nem sikerült kisütöniök semmi okosat. Eltelt néhány nap, vészesen közelgett a karácsony.

Emília készült a népgazdterv vizsgára, rendszeresen hívogatta Zivatart. Tán még gyakrabban, mint máskor, mert remélte, egy elejtett mondatból kitalálhatja, minek örülne a fiú legjobban. Zivatar viszont szigorúan csak a tananyagról beszélt, hiába ügyeskedett Emília; óvatos puhatolózásával csak azt érte el, hogy kétoldalú tárgyalásaik időtartama megközelítette a hatvan percet. „Nemsoká bevezetik a három perces telefont, akkor aztán löttek a forró drótnak... Még szerencse, hogy addigra vége lesz az egyetemnek” – gondolta.

Múlt az idő, most már valahogy dülőre kellett vinni az ügyet. Emília járta az üzleteket, isteni ajándékokat vett az apjának, a nagyszüleinek, a húgának, Péternek. Csak Zivatar részére nem talált megfelelőt. „Nehéz ügy” – szórakozottan lapozgatta a népgazdterv könyvet. *A szocialista országok nyersanyagkutatói programja. Felmérik az erőtorrásokat.* „Terepszemle!” – gondolta. Remek ötlet.

Rábészélte Pétert, hogy menjen el vele. Kinézték a noteszból a címet, és késő délután beállítottak Zivatarhoz.

– Telefonálni kellett volna, hogy jövünk – mondta Péter, mikor ott álltak a kopott bérház harmadik emeletén, a gangon.

– De akkor esetleg azt mondja, hogy inkább majd vizsga után, és az már késő – Emília becsöngetett.

Zivatar nyitott ajtót. Az inge fölgyűrve a karján, a derekán piros pettyes kötény.

– Szevasztok – mondta csodálkozva. Vizes tenyerét a köténybe törülte. – Hát ti?

- Erre jártunk – mondta Emília. – Nem zavarunk?
- Hát... éppenséggel nem zavartok – mondta Zivatar. Morzsolgatta a bajuszát. – Mosogatok.
- Gondoltuk, fölgrunk – dünnyögte Péter.
- Gyertek be.

Vezette őket, végig a sötét, hosszú előszobán. Odabent szólt a magnó, irtó hangosan.

- Üljetek le – mondta Zivatar. Tépkedte a bajuszát, szokása szerint. „Addig rángatja, míg egyszer a kezében marad” – gondolta Emília.

Péter nézelődött. „Biztos leválasztott lakás” – gondolta. Egy szoba volt, de az hatalmas. Középen négyszögletes, régimódi asztal, hat hosszúderekű székekkel. A sarokban barnára politúrozott ágy, a hosszabbik falon könyvespolcok; rengeteg könyv. Az ablak alatt két terjedelmes hangfal ontotta a zenét, tökéletes sztereofóniában.

Zivatar az ajtónál állt, karba tett kézzel.

- Hát, mi újság? – kérdezte.

- Semmi.

Zivatar egyre csak a bajuszát cibálta. Zavartnak látszott. Mintha várta volna, hogy végre kibökjék; mit akarnak?

- Csak úgy feljöttünk – mondta Emília.

- Barátkozás céljából – tette hozzá Péter, kényszeredett mosollyal.

- Értem – mondta Zivatar. De az arcán épp az ellenkezőjét olvashatták. – Mindjárt jövök, csak befejezem a mosogatást.

- Segítünk – mondta Emília.

Kimentek a konyhába. Ide is elkísérte őket a zene, drót vitte a házilag barkácsolt hangládába, mely a konyhaszekrény oldalán lógott. Négy kemény férfihang énekelt, fájdalmasan zengő szölamokban, zongorakisérettel: *Deep river, Lord, my home is over Jordan. Deep river, Lord, I want to cross over into camp ground.*

- Szép – mondta Emília. – Mi ez?

- Ósi néger spirituálé – felelte Zivatar. – Mély a folyó, Uram, az én hazám a Jordánon túl van, vissza akarok menni az én hazámba. Ez a szövege.

Emília kivette Zivatar kezéből a mosogatórongyot, munkához látott.

- De mit akarnak a néger a Jordán folyótól? – kérdezte Péter. Mert eszébe jutott az arab-izraeli háború. Megírták az újságok, hogy a Jordán eltérítésével kezdődött. Tehát az valahol Izraelnél van, nem pedig Afrikában.

- Hát... – Zivatar bajsza alatt már kivörösödött a bőr az örökös mace-rától. – Szóval, mikor a négeret Amerikába vitték, föl kellett venniük a katolikus vallást. Ezért aztán vallásos dalaikban a biblia szövegét énekelték, kis változtatásokkal. Így került Jézus, Józsuá és Mózes a spirituálékba. Meg a Jordán folyó is. Mert az bibliai terep.

„Mintha felelné a vizsgán” – gondolta Emília. Zivatar mindig ilyen szatrosan fejezte ki magát.

- Szüleid is itt laknak? – kérdezte aztán Péter.

- Rég meghaltak.

- Bocs – Péter zavarba jött.

- Semmi – Zivatar legyintett. Törölgetni akart, Emília nem hagyta:

- Menjetek be, ezt én elintézem. Női munka.

Zivatar engedelmesen az asztalra tette a konyharuhát, de nem mozdult. Közben a spirituálé véget ért, vad, fület szaggató beat-szám következett.

- The Rolling Stones – mondta Zivatar.

Uralmába vette a konyhát a tomboló zene. Elakasztotta a beszélgetést. Péter a lehető legmesszebbre húzódott a hangfaltól, idegesen dobolta a ritmust a combján. Az ilyen agresszív, mellbeverős számokat nem szerette. Egyszer régen – még gimisek voltak – elvitte Emiliát az ELTE klubjába, beat-koncertre. (Korábbi barátnői – főleg Julika – odáig voltak a táncért, a beatért, és Péter arra gondolt, hogy azért Emilia is csak lány.) A hordó alakú, félhomályos teremben nem lehetett leülni, volt ugyan néhány széksor a színpad előtt, de mire ők odaértek, már mind elfoglalták. Megálltak oldalt, a falnak vetve hátukat. Zsúfolásig telt a helyiség, a vállak összeértek, sűrű izzadtságsgzag lebegett a fejek fölött, ami Pétert némiképp a Kerényi Lipót Általános Gimnázium tornatermére emlékeztette. Szétnyílt a függöny, megszólalt a zenekar, iszonyatos hangerővel. Villódzó reflektorok pásztázták a színpadot. A hallgatóság a talpával verte a ritmust. „Szétesik a ház...” Érezték a bőrükön a basszusgitar ostorcsapásait. A közönség ringott a zenére, akár egy túl szorosra nőtt nádas, itt is, ott is sikoltások röppentek ki belőle, artikulatlan hangok. Senki se táncolt, úgy látszik, az már kiment a divatból. Igaz, hely se lett volna rá. Csak tipródott a tömeg, arccal a színpadnak, rángatóztak, sikongáltak. És Péter félni kezdett ettől az alakatlan masszától. Pedig tudta; ugyanolyan fiúkból, lányokból tevődik össze, mint amilyenek ők ketten, gimnazistákból, egyetemistákból. Kézen fogta Emiliát, s az első szünetben elmenekültek. „Hát, ebből már kinőttünk” – mondta a lány.

– Lejárt – dűnyögte Zivatar. Bement, hogy megfordítsa a szalagot.
– Talán egy jó lemezt kéne venni – súgta Emilia Péternek.
– Biztos minden megvan neki, ami itt kapható – morogta Péter. – Amilyen zenebolond.

Emília csőrömpölt az edényekkel, mert Zivatar visszajött.
– Egy John Lennon tekeracet raktam föl. Remélem, tetszeni fog.
Hallgatták, szótlánul. Emília leltározta a konyhát: „Kenyérpirítója van, autószfionja is van, rémes...”

Péter igyekezett megérteni a dal refrénjét:
– Szoljusn – próbálta utána mondani. – Azt jelenti, hogy megoldás, ugye?
– Eegen – Zivatar a bajszát zsurmolta, rendületlenül. – De itt nem szoljusn szerepel, hanem ájszolésn.

– Hogy írják?
– I-so-la-ti-on – szótagolta Zivatar. – Magány, elkülönülés. Izoláció! – magyarázta. Fordítani kezdte a szöveget, gépiesen: – Félünk a magánytól, de mindenki külön otthonra vágyik.

– Bizony – mondta Emilia. Eszébe jutott az albérletük. Fürdőszoba-használat naponta kétszer.

– Csak egy fiú és egy lány akarja megváltani a világot – folytatta Zivatar, akár egy szinkrontolmács. – Ó, az izolációt.

– Ájszolésn – ismételte Péter. A körmeit nézegette: – Te biztos jól tudsz angolul.

„Angolszótár!” – gondolta Emilia.
– Nem eléggé – legyintett Zivatar. – Sajnos, nincs nyelvérzékem. Megfigyeltem, hogy a haszontalan tudnivalók sokkal inkább megmaradnak a fejekben, mint a hasznosak. Egyáltalán, tudásom legnagyobb része csupa fölösleges ismeret.

– Ezzel más is így van – mondta Emilia.
– Persze! – helyeselt Péter. – Amiket én a jogi karon tanulok, annak

nyolcvan százaléka teljességgel fölösleges magolás. Vizsga után úgyis elfelejti az ember.

– De én nem felejttem el – mondta Zivatar. – Ha megrendeznék a haszontalan tudás versenyét, abba jó eséllyel nevezhetnék.

– Mert?

– Mert például – elengedte a bajszát, hogy számolhasson az ujjain –, én tudom sorrendben a pápák és ellenpápák nevét. Tessék, Szent Péter, Szent Linus, Szent Cletus, Szent Kelemen, Szent Evaristus . . .

– Az semmi – szolt közbe Péter. – Ide figyelj. A-BAD, BAD-BUR, BUR-DON, DON-FEL, FEL-GÓZ, GÓZ-HIT.

– HIT-JÓS, JÓS-KOB, KOB-LAK, LAK-MAG – sorolta tovább Zivatar mosolyogva. – Nem tudsz lefőzni, én tíz évig aludtam a Tolnai Világlexikon alatt. Mert az ágyamnál volt a könyvespolc. Egyébként a Révai és a Pallas lexikon betűjelzeteit is tudom. Apám gyűjtötte a lexikonokat – nagyot fűjt. – És ha már a haszontalan tudásnál tartunk, közölhetem, hogy a Révai lexikont az azonos nevű irodalmi intézet RT adta ki, melyet 1869-ben alapított Révai Sámuel és Leó. Na?

– Állati – dűnnyögte Péter.

– Jó, ha így vesszük, akkor majdnem minden, amit az ember olvasott vagy hallott, az fölösleges – mondta Emília. Rakosgatta az eltörölt evőeszközöket a fiókba. – Ha csak azt tekinted hasznos tudásnak, amivel pénzt lehet keresni! Mert akkor egy utcaseprőnek például az angol nyelvtudás is haszontalan.

– Nem, mert ha külföldre utazik, hasznát veszi – vetette ellene Péter.

– Te, azt ne oda rakjad – Zivatar kivette Emília kezéből a késeket.

– Hát hová? Itt vannak az evőeszközök.

Zivatar a fejét csóválta. Kihúzott egy másik fiókot:

– Meg itt.

Csodálkozva nézték. Két egyforma fiók, egyforma evőeszköztartók. Kések, villák, kanalak; itt is, ott is.

– Nem értem – Emília ráncolta a homlokát. – Mi a különbség?

Zivatar komótos mozdulatokkal szortírozta a késeket a két fiók között. Aztán újra nekiesett a bajszának:

– Éppenséggel ez is a tök fölösleges tudás tartományába tartozik – mondta.

Értetlen arccal várták a magyarázatot. Zivatar rágyújtott egy cigarettára. Szabálytalan karikákat fűjt a plafon felé:

– A zsidó vallás előírja, hogy külön eszcájggal kell enni a tejes és a zsiros ételeket. Erről még sose hallottatok?

Csönd lett, John Lennont leszámítva.

– Szüleim ortodox zsidók voltak – mondta Zivatar. Tünődve nyomkodta a cigaretta szárát. – Egyébként a lábosokkal is ez a helyzet – kinyitotta a konyhaszekrényt. Két külön rekeszben két sorozat edény, a vájdlingtól a kis-lábosig. Mindenből duplán. Az ajtó belső oldalán sárgult kartonpapír, rajz-szögekkel odaerősítve. Ákombákom betűkkel ez állt rajta: „OKLEVÉL TIVI-NEK. TIVI A TÖRÜLGETÉS ORSZÁGOS BAJNOKA. EZEN IRAT HITE-LÉÜL: ANYU.” Legalul dátum: „1955. február 5.”

Zivatar észrevette, hogy az oklevelet böngészik, gyorsan behajtotta a szekrényajtót.

– Igazság szerint külön-külön kéne mosogatni a tejes és zsiros edényeket – mondta szintelen hangon. – Különben tréfli.

Emília mentegetőzve széttárta a karját. Zivatar vállat vont:
– Nem érdekes. Én már nem tartom be ezeket a szabályokat. Csak... tudjátok, ez a különrakódsi nagyon benne van a kezemben.

Szegény bajusz, mit kell kiállnia!

– Ha egyszer megnősülök, akkor biztos ennek is vége lesz – mondta Zivatar. Elmosolyodott: – Átrakjuk a konyhaszekrényt, és kész. Nna... kösz a mosogatást.

John Lennon elhallgatott, a hangfalból csak az elektromos alapzaj jött.

– Lejárt – mondta Zivatar. – Menjünk be.

– Mit tegyek föl? – kérdezte, amikor leültek a keményhátú székekre.

– Semmit – mondta Emília. – Inkább beszélgessünk.

– Beszélgessünk – hagyta rá Zivatar.

Csönd lett.

„Fél év múlva vége az egyetemnek, szétszóródik a csoport” – gondolta Emília. – Elhelyezkednek a srácok különféle munkahelyeken, csak nagyritkán látjuk egymást...”

Hideg, rosszzíú gondolat volt ez. Mint egy parányi tüsszúrás.

– Eljössz a csoportbulira? – kérdezte Zivatart.

– Mikor lesz?

– Huszonharmadikán. Völgyiéknél.

– Még nem tudom – Zivatar bizonytalan arcot vágott. – Az az igazság, hogy én egy kicsit már unom a csoporttársaimat.

– Unod?

– Hát, igen. Jelenlevők persze mindig kivételek.

– Hm... – Emília mintha nem lett volna olyan biztos ebben.

– Mindig ugyanaz megy. Elmondják az összes rossz viccet, szidják az egyetemet, megtárgyalják a beat-zenekarok tagcseréit, politizálnak...

– Miért, téged nem érdekel a politika? – kérdezte Péter.

– De. Csak nem ilyen pletykaszinten, ahogy ők előadják. Néha az az érzésem, mintha tíz évvel idősebb lennék náluk.

Péter beharapta az ajkát. Sose tudta megfogalmazni, de ezzel valahogy ő is így volt. Szívesebben barátkozott idősebbekkel, mint kortársaival. Mindig azt mondták róla a gimnáziumban, azt meg a jogi karon, hogy visszahúzódo. Még a KISZ jellemzésébe is beleírták.

– Talán egyszerűen csak arról van szó, hogy minden nap találkozunk – mondta Zivatar, komoly bajuszcibálások közepette. – Már túl sokat tudunk egymásról.

– Hát... – Emília rosszkedvűen malmozott az asztalon.

– És ez haszontalan tudás? – kérdezte Péter. Zivatar nem válaszolt.

A lány várt egy darabig, aztán visszatért az eredeti témához:

– Szóval... eljössz a csoportbulira? – Szünet. – Gyere el. Különb lemaradsz az ajándékozásról.

– Milyen ajándékozásról?

– Te nem tudsz róla? – Emília kétségbeesetten nézett rá.

– Nem – mondta Zivatar nyugodtan. – Milyen ajándékozás?

– Hát... – Emília hátradült a széken. „Ha én mondom el, akkor még azt hiszi, azért hoztam szóba, nehogy elfelejtse megvenni nekem az ajándékot” – érezte, egy hegyes izzadtságcsöpp vándorol a hátán. – Semmi – mondta rekedten. – Nem fontos.

Mái emlékezett; Zivatar ott se volt a sorsoláson.

Megint ugyanolyan feszélyben ültek, mint amikor betoppantak ide. Péter

aztán a zsidó szokásokról faggatta Zivatart, a kockafejű fiúnak láthatólag nem volt kedve hozzá, elutasítóan felelgetett.

– A terepszemle nem sikerült – mondta Péter az ágyban, mikor eloltotta a lámpát. – Ettől nem lettünk sokkal okosabbak.

– De – mondta Emília.

– Miért, most már tudod, hogy mit vegyél neki?

Nincs válasz.

– Em! Em, már alszol?

A lány átnyúlt a paplan alatt, és megszorította Péter kezét. Olyan görcsösen, hogy a fiú közelebb bújtt hozzá. És Emília akkor azt gondolta, kár, hogy Zivatar ilyen magának való, hogy mindig valami furcsa zavart érez az ember a társaságában. Pedig Péterrel jóbarátok lehetnének!

Szorította a fiú kezét, és örült, hogy legalább egy biztos pont van az életében, egyetlen biztos pont ebben az agyonhangszerelt világban.

S Z I R M A Y E N D R E

Porló ezüst

— Sipos Gyula halálára —

*Akik megelőztek a halálban,
azokat mind ki tudom engesztelni,
fekete ajkukon a málló csönd
nem enged ugyan énekelni;
de hozzá igazítja sovány szavam
a tisztesség porló ezüstjéhez,
hogy elvégezhessem szándékom szerint,
amit az ember életében végez.*

Öregek

*Estére mindig otthon vannak
bólintanak a pillanatnak*

*gondjuk küszöbét átallépjuk
a mosolyban gázolnak térdig*

*s ha valaki szemükben kutat
megköszörülnek a torkukat*

*elülnek a homályban kicsit
mintha várnának még valakit*

*aki a hegyről erre téved
s ölében hozza a messzeséget.*

Könyvhét

Orbán-hidegbe-dermedt akácvirágból keserű méz csordul. Miért kérdezel természetvilágást, mikor alig áll ki a vetés a földből? A bibortöldek szebbek, mint a Biborbanszületett Konsztantinosz szőnyegei. Elágazás előtt miért előzől? Nem látsz járművet? Gondolj anyádra, aki elalvás előtt elaltatta az ördögöt, pedig a kapanyél napestig sorompóként védte a pokoltól. Ez a szabadpolcos könyvtár a hazatérő tögyek rengésében mindnyájunk győzelme. Ez az eltevedt suk-sük csupán pillanatnyi vereség olvasótábori sátraink között.

A Bakony vízesése

A Bakony-oldal robajló rozsdavízesése. Pirholagosak a fák, ahogy Berzsenyi mondta. Vagy apám, az erdei ember. Hullámokban omlik alá a vörhenyes lomb. Mint repülőről az Égei-tenger rőt szigetszőnyegei. Elhasznált cserlé, rozsdálló hűtővíz, az erdei környezet ártalma. A Föld, a gazdaságos űrhajó készíti már új klorofill-szériáját erdő-laboratóriumaiban. Swift kitalátorainál bölcsebben kivonja a napfényt az uborkából, s az ürülék újra ehetővé válik. Hull a lomb, hull a lomb, föltámad a hullalomb. A Bakony rozsdálló vízesése a megújulás magzatvize. A vörös lombtengerből Aphrodité emelkedik a világ fölé. A rozsdalombok paroxizmusában utazom, mintha én lennék Szomor Dezső, a csodálatos nyelvész. De nincs módom szomorúságra. Csak valami megfontolt, alkati vagy emberiségmértű, bizakodó szomorúságra.

Takáts Gyulára

*Így pannon derű, úgy pannon derű
nádihegedű, nedű, honderű –
hazád így láttatja itészi ablak,
zsalun át nem láthatván tágasabbnak.*

Mozdul az éjszaka

*Madarak röpülnek lasszó alakban,
csőrükben égő gyertya,
darabka szappan
halkan súrol az égi stelázsin,
az égi kifőzde kinyit,
tejút-rezsón tejbegrizt melegít
szent Gastronóm,
tótágast áll a dóm, mint két
összekapaszkodott csiga, ha
keresztet sodor a szarvaira,
fésű-fákon selyem köd,
zizzenti ki arra jár,
a busz, a buszsofőr,
és benzinszagban muzsikál
a Sétatér,
Kodály Tivadart várja, a festőt,
ki leballag a bütéből komolyan,
mélán, s elülnek akár hajnalig
a tűzőld libikókán,
csörömpöl, bezár a Nádor,
irhakarabátját félregombolja a téren
hetvenhét kidobott torreáador,
elnyeli mindet a Hullám,
mozdul az éjszaka, fehéredik,
eteti kátránnyal madarait,
marka kilukad, szításodik,
keszegcsontvázzá soványodik.*

Berendezik a ringet

*Ma este is berendezik
a ringet kerthelyiséggé,
és illedelmesen
leülnek a sörökhöz,
fogvédőiket testmeleg
mosollyal asztalra teszik,
pásztorábrándokat
dudálnak egymás kesztyűibe,
szemük sarkában
téblából a jószág,
mint egy túllszoknyás
boxoló.*

Halottak napja

*Dombra vonulnak
szétgurulnak ott
a viaszt síró
lányka-csillagok.*

*Porszem tüzezen
selyemfüst ragyog,
tönjéért sütnék
a műkö angyalok.*

BALIPAP FERENC

Kavicsok, kövek

*kívül belül fényes kavicsok
ha él az ember emlékezni fog
vállá élén átfordult a gömb
hódárdákat ver szívébe csönd
keskeny arca időn átremeg
esnek szét az évek tengerek
partok úsznak más partok felé
léte az út s a lét a léleké*

*ragyognak még fénytől vetkezett
kívül-belül csillogás-hegyek
őrizni mit – még volna egy kevés
mire tegye az ember életét
lakadozik mellbimbóvirág
újra eget nyit ott fönny az ág
egy kavicsban jön tenger haza
tavasznyitó minden sóhaja*

*kékkal csordul siron ibolya
sírköveken kavics mosolya
kő a kőből kirobbanna még
ha nem földné kátránypapír-ég
de ütnek azon apró folyosót
bolygók között szálló kavicsok
s amíg pattan fut és menekül
van hová – hát mincs még egyedül*

Forgószélben

- Önéletrajz-részlet -

I.

Az emlékirat-írás általában hálátlan, nehéz mesterség. A politikai emlékirat-írás meg különösen. Nem is könnyen szántam rá magam, hogy a történetírás e kétes értékű „könnyű műfajában”, hódolva korunk emlékirat-divatjának, eggyel szaporítsam az emlékiratok számát. Sok minden elriasztott ettől. Mindenekelőtt az a súlyos felelősség, amit az emlékiratíró magára vállal, amikor tanúságot téve, a maga és pályatársai szerepéről, felelőségek az igazmondásra, jól tudván, hogy akarva-akaratlanul milyen könnyen ejtethet csorbát rajta. Attól félttem, bármennyire vigyázok is, magam sem tudom elkerülni, hogy a profán önérdek és elfogultság hamis tanúzásra ne kísértsen, hogy az emlékirat fő kútforrása, az emlékezet tévútra ne vezessen – a valóság ingatag talajára, amely fölött csupán délibábként lebeg az igazság. Arra is nehéz volt elszánni magam, hogy a könyörtelen igazmondás páncéljában, az igazat vallva – a magam igazát, persze – hitelét rongyosítom több olyan, a kor szereplőit rendszerint dicsfényvel elárasztó legendának, tévhitnek, mesének, amelyet túlbuzgó mozgalmi krónikások emlékirataikban vagy alkalmi visszaemlékezéseikben nem kis számban szönek köréjük.

Hogy hosszú töprengés után mégis vállalkoztam emlékirat-írásra, nem azt jelenti, hogy eloszlott minden félelmem, megszűnt minden aggályom, hogy nincsenek kétségeim afelől, miszerint az önérdek nem kísért-e meg engem is, nem hagy-e cserben a hanyatló emlékezet. Sokkal inkább az a balga remény biztatott erre, hogy tanúvallomáshoz, annak selejtjét, tévedéseit is beszámítva, egyszer talán mérlegre veti Justícia istenasszony, amikor az utókor nevében a mi magyar századunknak osztja ki a végső igazságot.

Azt talán mondanom sem kell, hogy mindvégig gondosan ügyeltem arra, hogy minél kevesebb tévedést, hibát kövessek el, hogy minél igazabb, minél hitelesebb beszámolóval idézzem fel a több mint fél évszázados közéleti múltamat, szerény életpályámat, amelyet a történelem szeszélye, kénye-kedve nem egyszer tarkított tragikus fordulatokkal. Arra meg különösen vigyáztam, hogy minden érzelmi és ideológiai elfogultság nélkül szóljak azokról az élő vagy holt közéleti társaimról, ellenfeleimről, akikkel a sors összehozott.

Bár életpályámból azt az öt évtizedes közéleti szakaszt igyekeztem bőven, részletesen ismertetni, kis részben helyet hagytam a szülőföld, a gyermekkor fontosabb, sorsomra kiható emlékeinek is. De ebben nem az ifjúságom iránti nosztalgia vezetett, hanem az a meggyőződés, hogy általában a származás, a gyermekkor sokban eldönti, kit merre indít útnak a sors, a társadalom melyik régiójába, sőt, sok esetben azt is, milyen eszmék szolgálatára.

Ez a társadalmi determináció a múlt század végén, amikor én a világra csöppentem, jóval nagyobb szigorral szelektált, mint ma. Akkor is többször kijátszotta ugyan a véletlen, de korántsem tette annyira csúffá, nem mutatott neki annyiszor számárfület. Vakbuzgó volt és könyörtelen: az apai hajléktól csak nagyritkán engedett messze valakit. A származást, a „honnan jössz”-t akkoriban kínos gonddal tartotta számon az úri Magyarország.

Az én életutam alakulásában volt persze szerepe a véletlennek is, de azt a

nagyjából egyenes utat, amelyen kisebb kitérőkkel, ügyel-bajjal végül is a szocialista közélet küzdőterére jutottam, a származás, a „honnan jössz” jelölte ki. A szegénységnek a világa, ahonnan elindultam.

De honnan is indultam?

A millenniumi Magyarország legsötétebb agrárvilágából, a szegénysors legmélyéről, a földesúri szolgaság karanténjából: a pusztáról. Ott születtem, ott töltöttem gyermekkoromat is, azok között a cselédnépek között, velük egy sorsban, akiknek életéről Illyés Gyula számolt be oly megrázó erővel a „Puszták népé”-ben. Apám is közéjük tartozott, urasági cseléd volt, kocsis, – a pusztai cselédranglistán nem az első, de nem is az utolsó. S több mint tizenöt évig velük együtt szolgálta az Ormánság grófi és káptalani uradalmait, és csak a századforduló elején fordított hátat a pusztának, ment be Pécsre, a városba, hogy pusztai cselédsorsát a jobbnak tűnt proletársorssal cserélje fel.

Hogy apám, a falusi zsellérivadék pontosan mikor s mi okból került ki a pusztára, grófi cselédnek, nem tudom. Ennek pontos dátumát sem a családi szóbeszéd, sem a könnyen felejtő emlékezet nem őrzi. Lehet, hogy egész fiatalon, már akkor, amikor nagyapámnak, a vármegyei hajdunak Siklóson kiadták az obsitot, s bánatában egy ormánsági nagybirtokra szegődött majorgazdának. De az is lehet, hogy később, amikor anyámnak, az urasági számadógazda analfabéta lányának esküdött örök hűséget. Annyi biztos: a múlt század végén, abban az időben, amikor a szegénység százezreit űzte ki a nyomor Amerikába vagy más tájaira a világnak. Apám nem követte őket, nem ment velük neki a világnak, haza helyett csupán a falut cserélte fel a pusztával, a cselédelettel, amelynek kommenciós batyuja, a kenyértelenség, az éhhalál ellen nyújtott némi menedéket.

Am nehezen viselte a cselédsorsot, a kommencióval együtt járó szolgaságot. Sokkal nehezebben, mint cselédtársaink többsége, a jobbágyvilág majorságbeli szolgálóinak kései sarjai, akik, szegények, még kóstelót sem kaptak a 48 utáni szabad paraszti életből. Apám viszont mint falusi zsellér-fi, valamit még elcsípett belőle, ízét, fiatalon még szájában is érezte. Éppen ezért társainál is nyugtalanabban kereste a pusztai szolgaságból való kiutat, náluk is konokabban őrizte a reményt, hogy egyszer majd búcsút mondhat a pusztának. Ez a szándék még akkor sem lankadt el benne, amikor már mi, három „kenyérpusztító” fiúgyerek, szaporítottuk gondjait, s tettük egyre kockázatosabbá, elérhetetlenebbé a messiási „jobb világot”: a várost célzó terveit. Mert apám a pusztáról nem régi fészkebe, a faluba akart visszatérni, Pécsre, a városba vágyott, oda akart jutni mindenáron.

Sokáig tartott apám kiútkeresése, de végül is sikerült: a század elején, 1907-ben hátat fordíthatott a pusztának. A Benyovszky gróf görcsönyi uradalma volt az utolsó állomás, ahova két évvel előbb, 1905-ben családi cókókjainkkal, két ökrös szekér szállított el bennünket régi tanyánkról, a Dráva melletti káptalani birtokról.

Mi, gyerekek, örültünk minden pusztacserének. Az ökrös szekéren épp oly izgalommal tettünk meg néhány kilométeres utat, mint ahogy ma egy tízéves a Budapest–Párizs közti repülőjáratot. Az új otthonunkkal is hamar megbékéltünk. A pusztamajort szép, színes pannontáj fogta körül, közel hozzá a szelíd völgyben, a kis falu: Görcsöny. A völgyet záró déli halomtetőn mint vigyázó őrszem állt a templom, mögötte, sűrű fák közé rejtve, a magas kőkerítéssel védett grófi kastély. A keleti dombon, a falut átszelő, Pécsre vezető országút mellett terült a mi otthonunk, a pusztamajor. Tágas udvara kopár volt, mint az előbbié, a Dráva-mellékié, s épp úgy belepte az istállók és trágyagödörök ismerős, édeskés, fanyar szaga mint a régi pusztáét.

Apám persze nem a szép pannontáj kedvéért választotta Görcsönyt, szegődött a Benyovszky-birtokra. Mi, gyerekek, valamennyien bent jártunk már az iskolás korban vagy legalábbis közel voltunk hozzá; bátyám már el is végzett két elemi. De milyen keservesen, mennyi mulasztással, főleg télen, amikor a nagy fagyban és hófúvásban kellett neki a több kilométeres utat – pusztától az iskoláig megtenni. S nem meleg bárányszőr bundában, hanem kopott, kis ködmönben és szalmával bé-

lelt fapapucsban, klumpában. Apám ettől a sok bajjal-kinnal járó iskola járástól akart megkímélni bennünket. A görcsönyi pusztához közel, alig pár száz méterre volt a falu iskolája, oda a legkeményebb télben, akár kis ködmönben is, könnyen eljárhattunk. Mert ahhoz, hogy analfabéták ne maradjunk, hogy írni-olvasni megtanuljunk, apám mindenképp ragaszkodott.

En és öcsém ott, Görcsönyben kezdtük a tanulást, ott ültünk először iskolapadban. Apám szigorúan ügyelt arra, hogy iskolát ne mulasszunk. Ha néha mégis megtörtént, hogy iskolaidőben a csordalegelő melletti erdőben madarászással szórakoztunk, kemény kézzel térített bennünket jó útra. Az iskolát csak végső esetben, akkor mulaszthattuk, amikor a kredenciókban fogytán volt a krajcár és jó anyámnak már sóra, petróleumra is alig futotta. Ilyenkor a többi pusztai gyerekkel pár garasért napszámban tisztítottuk az uradalom répa földjeit vagy kukoricát tördeltünk.

A pusztá világában akkoriban nemcsak a kenyeret mérték nagyon szűken, de a szellem, a tudás táplálékát is. A pusztai cselédek nagy része, akárcsak anyám, írástudatlan volt, alig akadt párja apámnak, az írni-olvasni tudónak. S nagyon keveset tudtak a világról, ritkán hagyták el a pusztát, a földesúri karantént. Ami kevés hír a világról, hozzájuk mégis eljutott, azt a közeli faluban szereztek: búcsúkor és vásárokon. Városban, Pécssett néhányan jártak már, de csak egy-két órára, hírt róla – kósza hírt – vándor koldusok és ablakos tótok vittek ki nagy néha a pusztára. Az igaz, hogy nem is voltak nagyos kíváncsiak rá: túl messzi, túl távoli csodavilág volt számukra – elérhetetlen.

Bennünk, pusztai gyerekekben azonban egy pillanatra sem lankadt a kíváncsiság. A természet apró titkainak birtokában, a tudás morzsáit szedegetve, élt mindannyiunkban a vágy: minél jobban megismerni az egyre rejtélyesebbnek tűnő világot. A pusztá kolduszegény szellemvilága azonban ebben nemigen tudott segíteni. A pusztamajor ritkán csorgó mesélőkedvéből és képzelőerejéből nekünk jóformán csak babonás rémmesék és betyárhistóriák jutottak. Nótázni vagy nótát dűnnyögni sem igen hallottuk szüleinket. Apám citerája, az egyetlen pusztai zeneszerszám is évente kétszer került csak ki a ládafiókból: húsvétkor és Szilveszter este. S nem panaszként mondom, de igaz: nemcsak a profán ismeretekkel maradt adós, a népdal, a népi mesevilág tündérországának kapuját is csak résnyire nyitotta ki előttünk. Szégyenkezve írom le: a Piroska és a farkas mesének tízéves koromig hírét sem hallottam.

Apám nagyon bizott az iskolában, az iskola öreg mesterében, azt hitte, hamar belénk veri az írás-olvasás tudományát. Am ez nem ment olyan könnyen s olyan gyorsan, ahogy remélte. A falusi és pusztai gyerekek – fiúk, lányok – oktatásában rég belefáradt öreg tanítónk nem siette el a dolgot, lassan, komótosan, kis adagokra porciózva verte azt fejünkbe. Az ismeretek egyéb fajtáival pedig – földrajz, történelem – még mostohábban bánt, ezekre alig fordított időt, mindössze néhány órát s akkor is futtában csupán azt kérte tőlünk számon, mit sillabizáltunk ki a tankönyv e két tudományággal foglalkozó fejezeteiből. S örült, ha kérdésekkel ilyenkor nem zaklattuk. Annál többet törődött viszont a Miatyánk és az Üdvözlégy Mária betanításával. Ezt a két imát egy-két hét után már az elsőben fújni kellett, hogy megörvendeztethessük vele az iskolalátogatásra esetleg betoppant plébános urat.

Öreg iskolamesterünk általában egy-két óránál többet nem bajlódott velünk, ment kertjét, disznóit, teheneit gondozni vagy át az iskolával szemben, a plébániára, borozgatásra vagy tarokkpartira. Az iskolát ilyenkor mint vigyázóra, egy nagyobb gazdagyerekre bízta, aki sűrű pofonokkal alig hogy meg tudta akadályozni, hogy a pórázról szabadult gyereksereg szét ne szedje azt a hodályt, amiben az iskolapadot koptattuk.

Az év végére néhányunknak valahogy mégis sikerült megbarátkozni a betűkkel és eligazodni a számok világában. De mi voltunk a kivételek, a könnyen számon tartható kisebbség. A többség közel sem jutott ennyire, sokan még a második év végén alig tudtak bánni a számokkal és a betűkkel. Öreg tanítókat azonban ez nem nagyon izgatta. A plébános szavai nyugtatgatták: „Miért kell írni-olvasni

tudni a parasztnak, anélkül is imádkozhat és szánthat-vethet a maga kis földjén.”

Az iskolai gyöngyéletnek azonban egyszer csak vége szakadt. Méghozzá váratlanul. A harmadik osztályt kezdtem, amikor az öreg mesterrel egy fiatal úri-kisasszony lépett a hodályba. Azt hittük, a tanító városi vendége, kíváncsi a mi falusi iskolánkra, amiben vendéglátója tanítja mőresre és az ábécére a falusi és pusztai lurkókat. Tévedtünk: a hangos dicsérettesséssel nem egy vendégkiasszonyt –, új tanítónkat köszöntöttük.

– Ezentúl ez a kisasszony tanít benneteket. Fogadjatok szót neki – mutatta be a mester a szép arcú, fiatal kisasszonyt, majd lelépve a katedréről, kicsoszogott a teremből.

Szájtátva, szívdobogva vártuk, mi történik. A tanító kisasszony előbb szó nélkül végigmustrált bennünket, aztán sorban, egyenként megtudakolta, mi a nevünk, mivel foglalkoznak szüleink, hol élnek, a faluban-e vagy kint a pusztán. S miután ezzel végzett, lelépett a dobogóról, végigment a padsorok között, megsimogatván egy-egy gyerekefejet. S beszélni kezdett. Arról beszélt, hogy legyünk szorgalmasak, ne kerüljük el az iskolát, mert a tudásra szüksége van mindenkinek, úrnak éppúgy, mint parasztnak, szegénynek éppúgy, mint a gazdagnak. A szegénynek különösen, mivel ő állja legnehezebben az élet próbáját, patrónusa is kevés, neki van leginkább szüksége azokra az ismeretekre, amiket az iskola nyújtani tud.

Akkor még nem sejtettem, de ma már tudom, hogy egy, a preparandiából frissen kikerült naiv „népbarát” hitvallását hallgattam tátott szájjal végig. Bár mondókája sokban hasonlított egy csendes templomi prédikációhoz, úgy éreztem, hogy amit a szegények istápolásáról mond, nem egészen üres szóbeszéd. Éppen azért, amikor otthon említést tettünk az új tanítónkról, s apám megkérdezte: miféle, nyugodt lélekkel mondtam el róla:

– Szereti a szegényeket...

Erről különben hamarosan végleg meggyőződött bennünket. Néhány hét után átrendezte a padsorokat: külön ültette a fiúkat, külön a lányokat, s az ültetési sorrendet is megváltoztatta. Az első padsor első két helyére, ahol eddig két gazdafiú mint az iskola két legjobbjá, kevélykedett, minket, öcsémet és engem ültetett. A két lenézett pusztafit. A detronizált gazdafiúkban pár percre befagyott a szó, aztán morogni kezdtek. A tanítókisasszony egy ideig túrta a csendes rebelliót, de végül is türelmét vesztve, erélyesen leintette őket.

– Mit morogtok?... Ez az igazság: ők a legjobbak. Ha majd ti is tudtok úgy olvasni, számolni mint ők, ti kerültök a helyükre.

Ettől kezdve a szívünkbe zártuk. A gazdafiúkkal pedig álltuk a versenyt, tanulunk szorgalmasan, őriztük makacsul a padsor első két helyét, amit – hiába erőlködtek a gazdafiúk – nem tudtak tőlünk visszahódítani. A tanítási év végén nem ők, mi ketten vittünk haza jeles értesítőt.

A verseny köztünk és a gazdafiúk között a második évben is folytatódott. De jóval békésebben, kevesebb morgással, illendőbben. A tanítókisasszony nemcsak bennünk ébresztett nagyobb kedvet az iskolához, nemcsak minket vett le a lábunkról, a többieket is magához szelidítette, bennük is – ha nem is egyformán – felgyújtotta a tudásvágyat, velük is megszerettette az iskolát. Amit az öreg mesterünk elég sűrűn használt: a nádpálcát, soha kézbe nem vette, ha kellett, szelíd szóval szedte ráncba, dorgálta meg a rendbontókat. Ritka dolog volt ez akkoriban és különösen az isten háta mögötti falusi iskolákban! De ami még ennél is többet jelentett, pótolta azt, amit öreg elődje, a fáradt mester elmulasztott vagy amivel nagyritkán próbálkozott: mesélt. A honalapító István királyról, a törökverő Zrínyi Miklósról, a 48-as szabadságharcról és költő-halottjáról, Petőfi Sándorról. S szárnyra bocsájtván képzeletünket, elének elédzte a csillagok égi világát, a természet gyerekésszel felfogható titkait, amit az emberi kíváncsiság, a tudomány felderített. Neki köszönhettem, hogy később, már bent a városi iskolában nem jutottam a sereghajtók közé. S abban is része volt, hogy apám vágva teljesült, bejutottunk a városba, Pécsre, végleg búcsút mondván a falusi-pusztai életnek.

A negyedik iskolaév elején ugyanis magához hívatta apámat. Miután engem és

öcsémet (bátyám már akkor abbahagyta az iskolát), mint okos, szorgalmas tanulókat égis dicsért, arra biztatta, küldjön be bennünket a városba, hogy ott tovább tanulhassunk.

– Kár volna ezeket a gyerekeket tovább nem taníttatni – zárta le apám meggyőzését.

Apám egy pillanatig várt a válasszal.

– Köszönöm a tanácsot... De mondja meg nekem kedves tanítókisasszony, hogyan?... miből?... Abból a sovány kommencióból? Nincs ahhoz nekem erőm.

De a tanítókisasszony nyomban kész volt a tanáccsal.

– A dolgon segíthet. Hagyja itt maga is a pusztát, menjen be a városba. Munkát, megélhetést ott is talál. És bent a városban tovább taníttathatja a gyerekeit.

– Nehéz dolog ez, tanítókisasszony, nagyon nehéz – köszönt el tőle apám.

A tanács azonban jókor jött, s lett is foganatja. Apám hazatérőben végleg határozott. Ahogy átlépte otthon a küszöböt, megriadt anyámnak nyomban tudtul is adta.

– Na, asszony, itthagyjuk ezt az istenverte pusztát, megyünk a városba.

A város: Pécs azonban, ahova még abban az évben beköltöztünk, korántsem fogadott úgy bennünket, ahogy mi gyerekek reméltük. Teli családi vagyonkánkkal a két urasági kocsival a város legszélén, ütött-kopott földszintes ház előtt rakott le bennünket. Az akkori Megyeri-úton, a Mezőszélen. A szoba, amibe a bútorainkat behurcoltuk, sötét és rideg volt, olyan sötét és rideg, mint a görcsönyi cseléd-félszánk. A ház szűk udvara pedig – disznóóljaival és tyűkktreceivel – csaknem pontosan mása annak a szegény görcsönyi falusi portának, ahol a környezettanulmányt végző tanítókisasszonyt kísérve, többször megfordultam. A csodákat ígérő város helyett a falut kísérő szegénynegyed legszélén kötöttünk ki, ahova még a város zaja is alig hallatszott.

– Ne lógassátok az orrotokat, holnap megnézhetitek a várost – vigasztalt apánk, látván, milyen kedvetlenül majszoljuk az estebédre kiosztott zsiroskenyeret.

Az ígéretből azonban másnap nem lett semmi. Apám ugyan bement a városba, de egyikünket sem vitt magával, anyám pedig – attól félve, hogy eltévedünk – csak a ház előtti Mezőszéltre eresztett ki bennünket. Ha keveset is, de onnan már a szemünk valamit elcsípett a hegyoldalra dült városból, elérte kiemelkedő pontjait: a dóm négy tornyát, a Tettye romjait, a vármegyeház, a papnevelde emeleit. S a város fölött a Mecsek erdővel borított csúcsait. Az Ormánság enyhe hajlataihoz szokott szemünk rajta időzött leghosszabban.

Néhány nap múlva, szorongva, hogy elnyel bennünket a házrengeteg, megkezdtek városi portyáinkat. Először csak párszáz méterre merészkedtünk, a szigetvárosi külvárosi perifériáira, a közeli utcákba, később, egyre bátrabban, be a belvárosba, majd a másik külvárost, a budait is felderítettük, úgy, hogy lassan a város csaknem minden zeg-zugát megismertük. A Mecseket, a mecseki erdőt hagytuk csak ki, azt bejárni még soká nem mertük.

Az emeletes külvárosi iskolában is hamarosan otthon éreztük magunkat. Az iskolába csak én és öcsém kerülünk, bátyám már Görcsönyben abbahagyta, nem volt kedve tovább tanulni, mesterembernek, asztalosnak készült. Apám nem erőltette, úgy gondolta, őt elemivel is lehet belőle jó iparos. Nekünk, nekem és öcsémnek azonban még hátra volt egy-két elemi – nem beszélve a középiskoláról, – ha apám követi a görcsönyi tanítókisasszony tanácsát.

Az ismerkedés első hetei persze nem voltak egészen zavartalanok. Mivel tanév közben, s csizmásan állítottam be, társaim nyomban tudták, hogy faluról vagy pusztáról csöppentem közéjük. S kezdetben nemegyszer neveztek ostoba tahónak, fajankónak, „csizmás kandurnak”, s az iskolából hazatérőben sokszor álltak el ökölrel az utunkat. De ahogy teltek a hónapok, egyre ritkábban vett körül bennünket gnykaréj, az iskolaév végén már egy-két barátira is szert tettünk, akikkel a nyári szünetben már együtt kószáltunk, együtt bámultuk a belváros kirakatait, együtt rúgtuk a rongyabdát a Mezőszélen. Abban persze, hogy hozzánk szelidültek, része

volt annak is, hogy tanévzáráskor nemcsak jeles bizonyítványt vittünk haza, hanem egy-egy arany tizkoronást is.

A következő osztályt én is, öcsém is színjelesen végeztük. A bizonyítvány mellől pedig most sem hiányzott az arany tizkoronás. Amikor bizonyítványomat apám kezébe adtam, eldadogtam azt a kívánságomat, hogy szeretnék most már középiskolában tanulni, ha lehet, ősszel oda írasson be engem.

– Még mit nem, szó sem lehet róla – fojtotta belém a szót nyersen, indulatosan, majd látván, mennyire elszontyolodtam, túrtörtetve haragját, szelidebb hangon elmagyarázta, miért nem lehetek középiskolás.

– Ott, fiam, urakat nevelnek, s én nem azért hagytam ott a puszta, nem azért jöttem be a városba, hogy belőletek urakat neveljek.

– De a görcsönyi tanítókisasszony... – szóltam közbe, figyelmeztetni akarván annak tanácsára.

– A tanítókisasszony... De a középiskolához nemcsak jó tanács kell, meg ész, hanem pénz is. És ebből csak annyi van, amivel valahogy eltengődhetünk... egy fillérrel se több.

Aztán elmondta, mostani helyén mint söröskocsis éhbért kap s azt a terhet is nehezen viseli, amit bátyám asztalosinas éveire magára vállalt. Egyébként nem tudja megérteni, miért akarok én tovább tanulni, középiskolát végezni, amikor egy munkásgyereknek elég az elemi iskola, azzal is lehet jó iparos – fejezte be a kioktatást, azt remélve, a középiskoláról többé szó nem esik.

Nem is esett többé szó róla. A vitát nem folytattam, bár nagyon szerettem volna elosztatni azt a tévhitét, hogy a középiskola csak urakat nevel, hogy oda proligyereknek kár a lábát betenni. De nem mertem előhozakodni érveimmel, féltem, hogy ahelyett, hogy megértőbbé puhitanám, rontanék a dolgon, haragját vonnám csak magamra.

A szívem bár sajnált miatta, sokat tűnődvén sorsomon, néhány nap után bele nyugodtam, hogy a sorompót végleg leeresztették előttem, hogy nincs középiskola, szeptemberben mehetek vissza az elemibe. S a sorssal kibékülve, régi pajtásaimmal vidáman töltöttem a szünidőt.

Hogy a középiskola úri fészek, hogy ott urakat nevelnek, apámnak ebben a véleményében akkoriban osztozott a szegény nép többsége. A látszat mindenestre arra mutatott, hogy a munkásság e „tévhité” nem jár messze az igazságtól. Abban az időben, a század elején a középiskolákat valóban a gazdagok, az urak gyerekei töltötték meg; munkás- és parasztivadék ritka, fehér holló volt közöttük. Ám ezek közül a fehér hollók közül is az érettségivel sokan nemcsak az iskolának fordítottak hátat, hanem a paraszt-proletárvilágnak is. Az urak közé keveredtek. Sőt, olyanról is tudott a szóbeszéd, aki még messzebb ment: szemérmetlenül megtagadta paraszt-proletár szüleit is.

Ahogy bizonyára ettől félt, ez aggasztotta szüleimet, főleg anyámat, aki hosszú ideig még az elemivel is nehezen békült, a középiskolát pedig „fiatal úri naplopók gyülekezetének” tartotta, akik egyebet sem tanulnak ott, mint „miképp kell nyúzni a népet”. Sokáig tartott, évekig, míg belátta: a középiskolában, a könyvek-ből nemcsak a népnyúzás receptjeit lehet megtanulni, az úri méregkeverést, hanem az ellene való gyógyító-kúrát is.

Nem tudom, hogy történt, kinek az unszolására, milyen számvetés után, apám szeptember elején mégsem az elemibe, hanem a főreáliskolába iratott be. Az, hogy elhatározását megváltoztatta, olyan váratlanul ért, hogy inkább ijedten mint örömmel fogadtam.

De most már nem volt visszaút, az igazi próba megkezdődött. Színjeles bizonyítványom, elemi iskolai sikereim adtak ugyan némi önbizalmat, az első napot mégis szorongva töltöttem új iskolatársaim között. Attól féltem, nehéz lesz állnom a sarat, már az elején a bukottak közé kerülök, szégyent hozva apám s távoli patrónusom, a görcsönyi tanítókisasszony fejére.

Abban az I/B osztályban, ahová besoroltak, több mint negyven diák kezdte a középiskolát. De köztük csupán hét-nyolc iparosfiú és proligyerek. A többiek jó-

módú szülők: orvosok, ügyvédek, kereskedők, tanítók gyermekei voltak. Az úri-fiúkkal ellentétben, az osztály plebejus csoportja közben meg is fogyatkozott; többen „lemorzsolódtak”. S nemcsak azért, mert nehezen vagy egyáltalán nem bírták a versenyt, hanem mert kenyérkeresőnek fogták be őket szükségben élő szüleik.

Az effajta lemorzsolódásra főleg 14 után, a háború alatt akadt példa, amikor a kenyérkereső apákat a frontra parancsolták, és a szegénysoron helyettük a gyerekeknek kellett helyállniok. Ezért végeztem én is 1916-ban, mint magántanuló a hetediket, amikor bátyám után apámat is katonának vitték és a család kenyérkereső nélkül maradt. A vármegyei útépitési hivatalban mint írnok körmöltem napi nyolc órát, hogy a kenyérré sem elég hadisegélyt száz koronával pótoljam. A következő évben váltottunk: öcsém maradt ki a hatodikból s ment helyettem írónak, hogy én már mint rendes tanuló készülhessek az érettségire.

Az első évben csak részben sikerült ledolgoznom azt a hátrányt, amivel úri diáktársaim megelőztek. Pedig nagyon igyekeztem, hogy már az első félévet jó eredménnyel végezzem, mert iskolakezdekör apám ezzel bocsájtott útnak:

– Aztán úgy igyekezz fiam, hogy a második félévre kapj tandíjmentességet, mert több pénzt rád költeni nem tudok, de nem is akarok.

Nemcsak ezért szállt meg azonban a buzgalom, s gyűjtöttem szorgalmasan a jelesek. Amolyan plebejusi becsvágy is sarkallt: megmutatni ezeknek az úri fiúknak, hogy nem maradok mögöttük, állom velük a versenyt. Am nemcsak nekik, egy-két olyan tanáromnak is, akik szemmel láthatólag nehezen bírták a szegényszagot. Mert ilyenek is voltak: az algebratanárom például, aki ha egy úri gyerekben szorult a felelet, minden megjegyzés nélkül küldte helyére, de ha proli gyerekkel történt ez, soha nem mulasztotta el szemére vetni:

– Kapa, kasza kell neked fiam, nem iskola.

Az első két évben úgyszólván egyedül az iskolai tankönyv és a katedrai szó volt szellemi táplálékom. Más könyv alig jutott a kezembe – kivéve a „Nick Carter”-füzeteket, amelyekkel bőven elláttak utcai játszótársaim. A tankönyv, a benne levő ismeretanyag volt különben az a fegyverzet is, amellyel az iskola porondján viaskodtam osztálytársaimmal, az úri fiúkkal. De amíg nekik ezt bővíteni segített a családi könyvtár, nekem ehhez hozzáadni a betűszegény otthonom úgyszólván semmit sem tudott. Ők rég túl voltak már Jókai és Mikszáth összes művein, amikor én az első Mikszáth-kötettel belekóstoltam a magyar prózairodalomba.

Ettől kezdve azonban mind sűrűbben zaklattam diáktársaimat könyvkölcsönzéssel. Elsősorban persze olyanokért, amelyek a magam kamaszkori, romantikus érzelmvilágához legjobban illettek. Ahogy emlékszem: Jókai és Mikszáth köteteken kívül Verne Gyula és May Károly kalandregényein ábrándoztam el legszívesebben. És sokáig Gárdonyi „Egri csillagok”-ján. A honszeretet tüzeit ő gyűjtötte fel bennem először. Azt a tüzet, amit a görcsőnyi tanítókisasszony hiába próbált lángra lobbantani, s amit a Zászlónk diáklap buzgón élesztgetett. Sokáig a hős egri várkapitány és a vitéz Gergely diák volt szememben a hazaszeretet követésére méltó lovagja.

Rövid idő alatt, nem sok híján az ifjúsági irodalom csaknem valamennyi klaszszikus prózai bestsellerjéhez hozzájutottam. Verskötethez viszont nagy ritkán. S ez nem volt merő véletlen, mert az igazat vallva: a költészet varázsköre túlságosan nem is csábított. Hogy a versolvasáshoz sok kedvet ne érezsek, erről gondoskodott az iskola. Folyamatosan, hogy még Petőfi költészetének remekei, amelyeket a tankönyvből bifláztunk, sem tudtak rávenni, hogy kötetébe beletekintsek. Verseiből ugyan sokat kívülről is megtanultam, de utasítás nélkül, a magam öröme csupán egyetlen költeményét olvastam végig. A „János vitéz”-t.

Nem csinált több kedvet az iskola másik nagy költőklasszikusunkhoz, Arany Jánoshoz sem. Családi gondjaiba nyakig merült gyomorbeteg tanárunk mindent megtett, hogy a „Toldi” gyönyörű vesszoraikat a fejünkbe verje, de szívünkbe belopni nem tudta. Arany és Petőfi bűvöletébe már csak a kamaszkor végén kerültem, amikor Ady „Vér és arany” kötete rádöbentett a költészet csodálatos erejére. Valójában Ady pótolta azt, amit az iskola elmulasztott. Ő sodort Petőfi karjaiba is.

Az olvasmányaim lassan bővültek. Nemcsak iskolatársaim láttak el könyvekkel, bátyám is kezembe nyomott néhány Népszava-kiadványt, brosúrákat, amiket a Munkásotthonból hozott haza. A Munkásotthonba bátyámat azok a szervezett asztalossegédek szoktatták, akiknek a keze alatt mint inas tanulta a mesterséget. A kiadványok közt volt a reverendából kibújt paptanár, Fáber Oszkár két pamfletje. A címükre már nem emlékszem. De mindkettő a klérus népbutításáról, a krisztusi tanokkal való visszaéléseiről, a „csuhások” – ahogy a népnyelv akkoriban a papokat nevezte – bűneiről szólt. A múltbéliekről épp oly sok példával mint a jelenkoriakról. Az egyház iránti bizalom, az istenhit, amit hittanárom, Komócsy páter oly buzgón ápolt mindannyiunkban, még ott fészkelt bennem, amikor bátyám unszolására mindkettőt végigolvastam. S az a bűnlista, amit Fáber, a hiteles tanu, a klérusról összeállított, olyan lesújtó, olyan sötét és annyira frivol volt, hogy rá mentséget találni, amúgy is lankadt hitemből erőt meríteni már nem tudtam: követtem hát bátyámat, eretnek lettem, perelni kezdtem a bűnös klérussal, majd később magával az Istennel is.

Ennek a veszélyes rebellióknak, szellemi kalandnak nem állta útját a szülői hajlék. Ahogy általában a pusztai cselédség, a mi családunk sem volt templomjáró, nem igen forgatta a bibliát. Apám minden lelki megrázkódtatás nélkül cserélt valást, lett reformátusból katolikus, jó anyám pedig ott kint a pusztai szálláson, ahol gyermekkorát töltötte, csak a Miatyánkot tanulta meg, azt is rosszul, az édesanyjától. S szüleim üditő hitbéli profánságán nemigen rontott a városi élet sem. Apám soha, anyám is csupán az első években, de akkor is ritkán tért be Pécssett a Barátok templomába. Az imádság egyiküknek sem volt a kenyeré; egyedül a néma istenhit volt az, amit egy ideig mindketten úgy-ahogy megőriztek.

A tételes vallással leszámolni sem volt könnyű, az istenhittel azonban még nehezebb. Soká tartott, míg Komócsy páter lelki karámjából ki tudtam szabadulni, míg elcsitult bennem a bűntudat és ateizmusomat már csak a kétség enyhe fuvallata zavarta. Mert nemcsak arról volt szó, hogy detronizáljam istent, de egyben arról is, hogy helyette, üres trónjára a ráció, a tudomány egy olyan világnézeti kreációját emeljem, amely e földi világnak és benne magának az embernek törvényeket szab ugyan, de értelmet gyötrő, örök titkokat nem rejteget előtte.

A vallással, az istenhittel bajlódva elsősorban arra a kérdésre kerestem választ: az érzéki, földi világön kívül van-e az ember sorsát rendező túlvilág? S van-e, lehetséges-e a léleknek az a túlvilági birodalma, az a bizonyos mennyei birodalom? S vajon a tudomány biztos-e abban, hogy a teremtés egyedül az anyagra, az anyagi világra rótt halandóságot, a lélekre nem? Végül: istenhit nélkül van-e értelme az életnek, a világnak, nyújthat-e békét, boldogságot az embernek?

Ha visszagondolok: milyen nyugtalanul, milyen hajszoltan és mennyi könyvön rágtam át magam, hogy ezekre a kérdésekre nyugalmat adó választ kapjak! S mennyi izgalom kísérte az igazságkeresésnek ezt a kínos kalandját! Hányszor hittem, hogy a kétséget végleg lezáró igazságot tartom a markomban s hányszor csúszott ki lyukas garasként a kezemből! A csalódások jó része persze azért ért, mert a vallással foglalkozó irodalmat hebehurgyán, türelmetlen kamaszkíváncsisággal vettem birtokba. A hitvallók könyveit – köztük Szent Ágoston vallomásait – az iskola könyvtárából emeltem ki. Az eretnek Renan „Jézus élete” című művéhez már nehezebben jutottam: egyik hatodikos diáktársam talált rá apja könyvtárában. Az ateisták, a hittagadók könyveiről viszont bátyám gondoskodott. A Munkásotthonból hazahozott minden olyan könyvet, brosúrákat, amelyeket – küzdve, viaskodva a hitvallókkal – pajzsként használhattam. Ezek között volt Büchner „Anyag és erő” című munkája is, amelynek a hétköznapi értelmet könnyen csábító drasztikus materializmusától egy ideig én is szédelegtem. De sem a brosúrák, sem Büchner, végleges lelki megnyugvást nem hoztak. A tapasztalaton, az empirián túli világ – a lélek világa – tovább kísértett.

A véletlen a teozófiával is összehozott. Az egyik osztálytársam, akivel szellemi gondjaimat néha megosztottam, megismerkedett egy fiatal bánya-tisztviselővel, aki az okkultizmusnak hódolt, legénylakásán spiritiszta szeanszokat rendezett, és aki szí-

vesen megosztotta diákokkal is a teozófia titkait. Már részt is vett egyik szeanzsán, amikor is az az okkultista mágus szellemet idézett: egyik látogató meghalt nagyapját, akivel hosszan elbeszélgetett a túlvilági életről. Nem volt szükség nógátásra, hajtott a kíváncsiság, s a legközelebbi szeanszra osztálytársammal együtt a bányatisztviselő legénylakásán én is megjelentem.

A titkokat tudó mágus szerepét roppant komolyan játszó fiatalember rajtunk kívül még két Duna-gőzösbeli fiatal tisztviselőt látott vendégül. A szellemidézéshez a szűk legénylakást nagy gonddal már előkészítették: sötét kendővel takart kis kerek asztal, rajta gyertyák égtek – lángjukkal a légáram a fény és árnyék gyors táncát varázsolta a falakra. A siker mégis elmaradt: egyetlen megidézett szellemből sem tudott a mágus értelmetlen mormogásnál többet kicsalni. A szellemek makacsul hallgattak.

A szeansz második programpontja következett: a hipnózis. Ehhez a produkcióhoz egyik Duna-gőzösbeli sovány, nyakigláb fiatalember ajánlkozott médiumnak. A mágusnak nem volt nehéz transzba ejteni: egy-két hókusz-pókusz és a fiatalember karját, ernyedten lógatva, már aludt is. És a mágus parancsára járta a bolondját – bukfencet vetett, ugatott, sírt, kukorékolt, szerelmet vallott egy rongybabának, végül letérdelt és imádkozott. A látvány, amely a cirkuszi állatprodukciókra emlékeztetett, megdöbbenett. A varázslat, amely embert állattá változtatott, olyan visszataszító volt, hogy abba is hagytam a látogatást, búcsút mondtam a szellemidéző mágusnak.

Más úton kerestem megnyugvást, másfelé tapogatóztam, hogy az igazságkeresés gondjaitól szabaduljak. A darwinizmus és a szocializmus eszmevilágában próbáltam jobban eligazodni. A darwinizmussal, a világoteremtés bibliai magyarázatát halomra döntő tanítással, az élővilág fejlődés-törvényével, ötödikes koromban ismerkedtem meg. Furcsa módon azonban nem bent az iskolában, s nem is a tankönyvből, ahogy illetet volna, hanem iskolán kívül, illegálisan, szabadkőműves természetrajz-tanárom révén, aki hazakísérés közben magyarázta el nekem Darwin elméletét. A főreál ugyan állami iskola volt, hittantanárunk azonban azt a természetrajzi tankönyvet írta elő nekünk is, amelyet a katolikus rendi gimnázium használt, s amiben a darwinizmusról mint eretnek-tanról említés sem történik. A szöveghiány pótlására, bent az iskolában, még azok a tanárok sem mertek vállalkozni, akik egyébként hívei voltak a darwinizmusnak. Ahogy az én derék szabadkőműves természetrajz-tanárom is csak azzal a feltétellel pótolta, hogy beszélgetésünket szigorúan titokban tartom, arról a hittanórán soha szót nem ejtek. Mert nem a gégerákos igazgató, a páter volt valójában az iskola igazi gazdája. Vele ujjat húzni egyik tanárnak sem volt bátorsága.

A titkot, amibe természetrajz-tanárom beavatott, persze, megőriztem, s még iskolatársaimnak sem árultam el, kinek köszönhetem, hogy emberré válás biológiai evolúciójáról, a darwinizmusról már hallottam egyet-mást. És ahogy ígértem: azokon a hittanórákon, amelyeken páterünk gúnyolta a „szabadkőműves népbolondítókat”, akik isten teremtményét, az embert a majomtól származónak hirdetik, meg sem mukkantam. De lázas igyekezettel, sietve felkutattam minden elérhető, ember-tannal foglalkozó könyvet, azt remélve, hogy belőlük a darwinizmusról bővebb ismereteket szerezhetek.

Darwin fő művéhez, „A fajok eredetéhez” sehogysem sikerült hozzájutnom, meg kellett elégednem azzal „A darwinizmus” című broszúrával, amit bátyám kerített elő a Munkásotthon könyvtárából, s amit – ha jól emlékszem – Madzsar József írt. Ennek nyomán a darwinizmus újabbkori, tudós követőivel is megismerkedtem, többek között Haeckellel, annak biogenetikai törvényével, amely az emberré válás egyik rejtélyes folyamatára adott számomra megnyugtató magyarázatot.

Sokáig, hónapokig kószáltam az embertan e tudományágának periferiáin, miközben a zoológiába is betévedtem: végigolvastam egy-két Herman Ottó kötetet, a francia természettudós Fabre „A skorpió öngyilkossága” című könyvét, Bölsche-ét, aki művében az állatvilág számomra ismeretlen szerelmi világára vetett reflektorfényt és Maeterlinck csodálatos, költői beszámolóját a méhek életéről. Mindezeket

abban a jótékony révületben, amely az új ismeretszerzés lelki kamasz-örömét kíséri. A zoológiai tudományág és mesterei olyannyira hatottak rám, hogy elhatároztam: hacsak valami közbe nem jön, valami elháríthatatlan akadály, életemet én is e tudományágnak szentelem.

A darwinizmus mellett tovább faggattam a szocializmust is, azt a proletáreszmét, amelynek köznapi igazságait jókorán elhintette bennem a Munkásotthonra életre-halálra felesküdtő bátyám. Sokat okultam azokból a Népszava-kiadványokból és egyéb könyvekből, melyeket a Munkásotthon könyvtárából hazahordott. A „Kommunista kiáltvány”-on már túl voltam, sőt Lassalle brosúráin és könyvein is átvergődtem. A kiáltványból megtanultam, hogy nemcsak az élő világnak, a társadalomnak is van fejlődéstörténete. Hogy a szegények sorsa nem örök sors, mert ahogyan régen a rabszolga társadalmat felváltotta a feudalizmus, a feudalizmust a polgári rend, a tőkés világot is előbb-utóbb felváltja egy bőséget adó, szabad életet biztosító, igazságos rend: a kommunizmus. Arról is meggyőződtem, hogy ennek az egyre közeledő történelmi fordulat valóra váltásához, a minden bajt orvosló új társadalmi rend megszületéséhez a történelmi szükségszerűségeken kívül elengedhetetlen a munkásmilliók hozzájárulása – a proletárforradalom.

Sok erőt merítettem ebből az egyszerű, világos marxista krédóból, de korántsem annyit, amivel szellemi nyugtalanságomat végleg elölthattam volna. Néhány „sötét folt” tovább éktelenítette ingatag világképemet, rejtélyek, titkok bozótjain kellett még átvergődnöm, hogy az igazság napfényes tisztására kerüljek. Mivel a marxizmus igaz értelméhez közel még nem jutottam, tette hívása sem adott annyi biztatást, hogy bátyám példájára – véget vetve a szellemi nomád életnek – a munkásmozgalomra, a szocializmusra bizzam végleg a sorsomat. Erre csak később, már a háború alatt szántam rá magam, amikor egyre több könny áztatta és egyre kevesebb kenyér vigasztalta Pécs proletárnegyedeit. Amikor a háború véres kavalkádja bátyám, majd apám bevonulásával a mi mind kilátástalanabb családi életünkre is ráborította a halál árnyékát.

Az igaz, hogy ekkor már nemcsak a „Kommunista kiáltvány”-on és Lassalle brosúráin voltam túl, hanem Szabó Ervin által kiadott Marx és Engels művein is. Ez a két Szabó Ervin-kötet nagyban hozzájárult ahhoz, hogy szerény, szocialista eszmei világom, amely addig jórészt a kamaszképzlet terméke volt – álomvilág –, mindinkább megtelt a valóság tette bátorító életmelegével.

De a kíváncsiság, a kamaszkor szertelen tudásvágya tovább űzött. Nemcsak a társadalom törvényei, titkai izgattak, hanem az egész földi és égi világé. S feltettem magamnak a kérdést: vajon a marxizmuson kívül találhat-e igazságot a nyugtalan értelem? A bölcséletben talán – gondoltam, és az antikvár könyvesboltban megvásároltam a „Filozófiai Írók Tára” sorozatban kiadott Kant „A tiszta ész kritikája” művét. Kantról annyit tudtam, hogy a filozófia klasszikusa, königsbergi bölcs, aki messze kihatott a XIX. század szellemtörténetére. Absztrakt fogalmakkal alig pallérozott eszemmél csak küszködve, nagynehezen sikerült eligazodni porosz rendcsináló kedvét tükröző bölcséleti gondolatvilágában. De konok akarattal végigjártam minden zeg-zugát – nem is egyszer, többször is –, az empiria földi régiójából föl a transzcendentális szférákig. És rabul ejtve a szellemjárás e ritka élményétől, a „Filozófiai Írók Tára” újabb kötetét vásároltam meg, hogy legalább arra a kérdésre kapjak választ, amit Kant valójában kétségbe von: képes-e az emberi értelem, a ráció megismerni a való világot, képes-e behatolni és titkát megfejteni a „Ding an sich”-nek, nem marad-e a világ megismerése örök titok az ember számára. De minél inkább belebonyolódtam a filozófia nagyjainak: Platónnak, Arisztotelésznek, Humenak, Baconnak eszméibe, annál reménytelenebbnek tűnt, hogy a bölcsélet valaha is birtokba veheti a való világot, rátalálhat az alapigazságra, feltörheti a „Ding an sich” kemény dióját.

(Befejező rész következő számunkban.)

TÖRTÉNELMI ÉRDEKLŐDÉS, TÖRTÉNETÍRÁS, PUBLICISZTIKA

A történelemmel való foglalkozás napjainkban – ezt szinte mindenki megállapítja — nagy konjunktúráját éli. E konjunktúra igazi méreteiről, még inkább jellegéről, a benne kifejeződő érdeklődés tényleges háttéréről meglehetősen keveset tudunk. Nem tudjuk, kikre terjed ki ez az érdeklődés, mennyire lépi túl az értelmiség szűkebb köreit. Ebből a szempontból csak viszonylagos értékűeknek lehet elfogadnunk az új kommunikációs eszközök, elsősorban a mindent maga alá gyűrő televízió tapasztalatait; itt a közönség kritikai szelekciója igen gyengén érvényesül, s teljes egészében érvényes a szabály: a gyakorlatban a nézők milliói az iránt érdeklődnek, amit eléjük vetítenek.

Bárhogy álljon is a helyzet a történelem iránti érdeklődés szélességéről és mélységéről, ez az érdeklődés kétségtelenül fennáll, s úgy látszik, nem csökken. Ebben bizonyára sok tényező játszik szerepet: a magyar közgondolkodás hagyományosan erősen történeties szerkezete; olyan, a mi korszakunkra is átszármazott, megoldatlan vagy újonnan felmerült (s a múlthoz kapcsolódó) társadalmi problémák, amelyek mintegy kihívják a történelemmel, s e történelem specifikus közegének, a nemzetnek a történeti létével való foglalkozást. Gondoljunk a nemzetközi integrációs tendenciák és a nemzet viszonyára, a számunkra különösképpen sok gondot okozó, neuralgikus pontot jelentő nemzetiségi kérdésre. Mindez a történelem iránti érdeklődéssel kapcsolódik össze. Nem tagadható azonban, hogy a történetírás konjunktúrája mögött tudományos és tudánypolitikai okok is meghúzódnak. Ami a tudánypolitikát illeti, elsősorban az a — sok szempontból vitatható értékű — „előny”, amelyben a történetírás részesül más társadalomtudományi ágakkal szemben. Ez az előny nem függ össze az egyes társadalomtudományi ágak által létrehozott értékekkel. Itt utalok arra, hogy a nyilvánosság fényétől egy kissé távolabb, de nem lebecsülendő értelmiségi rétegekben igen nagy érdeklődés mutatkozik a filozófiatörténet és a jelenkor társadalom-filozófiai problémáinak megismerése iránt, s ezt az igényt könyvkiadásunk avatott kommentátorok önálló filozófiai eredményeket is felmutató tanulmányai segítségével elégíti ki. Csak három példát említek: a marxista ontológia témakörébe vágó vitákat; a filozófiatörténet nagy alakjainak alaposabb megismerését segítő kiadványokat, vagy a közelmúltban Nyugat-Európában lezajlott pozitívizmus-vita (számunkra is sok tanulságot tartalmazó) hazai visszhangjára. A tudánypolitikai hatások a közgazdaságtan vonatkozásában másként érvényesülnek: a közgazdaságtudomány túlnyomórészt a gazdasági gyakorlatot közvetlenül segítő ágazattá vált, s visszaszorultak benne a társadalomgazdaság átfogó, a társadalomelmélettel szorosabban összefüggő problémái.

Jelenleg úgy tűnik, hogy ismét elsősorban a történetírás látszik a legelevenebb társadalomtudományi ágazatnak. Messzemenően megőrződik tehát – legalábbis a felszínen – a magyar értelmiségi közgondolkodás történeties (és persze erősen irodalmias) szerkezete. Mindezt nem azért emlegetjük, mert elsősorban a negatívumait látjuk. Ellenkezőleg: a történeti gondolkodás sajátossága, hogy ébren tartja a társadalmi élet nagy összefüggéseinek tudatát, annak egész mélységében és távlataiban, s ugyanakkor képes messzemenően konkrét is maradni. Ezzel nyújt részben kárpótást azokért a problematikus mozzanatokért, amelyek vele együtt járnak: a jelen új kérdései iránti érzékenység bizonyos hiányaért, sok esetben konzervatív hajlama miatt.

A történeti érdeklődés, mindezeken túl, részben összefügg a történettudomány fejlődésével is. Egyfelől úgy, hogy új területeket von be vizsgálódási körébe (így elsősorban a közönséget érdeklő közelmúltat), új megvilágításba helyez sok régi problémát (utalok itt a magyar őstörténetre, a Dózsa-féle parasztháború, a függetlenségi harcok vagy a dualizmus történetére), s új kérdéseket tesz fel a történelemnek (új gazdaság- és társadalomtörténeti kérdésfeltevések, eszmetörténeti kísérletek stb.). Másfelől azonban a történeti érdeklődés — azt mondhatjuk — a történetírás újabb megoldásaival és kísérleteivel szembeni visszahatásként, különböző ellenállások formájában is jelentkezett és jelentkezik. Ezt a problémát, amely szorosan kapcsolódik ülészakunk választott témájához, érdemes egy kissé közelebről is megvizsgálni.

Mondanunk sem kell, a marxista történetírás az elmúlt 20 évben távolról sem volt egységes, homogén szellemiségű, s nem az ma sem. De eléggé széles volt azoknak a kutatóknak a köre, akik szembe fordulva a voluntarista dogmatizmussal, a marxista történetírás első önkritikus reflexiójaként, a történetírás objektív, racionális alapjainak helyreállításában látták — indokoltan — feladatukat. Történetírásunknak ez az irányzata sokat tett a tudományosság követelményének érvényesítéséért, sok fontos eredmény fűződik hozzá, de nem került el bizonyos pozitivistá vonásokat. Számára egy kicsit az lett a par excellence tudomány, amely tevékenysége középpontjába a köz-előítéletekkel való leszámolást helyezte, anélkül, hogy kellően tudatosította volna: mélyebb tudományos értelemben mennyire van felkészülve erre? Ez a tudomány önmagát csak annyiban vizsgálta, amennyiben ő maga is e köz-előítéletek rabja volt. Az előítélet-ellenesség intellektualista beállítottsága elsősorban racionálisan cáfolta a közönség előítéleteit, ahelyett, hogy kellően elemezte volna hátterüket. Így esetenként — a nemzeti kérdés területén például — hajlamos volt a történelmi előítéletek közé sorolni azt is, ami eleven objektív történeti tényező, noha előítéletek sora rakódott rá. Az objektív szükségszerűségeket néha olymértékben hangsúlyozta, hogy mögötte háttérbe szorultak a társadalmi tevékenység szubjektív lehetőségei. Az, ami emocionális, olykor maga is egy kicsit az előítélet kategóriájába került. Ez a történetírás igaz szívvel csak egy szenvedélyt ismert el: a racionalitás iránti szenvedélyt. A manipulatív historizálás elleni küzdelmet néha odáig feszítette, hogy egy historizálástól mentes, pozitív tudomány ábrándjában tetszelgett, abban bízva, hogy a történeti igazság a tények és források deduktív rendszerezése eredményeként. Anélkül, hogy a múlthoz a jelen értékeléseivel hozzászólnánk, mintegy önmagától megjelenik. Az előítélet-központúság e bírálatá persze nem azt jelenti, hogy rehabilitáljuk azokat a törekvéseket, amelyek tudatosan vagy ösztönösen ezekre az előítéletekre helyezkedtek, — azt a romantikus történetírást például, mely önmagához még sokkal kritikátlanabban viszonyult.

Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a szakszerű történetírás a szokásosnál is jobban elszakadt a közvélemény történeti gondolkodásától. Félreértés ne essék. Távol vagyok attól, hogy a történeti tudatformlásában a tudomány szerepét és lehetőségeit túlbecsüljem. Sőt: meggyőződésem, hogy a tudománynak csak előnyére válik, ha ezzel kapcsolatban tisztázza önmaga lehetőségének határait. De a történetírás mégis csak az a társadalomtudomány, amely — persze többnyire közvetítéseken át — a szakadékot jobban áthidalhatja, mint pl. a filozófia (amiért is ritkán beszélünk nemcsak filozófiai publicisztikáról, de még a filozófia népszerűsítéséről is). S a történetírás büntudatos: érzi, hogy tudományos hitelességét önmaga előtt részben azzal vásárolta meg, hogy elszakadt a közvélemény „előítéleteitől”, s szeretne valahogyan visszatalálni a szélesebb közeghez. A történettudomány erre évek óta tesz erőfeszítéseket — nem is eredménytelenül. Egy ilyen erőfeszítés ez a mai ülészak is.

Az erőfeszítések azonban — úgy érzem — sok tekintetben átgondolatlanok, s ez összefügg azzal a móddal, ahogyan a történész szakma önmagát szemléli. Ezt az oldalt ragadnám ki napjaink különböző, a történetírás körül zajló vitáiból is. Nem mintha e vitákban a tudománynak ne volna nagyon sok kérdésben tényszerűen igaza.

De nem veszi észre, hogy irodalmias alkotások, „dilettáns” műfajok stb. azért is kerülnek szembe a szaktudománnyal, mert a szaktudomány körül valami űr van, amelyet – úgy érzik – ők töltenek be. Nemeskürty István könyveit a szaktudomány sok tekintetben joggal bírálja. Azzal, hogy forrásokkal dolgozik, hogy kérdéses megoldásait tudományos igazsággként prezentálja, természetesen hívja ki az illetékes szaktudomány bírálatait. Álláspontja, mely szerint ő nem bánja, ha az írók történésznek, a történészek írónak tekintik, két oldalról is vitatható. Ugyanakkor súlyos tévedés volna elhanyagolni azt, ami nagyon pozitív benne, s intelem a történetkutatás felé: ő nem megkerüli vagy mint irracionálisat, pusztán megítéli a „tömegélményt”, hanem számol vele, több esetben abból indul ki, arra keres magyarázatot. Hasonlót érezhetünk az utóbbi idők egyik legjobb – itt bátran mondhatjuk: történeti publicisztikai – írásában: Száraz Györgynek a zsidókérdésről írt könyvecskéjében. Úgy gondolom, mi történészek hajlamosak vagyunk a tudomány és a szélesebb közönség történeti tudata közötti űr áthidalását valamiféle technikai-módszerbeli, műfaji vagy akár stílus-problémaként értelmezni. Közlési csatornákról, a tudomány nyelvezetének nehézségéről stb. beszélünk, pedig saját tudományunk állapotával, a történetelmélet elmaradottságával kellene jobban szembenéznünk.

Csak miután a tudomány problémáiról beszéltünk, térhetünk rá a történeti tudatformálás különböző fajtáira, s a tudomány sokszor jogos kritikájára a népszerűsítés és egyéb műfajok felett. A napirenden azonban a történelmi publicisztika van, – igaz, sajátos, a történetírás „rossz lelkiismeretével”, ugyanakkor még érezhető szcientista beállítottságával összefüggő kérdésfeltevés formájában.

Az előttünk álló programban szaktörténészek foglalkoznak a történeti publicisztika különböző lehetséges (elégé mesterkéltén szétbarabolt) oldalával. A program, s már elhangzott sajtónyilatkozatok azt sugallják, hogy a szaktudomány mintegy saját hatáskörébe tartozó terepnek tekinti a történeti publicisztikát. Feltételezi, hogy itt is arról van szó, mint mondjuk a népszerűsítés terén: egy nagy közlekedő edényről, melynek különböző ágait a tudomány központjából irányítják. Nos, véleményem szerint, a tudomány és a történelmi publicisztika között sokágú a kapcsolat, de a történelmi publicisztika viszonylag autonóm műfaj, a politikai publicisztika egy fajtája. Szorosan összefügg a tudománnyal, de kevésbé függ tőle, – inkább mindketten függnek világnézeti, ideológiai beállítottságoktól. Könnyen megérthető ez, ha néhány példára hivatkozunk. Az 1930-as évek Magyarországon a történeti publicisztika nagy fellendülését eredményezték. Háttere közismert. Ez a fellendülés azonban nem magyarázható a tudomány valamiféle fejlődésével. Bajcsy-Zsilinszky, a közjogi historizálás fellendítője egyáltalán nem állt korszerű tudományos alapokon, amikor Timon-Beöthy múlt századi nézeteihez nyúlt vissza, s azokat korszerűsítette (ámbár természetesen publicisztikájának a tudományhoz való e kétes viszonya visszahatott publicisztikája tartalmára). Hogy Szekfű a 40-es évek elején Széchenyi-től átpártolt a centralistákhoz, abban semmiféle szerepe sem volt a történetkutatás fejlődésének. Révai József publicisztikai eredetisége is kevésbé függött össze tudományos eredményekkel. E publicisztika színvonalát az biztosította, hogy a kommunista népfrempolitikához fűződő nagy alap gondolatok (politikai érdekegyeztetés, a nemzeti hagyományokhoz való új viszony, stb.) termékeny ideológiai-politikai gondolatok voltak.

A jó történeti publicisztika természetesen a valóságos történeti folyamatok megértéséhez is képes hozzájárulni. Eredetileg egy aktuális politikai gondolatot akar a történetírásból merített anyaggal meggyőzővé tenni. Lényege a példaszzerű történeti analógiák megtalálása, a helytálló párhuzamok fölfedezése. De mert a történelmi totalitás igen sokoldalú (maga a történész is csak bizonyos részeit ismeri), egy-egy oldal vagy mozzanat úgy emelhető ki belőle, hogy a többé-kevésbé nyílt és be is vallott ideológiai-politikai tendencia nem jelenti feltétlenül a történelmi kép meghamisítását. Egyik szellemes kollégám egy alkalommal azt mondta, hogy a történetírásnak joga, sőt kötelessége örködni azon, hogy mi a tisztos hamisítás határa

Pontosabban: tendenciózusság és hamisítás (persze a legtöbbször egyáltalán nem tudatos hamisítás) áll egymással szemben, sokszor nem is könnyen szétválasztható formában. Ady és a Nyugat viszonyának belső problémáit lehet olyan éles szembeállításra fokozni, hogy a viszony a feje tetejére áll, és elveszíti relevanciáját, s mert a dolgok összefüggnek, nemcsak a történelmi kép, hanem a szándékolt politikai gondolat elfogadhatóságát illetően is.

Már az itt jelzett gondolatok is mutatják, hogy milyen széles skálájú tartomány a történelmi publicisztika. Műfaji tisztázása azonban hozzásegíthet egy további probléma megközelítéséhez is: mily nagy tere van nálunk a történelem ideológiai-politikai felhasználásának, s mégis mily ritka a jó történeti publicisztika!

A látszat persze mást mutat. Ezért helyes, ha – persze a kapcsolatokat, különböző műfajok egymásba való átmenetét vagy érintkezését el nem feledve – röviden kitérünk arra is, hogy mi nem tartozik a történelmi publicisztika fogalma alá? Nem publicisztika a történelemoktatás vagy az ismeretterjesztés. De túlnyomórészt nem publicisztika a nálunk ma oly elterjedt történelmi emlék-ápolás sem, a bármily szép külsőségekkel megült évfordulókra készülő szokványos cikkek vagy emlékbeszédek. Persze az évforduló lehet jó alkalom politikai publicisztikára. Lehet egyfajta virágnyelv is, — de ne feledjük, hogy többnyire már maga a történelmi publicisztika is tartalmazza a virágnyelv elemeit; régi magyarországi elterjedtsége mindig össze is függött az antidemokratikus viszonyokkal. Az emlék-ápolás esetében ilyenformán mintegy kettős virágnyelvről kellene beszélni, — az eredetileg szánt gondolat itt már oly áttételessé válhat, hogy föllismerni is alig lehet.

A történelmi publicisztikának nagy hagyományai vannak Magyarországon, legmagasabbrendű fajtáitól a legsematikusabbakig. S mert széles tartomány, jó változataiban eljuthat a „magas” tudományos igényességig is. Csak utalunk arra, hogy például az 1930-as – 1940-es évek történelmi publicisztikája mily sok ösztönzést, új kiindulópontot nyújtott a tudománynak. S itt nem csupán Révaira kell gondolnunk. Bibó Istvánnak a történelmi esszéhez közelítő nagy publicisztikai írásai – például a kis nemzetek történelmi nyomorúságáról vagy a magyarországi zsidókérdésről – az aktuális gondolatokat és gondokat mélyenszántóan tudták a nagy történelmi folyamatokhoz kapcsolni. A történelmi publicisztika néha egyenesen a tudományt helyettesíti, — nem egyszer fordult elő, hogy olyan kérdéseket vetett fel, amelyekhez a korszak tudománya még hozzá sem tudott nyúlni. Ez utóbbira példa Szekfű Gyula 1955-ös cikke – utolsó publikált írása lett – az értelmiség 1945 utáni „átállásáról”. S ha ritka is, ma sem hiányzik teljesen a jó, vérbeli történelmi publicisztika. Előfordul, hogy tudósok írják vagy mondják – példa rá a rádió Dunánál c. kitűnő sorozatának egyik nemrég elhangzott adása, mely a kelet-európai nacionalizmusokat bírálta nagyszerű érveléssel.

Befejezésül még egy gondolatra szeretnék utalni. Azt hangsúlyoztam, hogy a történelmi publicisztika, noha ezer szál kötheti a tudományhoz, szuverén műfaj. De tudománynak és jó publicisztikának egyaránt vannak politikai követelményei: az ti., hogy a politikai szféra igényelje – vagy tűrje meg – a bátor, jó publicisztikát, és segítse a tudományos élet feltételeit. Enélkül a publicisztika elsatnyul, a tudomány pedig – legjobban esetben – magába zárkózik. Mindkettőnek megfelelő politikai közélet a feltétele. De egy önkritikusabb tudománv sokféle módon segítheti a történelmi publicisztikát. A történelemmel foqlalkozó különböző műfajok szerepeit tisztábbá teheti, kapcsolataikat barátságosabbá. Esetleg még szövetségként is együttműködhetnek. Az elmúlt időszakból több példát hozhatnánk fel annak bizonyítására, hogy milyen káros lehet az ellenséges viszony a különböző műfajok között. Hányszor fordult elő, hogy a történetkutatás eredményeit a publicisztika – vagy az irodalom, az oktatás, a népszerűsítés – visszautasította, illetve nem vett tudomást ezekről az eredményekről. Aminthogy megfordítva is: a tudomány – vagy inkább a vaskalapos tudományoskodás – hányszor nem figyelte fel a dilettánsokként kezelt és lekezelt munkák figyelemre méltó kérdéscöltevéseire! A tudománynak feladata

saját magát és a hozzá közel álló területet a lehetőséghez képest „tisztán tartani”. De nem feladata és nem is lehet joga valamiféle folyton üléselő bírósággá, megfellebbezhetetlen cenzúra-központtá alakulni. És megfordítva: a tudománytól sem várható el, hogy feladja – saját érvényességi körén belül – kötelező szigorát és tekintet nélküliségét, a dolgok szakszerű, következetes végiggondolását.

A Történelmi Társulat székesfehérvári vándorgyűlése, 1976. december 20-án megtartott előadás.

Vékony kérgű talajon

*Micsoda tévedés
biztonságról beszélni
előre kijelölt utakról
eseménytelen nyugalomról
unalmas tespedésről
e vékony kérgű talajon
mely alatt gáz és gőz és tűz feszül.*

*Pihenő vulkán jelenünk
ne káromold a sorsod
a holnapot ő nyújtja át neked
legyen hozzád kegyelmes
aludjon még soká a mélyben
az ezerkaru szörnyeteg
mely ha felébred
téged is mint csöppnyi részt
a többivel a semmibe sodor.*

*Micsoda tévedés
biztonságról beszélni
e vékonykérgű talajon
mely alatt gáz és gőz és tűz feszül.*

Téboly cikkan

*A rothadó hullt lomb között
kígyó kúszik a kertben
meghalsz ha megmar félelem
téboly cikkan felettem.*

*Ha fel is száll a köd
a lomb gyűrt barna már
és egyre gyéresebb fõnn a fán
és lassan mind leköltözik alám.*

*A képeknek ne higgy soha
mögülük rád néz a csontkoponya
a költõ így rejti szemérmesen
hogy rázza õt a félelem.*

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

1976/77. tél

Kocsis István Bólyaija egyedül beszéli végig saját drámáját. De nem „könynyed”-e ez a megfogalmazás, dráma-e a monodráma? Értelmezhető-e, világa feltárható-e a drámaelmélet eddig ismert törtvényyszerűségeivel, avagy újabb bővítésre szorul az elmélet?

A kérdésre nem tudunk ma még egyértelmű bizonyossággal válaszolni, mert kevés a monodráma. Kocsis István mindkét valódi monodrámája más és más kérdéseket vet fel. A *Bólyai János eszéje* a jelentősebb, monodrámának is „valódiabb”, mint az életrajzot epikusan elbeszélő *Bethlen Kata*.

A *Radnóti Miklós Színpad* az előzőt adja, Sinkovits Imrével.

Minden monodrámának csak egyetlen szereplője lehet. Megmarad-e így a dráma objektivitása, megmarad-e a dráma „teremtett természetnek?” Hőse nem tárgyiasulhat más emberekben, csak saját benseje szavakban megjelenített tartalmában, illetve az azokat megtestesítő-metaforizáló tárgyi környezetben. És fordítva: ha benne személyek „élnek”, az ő szavaiban tárgyiasulnak, s így nem válnak valódi emberekké. Sem Gauss, sem Bólyai apja, sem felesége nem objektív emberi mivoltukban részei a műnek, hanem mint Bólyai János gondolataiban, benső világában hatást kiváltó, kiváltott tényezők. Ám ő ezeket a hatásokat mondja el; monodrámában szükségszerűen válik az is okká, ami objektíve okozat: pl. Gauss féltékenységeének benne kiváltott hatása. Ha valaki a valóság benne kiváltott hatását formálja műalkotássá: a „születő természet” jelenik meg, irodalmi műnemként pedig a líra. Vajon nem prózavers ez a mű?

Semmiképp sem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Bólyai is teremtett alak, Kocsis István teremtménye. Így hát nem arról van-e szó, hogy a teremtett természet alakja a születő természetet jeleníti meg, s így nem az lesz-e prózavers, amit a hős elmond?

A dráma műnemének központi kategóriája a szituáció. A szituáció az a viszonyrendszer, ami a cselekmény megkezdése előtt alakult ki, s ami minden további történést potenciálisan magába foglal, s ezért az objektív valóság terméke. Kialakulhat-e a szituáció a benső világban, a gondolatokban? A *Bólyai János estéje* a bizonyosság rá: kialakulhat.

Amennyire ily kevés konkrét műből meg lehet itélni, monodrámát nem lehet akárkiről írni. Csak azok lehetnek itt hősök, akiknek lényegét fejezi ki, hogy nincs lehetőségük külső, kifelé irányuló cselekvésre, akik bensejükben kerülnek eddig volt életük eseményeivel szituációba, amelyben saját életük értékelésének szükségessége rejtőzik potenciálisan. A hős ezért nem lehet akárki: életének értékelése egy jelentős élet általánosan érvényes értékelésének kell lennie.

A szituációt az a levél hozza létre, amelyben a helytartó közli Bólyaival: vagy besugó lesz, s akkor felemelik nyugdíját, vagy elveszik a mostanit is, ha megtagadja.

Mi lenne, ha Kis Péter kerülne benső világában hasonló szituációba? Valószínűleg jóval kisebb érdeklődés, kevesebb tanulsággal. Egy olyan ember szenvedése, megalázása, aki nem gyarapította jelentősen az emberiséget, monodrámában minden valószínűség szerint melodramát élne meg. Ha *tudjuk*, ki Bólyai János, ha *tudjuk*, milyen hatalmas matematikai-geometriai felfedezéseket tett, s ennek tudatában látjuk

nyomorát, magányát, megalázását – sorsa az emberi sorsok sokkal általánosabb jelentését hordozhatja, mintha nem hozott volna létre objektíve is nagy eredményt.

Mindez nemcsak elméleti kérdés, mert Sinkovits Imre alakításában Bólyai János emberi és tudósi nagysága, zsenialitása alig-alig csillan fel, ám a megírt s elmondott szövegek miatt mégsem válik kisszerűvé és érdektelenné az, akit megjelenít. Sinkovits Imre sokszor törekszik arra, hogy nevetést váltson ki. A nyitó jelenetet, amelyben Bólyainak „nem jut eszébe” Gauss neve, a „szórakozott professzor”-stílusban játssza el, nevetésre számítva. Holott Bólyai pontosan tudja Gauss nevét, csak önmaga előtt is megjátszsa: annyira jelentéktelen az ő szemében, hogy még nevére sem emlékszik, illetőleg annyira gyűlöli, mert Gauss is hozzájárult, hogy ezt a levelet neki elküldhették. Csak szánandó, nagyon szánandó ez az élettől ennyire összeroncsolt ember, s ilyen akkor is, amikor hideg fürdőket vesz. Sinkovits Imre a bensejében megöregedett, megrokkant ember emberi, öregemberi kuriózumait hangsúlyozza. Az előadás érdektelen lenne, ha nem *tudnánk*, milyen zseniális matematikus volt, s ha nem *hallanánk* szavaiból azt a magasrendű szellemiséget, amelyet Kocsis István megírt, de amelyet Sinkovits Imre nem jelenít meg.

A szituációt megteremtő levél alapjaiban alázza meg Bólyait. Természetesen az ún. kisembert is meg lehet alázni, mert benne az embert alázzák meg, az egyetlen kisemberben az egész emberiség vívmányát a személyiség méltóságára, jogaira, a szabad emberi lényhez méltó életre. De az is mindennapos tapasztalat, hogy az emberiséget akkor alázzák meg igazán egyetlen emberben, ha ő nemcsak létevel, hanem személyes eredményeivel reprezentálja az emberiséget. A szituáció Bólyai János tudatában jön létre a levél nyomán. A legmélyebb pontja ez mélypontokkal teli életének, mert a levél által kap hátralévő életére vonatkozóan immáron végérvényes megoldást és jelentést minden eddigi volt életeseménye: Gauss féltékenysége, apjához való viszonya, a hegedűvirtuózság, a kitűnő vívókészség és házassága. A szituációból itt nem emberek között lebonyolódó cselekmény, hanem gondolatfűzér bomlik ki és a felidézett életesemények értékelése. Ám ha Bólyai János nem alkotta volna meg az *Appendixet*, ha csak olyan tehetségtelen mérnök lenne, aki lóistállót sem tud tervezni, ha nem azt az embert alázták volna meg benne, aki az emberiségnek produkált eredményeket, akkor csak egyetlen embert aláztak volna meg, s nem minden jelentős emberi teljesítményt, akkor nem lenne oly groteszk, fájdalmas finto, amikor megkoronázza élete „csomópontjait”, Gauszt, a hegedűt, a kardot, feleségét. Bennük azokat a sorstényezőket „koronázza” meg, akik és amelyek odáig juttatták, hogy ezt a levelet el *lehetett* küldeni neki. Sinkovits Imre ebben a háttorzongatóan nagyszerű jelenetben is jóval kisszerűbb, mint alakja, akinek nagyságából, zsenialitásából vajmi keveset érzékeltet. A szituációban egy nagyszerű gondolat épült be potenciálisan, s a mű menete ezt bontja ki, megteremtve a megfogalmazás, a rádöbbenés feltételeit: nem valamiből, hanem valamiért kell élni. Ha besúgó lesz, eddigi „eredményeiből” élne – bármily szerényen is –, de megtagadná azt az emberi, tudósi és erkölcsi erőt, amiért élt. S mikor ehhez a gondolathoz a bensőben kialakult szituáció potenciális tartalmainak manifesztálódása elérkezik, be is fejeződik a dráma. Dráma ez a mű, épp a szituációra-épültség és annak kibomlása következtében. Ami kibomlik nem Bólyai János műalkotása, hanem életértékelése. A szavakkal megjelenített életesemények pedig objektív értékükkel léteznek a mű szövetében, de így csak akkor létezhetnek, ha jelentős, az emberiség javáért eredményeket elért ember objektíválja benső tartalmait.

A drámaelmélet tehát válaszolhat – lehet, hogy csak egyelőre – a kérdésre: valódi dráma lehet a monodráma is.

•

Örkény István: *Kulcskereső*ke, ahogy e folyóirat 1976/9. számában megírhatuk, véleményünk szerint igen jelentős, kitűnő dráma. Azt is említettük akkor, hogy az első rész súlytalanabb, mert főként csak cselekménybeli előkészítője a második részben előkerülő, rendkívül fontos kérdésnek. Örkény István – jobbra az első részt – átdolgozta, s most ezt a változatot játssza a *Nemzeti Színház*. A szöveg két-

ségtelenül színszerűbb lett, jobban játszható. „A jó pilóta, csak nem pilótának való”-férjért aggódó, az állandó idegeskedéstől ronccsá lett asszony elválási szándéka előbbre került, hogy ez teremtsen feszültséget. Azonban csak vigjátéki helyzeteket eredményezett. Nelli körül az a vigjátéki helyzet alakul ki, amikor „valaki mindig menni akar, de mégis mindig marad”. E helyzetsorok előnyére váltak az előadásnak, de az első rész ettől sajnos nem lett jobb. Véleményünk szerint Bodó alakjával, s az általa megtestesített gondolattal lehetne súlyosabbá tenni, s így kötni az alapkérdéshez az első részt.

Major Tamás pompás vigjátékká tette a mű szövegét és az emberek viszonyrendszerét, s a vigjátékot akkor keseríti meg, amikor az írott dráma ezt kívánja.

A színpadi műalkotás alapegységét már a díszlet megteremti. Nemcsak olyan szobát látunk, amelybe most költöznek be, hanem rendetlenségével, kuszaságával Nelli benső világának, és továbbá a mű gondolatiságának objektivációja: a dolgok nincsenek a helyükön.

A szereplők magatartása – egy kivétellel – mind adekvát összetevője, szervesen beleillő része a színjátéknak. A rendezés és a két főszereplő – Töröcsik Mari és Avar István – ügyel arra, hogy a két főalak drámán belüli „libikóka-jellege” világos legyen. Az elején Nelli a főszereplő, ő lesz ideges, aggodalmaktól gyötört, valóni készülő asszonyból újra szerelmes feleség. A második részt a pilóta uralja: a temetőkapuban történt landolástól ideges és felzaklatott emberből változik megdicsőült hőssé. Töröcsik Mari a második részben háttérbe húzódik, észrevehetően szándékosan, noha az első részben annyira megragadta a nézőt, hogy Avar István színrelépése után is őt figyeli. Avar István a pilótában nemcsak az ideges, önbizalmát veszített embert, hanem ennek öntudatlan kompenzációját, a nyers durvaságot is megmutatja. Remek később is, amikor önhittségében maradéktalanul elhiszi, hogy valóban hős.

A drámában ábrázolt világban Benedek, a szerelő sincs igazán a helyén; ő is, miként a pilóta, azzal, hogy nem ért igazán ahhoz, amivel foglalkozik. Tyll Attilának egyrészt könnyű a dolga: elég sok efféle szerelőt ismerhet, másrészt éppen ezért nehéz elkerülnie a sablonokat, a gesztus- és magatartásbeli közhelyeket. A Nemzeti Színház az utóbbi időkben egyre-másra produkálja a kitűnő összhangot és kiváló alakításokat felvonultató előadásokat. Tyll Attila is csatlakozik a sorhoz, elmélyült, gondos alakítást láthatunk tőle. Szerelője kicsit buta, s ezért nem jó szakember. Az lett volna a közhely, ha vagányságból, felületességből ront el mindent. Alakja így nem hordozta volna a dráma gondolatiságának egy részét, noha „életszerűbb” – s persze itt: rosszabb – lett volna.

Máté Erzszi szomszédnője éppúgy mint e dráma minden szereplője, saját világához való rossz viszonyának, illúzióinak az áldozata. Gesztusaival, kacarászásaival, részegségéből föl villanó vágyainak jellegével pompásan formálja meg a valóságot csak közhelyekben és „mélyértelműségekben” ismerő alakot.

Katinka még most sem vált a mű világának szerves részévé. Erősödött az a vonása, hogy ő bátorítja anyját, hagyja el az őket állandó aggodalomban tartó apját. Am ettől csak a cselekménybe épült szorosabban, a dráma gondolatiságában – a problémát hordozó mozgásirányokban – még most is anyja megkettőzése; viszonya a mű gondolati magjához ugyanolyan, mint Nellié. Egri Kati ezért csak jelene-tekét és mondatokat játszhat el, részekre való reagálásai lehetnek, s ezeket igen jól oldja meg.

Számunkra lényeges problémát jelent az előadás Bolyongó értelmezése, s így Öze Lajos alakítása. Igaz, Örkény István olyan mondatokat is elmondott vele, amelyek pozitívnak is láttatják őt, illetve az általa megtestesített gondolatot. Ő szálítja az embereknek az illúziókat, azzal, hogy *hamisan* értékeli a tényeket, a tetteket. Amikor elvileg szól az illúzióról, mond olyan mondatokat, amelyek pozitívan is értelmezhetők: az illúziók néha segíthetik az embert abban, hogy élhesen. Manapság nem szokták igazi művészetnek tartani, ha valami nem „bonyolult”, ha valami egyértelmű. Nos, a „fekete-fehér” elleni érzések az egyértelműséget is kiöntik a lavóról, és időnként a kuszaságot vélik komplikáltan művészinak. Pedig pl. Bo-

lyongó nem válik igazabbá, „összetettebbé” azáltal, hogy az illúzió-gyártás pozitív kicsengést is kap. Az illúziókra soha nincs szükség, a valóság ismeretére mindig, s arra, hogy a valóság igaz arculatából és saját tetteink valóságából vonjuk le a megfelelő következtetéseket. Őze Lajos igazi és segítőkész ember állít elénk, aki embertársai zavaros, nehéz ügyeinek megjavítására a maga nyugalmát, idejét áldozza fel. Pedig Bolyongó a mindnyájunkban élő hazugságra, önbecsapásra, önigazolásra való hajlam, a hajlam arra, hogy jobbnak, igazabbnak, vagy valódi szakembernek hazudjunk magunkat akkor is, ha távol vagyunk ettől. Őze Lajos – az értelmzési különbségtől eltekintve – jó, alakítása azonban felmenti, létszükséglettelé avatja az illúziókat. Bolyongó ettől nem lesz „művészibb”, csak gyengébb.

Ha az önbecsapásra, önáltatásra, az illúziókra valóban szükség lenne, sohasem tanulnánk meg, hogy a fejünkben van egy kocsonyás anyag, amely valódi gondolatok létrehozására való. Ezt egyetlen ember vallja a dráma világában, s ő száll szembe a hazug, önbecsapó illúziókkal, Bodó, Katinka vőlegénye. Szacsвай László rövid jelenetet kapott ahhoz, hogy a valósághoz való ragaszkodás benső okait, gyökereit feltárja. De így is helyére teszi az illúzió-világot. Kitűnő a rendezés utolsó pillanata: a langyos, önáltató szoba világába Bodót is bezárja a kulcsnélküli ajtó, ám ő kétségbeesetten kapálózva dörömböl: kijutni, kiszabadulni az önhazugságok pocsolójából.

A *Thália Színház* ismét vegyes, együttérzésre és ellenkezésre készítő előadást prezentált Mesterházi Lajos *A Prométheusz-rejtély* c. munkájával.

Mesterházi Lajos valódi rejtélyt fedezett fel: hogyan lehetséges, hogy nem volt sehol temploma, papsága és ünnepe annak az istennek, aki a legnagyobb jót tette az emberrel, aki a tüzzel hozzásegítette, hogy ember legyen. A kérdés voltaképp azért fontos, mert az embernek az istenekhez, illetve a bennük megtestesített erőkhöz való viszonyára kérdez, vagy, ha akarjuk, az ember természetére, tulajdonságaira.

A szöveg alapjául szolgáló regény módszere, hogy a mitológiát, isteneivel és történeteivel valóságnak, legfeljebb szimbolikusan, metaforikusan elmondott igazságnak veszi. Ahol lehet, utal a mi világunkra, a szocialista tábor problémáira, a szocializmus és kapitalizmus ellentéteire, a „galambokra és héjákra”, sőt mindennapos életeseményeinkre és szokásainkra. A regény ettől ironikus lesz, s – főként az eleje – mulatságos olvasmány. Persze a regényben is mellékessé válik az alapkérdés, a Prométheusz iránti hálátlanság rejtélye.

A színjátékban is más események állnak az előtérben, a trójai háború előtti görög–kisázsiai viszonyok, hatalmi versengések stb. A színjáték talán még erősebben, poentírozottabban vonatkoztatja ezeket az eseményeket a mi időnkre, mint a regény.

A szöveg, amit a Thália Színház a színjáték részévé tett, nem dráma. A cselekmény kiindulópontja több eset és nem situáció, s aki a konfliktust vallja a dráma lényegének, az is megállapíthatja, nincs dráma, mert nincs konfliktus. Viszont kitűnő színjátékszöveg lehetne, mert igazi színpadi megoldásokra ad lehetőséget. Az előadásban a lehetőségekből eklektikusság lesz. Van itt sokminden: pantomimikus jelenetek (amikor Héraklész lenyilazza a sasmarat, megszabadítja Prométheuszt, és amikor ékszer és pajzsot kovácsol hatalmas vasláncából); komoly drámának látszó viták Héraklész és Átreusz között és narráció; „londoni” vásár Trójában és aktualizáló bemondások; kifigurázott, groteszk minisztertanácsi ülés Mykénében és magukat kínálgató ifjú és nem ifjú hölgyek; beat-zene, song és modern tánc; bohózat figura Buss Gyula Eurüszttheusz alakításában, sőt majdnem-naturális színjáték Szirtes Ádám kovácsában. Ha ennyi minden kerül egy előadásba, szükségszerűen válik szétesővé, csak némely jól eltalált részletével ható egyveleggé. A Prométheusz-rejtély szavakban megoldódik: nem viselkedett úgy mint egy isten, testileg is hoszszasan élt az emberek között, mindenki kezét foghatott vele, evett az emberek ételéből, és senkinek nem volt rá szüksége abban az időben, amikor Héraklész meg-

szabadította. De a rejtély lényege megmaradt, mert nem ennek a kérdéskomplexumnak a gyökereit feszegeti, ássa ki és értelmezi az előadás.

Igy persze maga az isten is csak teng-leng a színjátékban, miként Trójában vagy Mykénében. Pedig kár. Egy olyan kitűnő színész mint Nagy Attila, igazán megérdemelné, hogy olyan címszereplő legyen, akinek köze van az egész műhöz. Még így, a történeteken kívül állva is sok remek pillanata van. Amikor rádöbben az emberek valódi arculatára, keserősége valóban majdnem kozmikussá válik.

Valószínű, hogy a színjátékszövegekre nem épülhet jelentős, igazi színészi műalkotás, gondolatokkal teli művészet, csak jól megfaragott figurák. Ebben itt sincs hiba. A színjáték figurái a francia társalgási szindarabokban alakultak ki, így hát ilyenek most is, igaz magas szinten. Rátonyi Róbert Átreusza intrikus, Bitskey Tibor Héraklésza hős, Végvári Tamás Kalkhásza karakteralakítás. Egyedül Kozák András író-narrátora másféle, alakításában érezhető legjobban a finom ironia.

A színjáték eleje sokkal jobb, mert ott a szöveg és a felvonultatott rendezői-színházi eszköztár erősíti egymást. Itt felfedezhetjük Kazimír Károly nagy rendezői erényeit, és kitűnő színház-elgondolását, a „színházi színházat”. A színjáték azonban egyre „súlyosabb”, egyre „drámaibb” lesz, s elvész eredeti bája. Kár, hogy Kazimír Károly rendezői eszközei oly vegyesek.

Nem dráma Gyurkovics Tibor: *Az isten nem szerencsejátékos* című írása sem. Az író nagyon megnehezítette saját dolgát, amikor az újságokból ismert paptanárlátszólag drámai esetét egy dráma témájává igyekezett tenni. A műnek lényegében két szereplője van, egy szerzetes tanár és egy szocialista vizsgálóbíró. Ha két ember közül az egyik vizsgálóbíró, akkor mindig azonos funkciók alakulnak ki: ő kérdez, a másik válaszol. Ha e vitának, beszélgetésnek tétje van, azaz a válaszoktól is függ az illető perbefogása, elítélése vagy felmentése, nincs mód a világnézet felderítésére, mert nem lehetünk bizonyosak az illető válaszainak őszinteségében. Ha a két vitaközö világnézetének kellene kiderülnie, s az egyik csak kérdezhet, nem igen derülhet ki világnézete. A bírónak az esetet, a történéseket is fel kell derítenie: milyen körülmények között haltak meg a pap tanítványai egy szilveszteri túra során egy barlangban; illetőleg hogyan sodródott el a viharos Balatonon a csónak mellől a pap egyik diákjának nővére. Erre vonatkozó kérdései azonban nem függenek világnézetétől. A tények, az esetek elemzése, értelmezése, értékelése viszont másféle helyzetet kíván, nem kihallgatást. A bíró itt csak summázhat, összegzőként értékelhet, ám ez egy drámában elégtelen, erőtlén helyzet-rész ahhoz, hogy világnézete valóban kiderüljön. Világnézetéért pozíciója kezeskedik, ám ez nem művészi hitel.

Még nagyobb baj, hogy amit a bíró a pap világnézeteként felfedez és megfogalmaz, nem következik sem az esetekből, sem a pap szavaiból, magatartásából. A tanár Szilveszterkor barlangtúrára vitte tanítványait. Indítéka, hogy a fiúkat kemény életre nevelje, hogy az év utolsó napján se éljenek úgy, mint az emberek túlnyomó többsége, ne legyenek részegek, ne a tévéműsor bárgyú bemondásain szórakozzanak. A barlangban – nem derül ki pontosan, hogyan és miért – mérgező gázok keletkeztek, s a fiúk közül többen meghaltak, a pap is rosszul lett, majdnem az eszméletlenségig, de mindenesetre az öntudatlanságig. A vitából egyértelműen kiderül: a túra egyáltalán nem megerőltető, tehát nem a lehetetlen megoldását követelte a fiúktól, persze nem is teljesíthető könnyen. A pap a haldoklókat kolléganőjével együtt elhagyta, segítségért mentek, s mire az megérkezett, bekövetkezett a tragikus esemény. Egy másik esetben, ugyanez a pap – minden megengedhetetlen kapcsolat kizárva – egy lányt, diákja nővérét csónakázni vitt a Balatonon. A lány fürdeni akarván beugrott a vízbe, ekkor hirtelen feltámadt a szél, s az azonnal kitörő vihar elsodorta a lányt. A pap kereste sokáig, nem találta, azt hitte, megfulladt. De a lány átúszta a túlsó partra és megmenekült.

Hibás-e a pap ténszerűen vagy világnézetéből következően? A pap és a bíró szavaiból kiderülő eset alapján nem hibás, nem bűnös. Ám bűnössé, hibássá kiáltja

ki a vizsgálóbíró, olyan világnézetet és életelvet tulajdonítván neki, amit a feltároló eset és szövegek alapján nem lehet. A pap magatartásában a „veszélyesen élni” életelvet fedezi fel, s ezt akasztja a nyakába. A fasizmus, illetőleg Nietzsche által bőven kompromittált életelv azonban e papnak nem sajátja. A túra nem volt veszélyes, noha könnyű sem volt; és *nem* a pap *küldte*, illetve a már viharzó Balatonba *nem ő hagyta* beleugrani lányt, mert a tő ekkor még csöndes volt. Sajnos azt is a vizsgálóbíró látja bele a pap gondolkodásába, hogy istent szerencsejátékosnak nézi, hiszen – így mondja a bíró – a kritikus helyzetekben istenben bízott. A tényeket ebben az összefüggésben sem így ismertük meg. A pap sok mindent megtett, noha nem tett meg *minden* lehetőt, a lehető legvégsőket is, hogy megmentse a fiatalokat. Ez azonban nem annyira világnézetéből, mint egyéniségéből fakad. Világnézetét egyetlen ponton érheti vád: elitet akart nevelni, lenézte a szürke tömeget.

Ahogy utaltunk rá: a vizsgálóbírót állandó kérdésesre kényszeríti helyzete. Ez a helyzet nem alkalmas arra, hogy világnézete, különösen azzal a teljességgel bonthatkozhasson ki, mint amilyennek a papé nyilvánulhatna meg. Nem is világnézete, egyénisége derül ki.

A két kiváló színész, Mensáros László és Bálint András, minden kellék és bútor nélkül, kitűnő díszletben, mégis kitűnő előadást produkált. Götz Béla díszlete igazán nagyszerű, régen nem láttunk ennyire pontos, szöveghez és játékhoz illő, látványnak is szép díszletet. A teret lógó üveglapok fogják körül, s így több alakban látjuk a szereplőket. Az előadás hangulatát kitűnően szolgálják az üveglapok mögött lévő díszletjelzések. Egy templom boltozata, illetőleg ágakat, köveket, növényeket idéző, barlangot asszociáló látvány tűnik fel időnként. Kissé funkciótlan, de mindenestre dekoratív a játéktér közepén függő, száraz fa.

Ma már közhelynek tűnik megállapítani, hogy Mensáros László alakításai rendre „eszköztelenek”. Sohasem látunk tőle feltűnő gesztusokat, „vehemens” arcjátékot, hörgő szenvedélyességet. Noha a test a színész alapeszköze, nem az egyetlen. Mensáros László mindig kitűnően értelmez. Ezt természetesen nem a mondatok grammatikájára értjük, hanem arra, hogy igen pontosan választja meg az alak egésze szempontjából fontos részleteket, ezeket kitűnően mutatja meg és érteti meg a nézővel. Az eredmény: plasztikusan élénk álló ember. A „veszélyesen élni” életelvből magatartásában természetesen nincs semmi, hiszen erre a szöveg és az életesemények nem utalnak. Magatartásával erősen hangsúlyozza viszont, hogy csak az elitet neveli, hogy lenézi és megveti a szürke tömeget. Ezért az eljátszott alak eszmeileg pozitívabb – épp, mert negatívabb –, mint a megírt. Bálint András indulatait viszi a bíró alakjába, hogy ezzel is hitelesítse annak szavait. Mivel a bíró világnézetét nem tudja, nem tudhatja igazán megmutatni, egyéniségét emeli ki. Bírója szereti az életet, valószínűleg élvezi is, kedveli a társaságot, és nincsenek rigorózus pedagógiai elvei, mint általában azoknak, akik nem tanárok. Megvetően szól arról az ötletéről, hogy Szilveszterkor barlangi túrára viszik a fiatalokat, ahelyett, hogy mulatnának.

Föltétlenül említeni kell a két színész közötti összhangot, és színészstílusuk rokonságát, ami a rendező Kerényi Imre kitűnő munkáját jelzi. Színpadjainkon ez az azonos színészi stílus és eszköztár oly ritka; persze itt egyszerűbb a dolog, csak ketten vannak. Ám ketten olyat produkálnak, ami jóval magasabb szintű, mint az írott szöveg, s eszmeileg is sokkal tisztább.

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

IBSEN: PEER GYNT – JARRY: ÜBÜ KIRÁLY
– CSÁSZÁR ISTVÁN: ISTVÁNFALVA

A színházaink műsorán fel-feltűnő Ibsen-előadások rendszerint tapintatos érdeklenségben húnynak el. Ibsen ugyan klasszikus, de mintha nem volna még oly időtlenül az, hogy képesek lennénk mai voltunkat felismerni benne. Darabjait korának díszleteiben játsszuk, és ritkán jut eszünkbe a mi világunk testi, lelki sérültjeit keresni köztük. A 71-es madách színházi előadásokor néhányan észrevették azt a különösséget, hogy a *Peer Gynt*-ben könnyebben felismerjük magunkat, mint akárhány későbbi, „társadalmibb” Ibsen-műben (ami nem jelenti, hogy azokban nem találhatjuk meg.)

A Pécssett bemutatkozó rendező, *Gali László* szokatlan biztonsággal értelmezte a darabot; rendezésének alap gondolatairól írja: „A reneszánsz és a romantika után – ... – az egyéniségkultusz újabb nagy korszakát éljük. S ma nagyobbak a veszélyei az öncsaló egyéniség-hajhászásnak, mint bármikor ezelőtt.” Ibsen a romantikusán felnövesztett, polgári Én romboló, magtalan individualizmusát ábrázolta hőse sorsában-alakjában. Peer Gyntöt az egyéniség korlátlan kiélésének igénye csalja vesztébe: kerülőkre, megalkuvásokra s mindenekfelett totális önzésbe. Ebben az önérdékű életben pedig imádott egyénisége megfoghatatlan semmivé, rétegekre hulló, magvatlan Hagymává válik. Az önzés céltalanságát és az önimádó ember szétbomlását Ibsen műve akár a „realizmus diadalaként” ábrázolja tömérdek mesemotívum megcsillogó jelkép rengetegében; a személyes érdekelttség nem gátolja az önpusztító lényeg felismerését. A romantikus nagy egyéniségnek még volt tragédiája, Ibsen már leszámol a „surhomme”-ok illúziójával, csupa individualista törtetőt lát, kik önmagukért élve önmagukban vesznek el. Tökéletesen igaza van Gali Lászlónak: ma ugyan nem a dédelgetett, polgári Én kizárólagosságának veszedelmét értjük a *Peer Gynt*-ből, de a magunk – mai szóval: – *önmegvalósító programjának a fonákját*, ami könnyen hasonlatossá tehet a polgári önzés bajnokaihoz. Az ibseni mű magas, filozofikus költészete nagyszerű lehetőséget kínál ennek a felismeréséhez is. Konkrétágaiban elvont törvények fogalmazódnak, a konkrét viszonyok és vonatkozások mélyebb értelmet hordoznak, kapcsolataikból általános összefüggésekre látni. Szintén a rendező írja: „Peer Gynt: Minden ember.” A dráma az ÉN filozófiailag tisztázott státusát bontja ki: értéke és értelme csak közösségi, társas kapcsolatokban létezik, önmagában semmivé lesz.

A *Peer Gynt*-előadások sorskérdése, hogy mennyire és milyen elv szerint sikerül a mű gondolati gerincét fölmutatni, megbirkózni a hatalmas jelképtömeggel, a zabolátlanul megugró helyzetváltozásokkal. (Voltaképp minden dráma előadásának hasonló a kulcskérdése, a *Peer Gynt* szövegének terjedelme, szokatlanságai és szerkezeti különössége miatt mégis nagyobb problémát jelent, mint általában.) Gali László a drámának megfelelő és aktuális koncepcióját nagyon keményen, következetesen valósította meg. A szöveget nem a szép dikció csábításai, hanem mondanivalójának igénye szerint tömörítette, „húzta”, s rendezésének alaprajzát a dráma szerkezeti elvéből merítette: a tarkán változó helyzetek kaleidoszkópja egyetlen középpont, a gynti Én körül forog. Valahány színes üvegcserep – azaz szereplő – úgy rendeződik el, hogy a középpontot visszaverő magatartásukkal ennek minden lényeges lehetőségét, viszonyát megmutatják. Ettől válik teljessé a gynti Én képe és sorsa; olyan teljessé, végigvezetetté, hogy már nem egyetlen konkrét személyben érzékel-

jük, hanem – a rendező okos észrevétele szerint – az Emberben. A népmesehősként indult, vonzóan fantáziáló-hazudozó, tehetséges mihaszna, majd üzletember-rabló, élvezetrabló, hódolatrabló fokozatai után a végső tusában megváltásért szűkülő agastyán nem egyediségével ragad meg, noha eleven személy ő, pályája szokatlan, de mindig a *jelentését* involválja, ami mögötte áll. Az előadás a megjelenítés konkrétságaival, személyességével az elvont gondolat költői hitelét állítja előtérbe, s ettől van, hogy sok korábbi előadással szemben most fel sem rémlik a fiasco árnyéka, amikor színészi áriákra, nagy kettősökre, balettbetétekre esett szét az egész. Egységén belül vannak gyengébb részletek, pl. a „Peer útja a világban” jelenetei. A nagytökés marokkói „udvara”, a kéjvágó család prófétasága kissé csupaszon konvencionális, a kairói diliház zsúfolt bolond-revüje meg nem egészen célszerűen mozgalmas: eltereli a figyelmet Peer „császárságának” siralmas beteljesülésétől. A csúcs- és fordulópont – ettől kezdve Peer nem a világ uralmáért, csak életéért küzd – elmosódik kissé. De az előadás első fele és a hazatért öreg Peer bolyongása – kiválóan sikerült. Még Solvejg érzelmes szimbólum-alakját is sikerült igen szerencsésen beépíteni: a rendező nem „realizálta”, az maradt, ami a költői szövegben – képmás. Derengő vágykép, igazság és üdvösség ígérete, amit a magáért élő ember sem vállalni, sem felejtani nem tud.

Peer Gynt hatalmas szólójában *Holl István* a rendezői elképzelés kiváló tolmácsa. Ami ebben a szerepben oly ritka: nem jeleneteket, helyzeteket, hanem egységes ívű sorsot játszik el. Peer személyiségének mondanivalójára koncentrál: nem „fejlődik”, csak halad az időben, egyre újabb rétegeit tárva fel kameleon-lényének, míg illúziói fogytán minden embersége a kudarcban manifesztálódik, a késői felismerésben. *Holl* színészi eszközei nem nagyon változatosak (pl. gesztusai, hangszínei, ritmusváltásai), elsősorban *magatartást* teremt, de azt ellenállhatatlan erővel. Főképp a fiatal, nagyalmú legény, s a kiábrándult, kifosztott öreg megformálásával remekelt. Itt a szükségből is sikerült erényt kovácsolnia, berekedésekor az öreg száználmas, tört kis hangjai – keresetlenül tiszta gesztusokkal kísérve – felejthetetlenek. Kéjvágó álprófétaként csipetnyit önirónikusabb, áltudósként viszont naivabb volt a kelleténél, előre „tudta” a következményeket. Ismét megállapíthattuk, hogy *Holl*nak legerősebb kifejezőeszköze a mozgása. A bájosan vad, zabolátlan legényt, a disztingvált üzletembert, a roskadt öreget hasonlíthatatlanul jellemző mozgással teszi tökéletesen elevenné. Peer alakját egészében szíjasabb, ridegebb tónusra fogta a megszokottnál, s kiderült, hogy lényege szerint így igazabb, így felismertetőbb. Aase „halálfulvarját” úgy játszotta el valóságtól menekülő önhazugságaként, hogy ekkor a peeri jellem legmélyebb örvénye nyílt meg; a – ki tudja miért? – csepülendő hagymajelenetben pedig a hátorzongató életcsőd szinte tetten sem érhetően, de tökéletesen kiteljesedett. *Holl István* Peer Gyntként az volt, amivé színész művészetében egyáltalán lehet: *mi*, valamennyien.

A mellette felvonult szereplőgárdából *Miklósy Judit* emelkedett ki sokszínű, erőteljes alakok megformálásával (kivált a *Dovre-lányként*), hasonlóképpen *Melis Gábor* (kivált *Apisz-örökös* fellahként). Az eleven *Solvejget Fabó Györgyi* szögletes zárdistává fakította, de örök-ifjú látomásként már elhittük neki az értelemadó szerelem, szeretet gyöngéd erejét. *Labancz Borbála* Aasejában több a népmesei jóság, mint a „kolontosság”, ami Peert magyarázza, viszont anyaisága közvetlenül bensőséges. – A ritkán sikerülő színházi harmóniához tetemesen hozzájárult *Csányi Árpád* igen szép és – a mélységben tagolt függönyrendszerrel – igen praktikus színpadképe.

A pécsi *Peer Gynt* a gátlástalan önzés sivár tragikomédiája; tükröt tarthat élénk – ha nem fordítjuk félre álszent módon a fejünket.

•

Nyolcvan éve a párizsi Oeuvre Színház műsorán a *Peer Gynt* után Alfred Jarry *Übű királya* került színre, óriási vihart támasztva a nézők és kritikusok körében. A sorrend most megisméltódott Pécsen. A vihar elmaradt; homlokegyenest ellenkező vélemények ugyan elhangzottak, de a vélekedők nem keltek birokra, nem fűtötte őket tüzes indulat.

Számomra Übü apóról, miután az aktualizálás minden módján megkísérelték félelmetes kortipussá növesztetni – vagy épp ezért? – kiderült, hogy egy mulattató kamasztréfa naivan gonosz pojácája. A nevetlen, diáknyelvi humor, a kaján részparódiák elszórakoztattak egy darabig, de kb. a darab felénél kezdték önmagukat ismételni. A színpadon folyt a nagy lendülettel gerjesztett cirkusz, és sűrűn figyelmeztetett, hogy vegyük ám komolyan, mert ő aktuális. Hát, ha muszáj...?!

A hajdani bemutatóról szóló leírások szerint az első szó – „Merdre!” illetve Jékely Zoltán fordításában: „Szahar!” – elhangzása után vagy tizenöt percig nem lehetett folytatni az előadást, akkora zaj, fűtүүлés, röhögés támadt, és ez még többször ismétlődött. A darab sorsa ezzel eldőlt. Jarry és barátainak szándéka teljesült: sikerült megbotránkoztatni, meghökkenteni a közönséget; orra verni az álszent, finomkodó ízlést, bakugrások közt szemárfület mutatni a jól-megcsinált szalondarabok unalmas tökélyű szerkesztményeinek. Pofon volt ez is a közizlésnek, sőt: alapvetően és eltervezetten az volt. Pompás eszközül szolgált hozzá Jarrynak hajdani utált számtantanára kifigurázására írt, kölyökkori bábjátéka, aminek ezen minősége a darab elidegeníthetetlen meghatározója maradt, csibészes hőzöngése meg a vele útnak indult avantgarde természetének jó kifejezője. Erről egyébként Aragon – egy későbbi avantgarde-hullám részese – így beszél: „Nézzétek, nézzétek ezeket a kölyköket ahogy sippal-dobbal / nekivágnak a nagyvilágnak /. Tűzzel játszanak adják a szívtelent kavarják a zürt...”. Felelőtlen tréfa, blöff és anarchia, de őszinte és jogos indulat is: arcába vágni a Puccini-dallamokon andalgó, szecesszióban enervált polgári művésztefogyasztóknak a nyersebb, komisz valót. Jarry Übüjének értékét a nagy avantgarde-pápa, Apollinaire abban látta, hogy humora egy „szellemi tivornya”, benne az „új szellem” jelentkezik. „Az Új a meghökkentésben rejlik... A nagy, új mozgató erő a meghökkentés.” Jarry igazsága a maga idejében vitathatatlan; vásott játékában a dühödtté nebuló jellegzetesen irracionális ötletei, fantáziaszüleményei, nyelvi bukfencei közben kiformalódik a stupid kispolgár ad absurdum vitt karikatúrája. A zabolátlan hancúrozás oka és célja a korviszonyokban leli magyarázatát.

A tekintélypukkasztó indulatok valóságtartalma és találata évtizedek múlva arra indított többeket, pl. a hírneves Esslint, hogy a megvadult kispolgár „házmester-forradalmának” és fasiszta szörnnyé teljesedésének tapasztalatait visszavetítve, Übü apóban ennek őstípusát fedezzék fel. Nem joggal, mégsem elég tisztázottan. Übü tömény ocsmányságának ui. ebben a kölyök-nagyvonalúsággal összeütött mókában van hitele (Bajomi Lázár Endre találóan nevezi „cudar és örök suttyó”-nak), de sokkal egyszerűbb és naivabb, minthogy nagy történelmi típusra legyen átváltható. (Jarry maga is próbálta Übüt folytatni, s ennek irányja nem igazolja a túlfeszített értelmezést.) Ha a darabot a történelmi realitásra értjük, háttérbe szorul vagy megszűnik benne a bohém tréfa meghökkentésvadászó, nyelvöltögető jellege, és a történések, de főleg a szövegek jórésze zavaró sallang, öncélú hablaty lesz. Az *Übü király* Jarry korlátokat döntő művészi képzeletét, indulatait objektívalja, nem pedig az objektív világtörténelmi tényeket tükrözi (sajátos minősége folytán, akár az író szándékától függetlenül). Az utókornak joga van hozzáfűzni a maga asszociációit, de nem biztos, hogy ezek az írott szöveget minősége szerint segítik, engedik megszólalni.

A meghökkentés ma is művészi hatástényező, de már mástól hökkenünk meg, mint a nagyanyaink. A „Szahar”-ra pillánk se rezdül, ezért aztán jobbára az ismert, „eredeti” alakban hangzik el, de ettől mégúgyse hökkenünk meg, inkább unjuk, mert sokszor mondják. A pécsi előadáson egyébként nem ez hangzik el először, hanem Camus Caligulájának utolsó mondata: – Még élek! – ami a tavalyi, szintén *Paál István* rendezte előadásra utal. Paál mintegy a *Caligula* folytatásának szánta az *Übü királyt*, hogy így is aláhúzza benne az elhívtányult hatalmaskodás XX. századi képletét. Nyilatkozik arról, hogy Übü a nagyszabású zsarnok pitiáner gyilkosa, s e „középszerű szörnnyeteg” – „korunk hőse”, „a minden csatorna mocskától ragacsos és bűzlő patkánylét megtestesülése... Te vagy ÜBÜ?... / Vagy ő?... / Talán már én is?...” Tavaly hasonló formában figyelmeztetett Paál István, hogy mind-

nyájan magunkban hordjuk Caligulát. Most meg kiderül, hogy Übü papát is. Sikerült már elérnem bizonyos haladást különféle jellemek megértésében, de azt nem vettem észre, hogy egytől-egyig belőlem kandikálnának elő. – Az világos, hogy Paál István Übüt nagy kortípusnak tartja, és bohóckodásából erőteljes – olykor nem egészen tisztázott – történeti, politikai célzásokkal korparodiát kívánt alakítani. Csakhogy Übü nem jellem; a benne sűrűsödő rondaságot Jarry egy félreismerhetetlen *naiv szürrealizmussal* ragadja meg, s ez erősen rokon a mesék ábrázolásával. A vasorrú bába, a gonosz óriás vagy manó éppily önleleplező-tréfásan és öntörvényűen galád. Jeleztem, hogy a darab alapváltozata, amit Jarry diáktársaival 15 évesen írt – bábjáték volt; valójában a darabban is bábfigurák játszanak. Paál István szándékának sokkal inkább megfelelt volna Arturo Ui. Az Übü-előadásból egy sok képtelenséggel megtűzdelt politikai pamflet kerekedett, meglehetősen sovány tanulságokkal. A történelmi, politikai utalások egyes pontokon összerimelnek a szöveggel, ilyenkor villámtréfák születnek. E századvég embere már jól tudja, tapasztalta, hogy esztelen-értelmentlen abszurdumok lehetségesek a világban. Azt is tudja, hogy nem mindig a gonoszok nyerik el büntetésüket. Sőt azt is, hogy általában azok képesek mindenre a hatalomért, akik a hatalomra képtelenek.

Az *óriásccsecsemő* sikere óta Paál István számára biztos terepnek látszott az avantgarde. Ötletgazdagságból most is kitűnőre vizsgázott, csak nem vette észre (és nemcsak ő nem) azt a mély különbséget, hogy míg Déry eleve objektív – ha tetszik: társadalmi – szemlélettel írta ifjúkori művét, Jarry hőbörgése lírai, szubjektív természetű, a túl széles általánosítást rosszul tűri. Az előadás tömördek játékká tett gondolatot görget kitűnőektől a halványakig, tk. sziporkáznia és bukfenecznie kellene. Néha ezt is teszi, többnyire azonban a szándék, az igyekezet lötyög a szövegen, ezen az *önmagán szórakozó* diákhalandzsán. – Színészi játékról csak megszoritással lehet beszélni, hiszen a bábok általában szöveget mondanak. *Pásztor Erzsé* (Übü mama) az, aki villanásnyi lehetőségekkel, egy-egy finton, gesztus, pompás mozgás révén hiteles elevenséget ad az alpári nagysád figurájának. *Huszár László* (Übü) akárcsak segédei – *Harkányi János, Györgyfalvy Péter, N. Szabó Sándor, Horváth István* – meg a tényleg-kamasz *Pogány György* (Bugrisláv) verejtéket és izommunkát nem kímélve betöltik a helyüket. Többet alig tehetnének. *Bókai Mária* találó parodiát ad piciny szerepében a detronizált királynéről. – A színpadkép elmeséli a rendezői leleményt. Kitűnőek a kellékek, melyek valóban egy kamasz-happening alkatrészei. A jelmezek inkább tépett macskák képzetét kelтик, mint sima patkányokét; a feudális bádoggompa találóbban sikerült.

Az előadás el akarja hitetni, hogy Übü valóságos fenyegetés, hogy számunkra ő a Nagy Rém. Elnézést kérek Öfelségétől, de nem ijesztett meg. A mindenre képes elvetemültség engem inkább a divatlelkesedés és képmutatás, körültekintően adagolt karrierizmus és eszmékkal falazó elvtelenség ismerősebb formáiban szokott elképesztetni. De annyira nem, hogy megnémuljak tőle – zöld kandaláberemrel!

•

Most pedig *Istvánfalvára* érkezünk. Tényleg oda?

Császár István színművének címére csak azért nem kapunk a helységnevtár után, mert értesülünk, hogy a mű „Dosztojevskij társszerzői közreműködésével” készült, meg eszünkbe jut, hogy irodalmi hagyományaink szerint nálunk minden disznóság Taksony vagy Bontó vármegyében, Zsarátnok városban esik meg, – valószínű, hogy Istvánfalvát sem találnánk a térképen (ha mégis, az nem lenne az). A *Sztyepancsikovo falu és lakói* ugyan nem közvetlen társadalmi gyalázatot fesseget, hanem sajátos jellemviszonyokat boncol, de föltehetően azért íródott át *Istvánfalvára*, mert Császár István hazai környezetünkben is föllelhetőnek véli – mutatis mutandis – ezeket az összefüggéseket. A kisregény jellem-vígjátéki lehetőségére már Kosztolányi ráérezett, mikor az idegen ház és család életét terrorizáló szédelgőt „orosz Tartuffe”-nek nevezte. Foma Fomics „megtestesülése a legféltelenebb, egyszersmind legfurcsább hiúságnak; az ugyanis a legtökéletesebb jelentéktelenség ellenére ágaskodott benne”, szerepe a hitványságig tehetetlen, jóságos Rosztanyev ezredeseknél valóban

igen hasonló a molière-i gazfickóéhoz, de persze mégsem... Dosztojevszkij korai lélektani remeklése volt ennek a két karakternek az ábrázolása, akik szükségszerűen vonzzák és teremtik egymást. A félresiklott életét, tehetségtelenségét másokon megbosszuló élősdí, a szenvedésgésével hatalmaskodó dilettáns, a magában szűkülő s hőddolatot sóvárgó féreg – meg akivel és által ilyené lett: az önvádra, lelki-furdalásra dresszírozott Rosztanyev, aki egy nyúlós, álhumanista posványban fuldokolva magára és családjára szabadítja, zabáltatja és fölmagasztalja a szélhámos kullancsot, mert szüntelen „önlegyőzése” adja az öngazolást tehetetlenségből elrontott életéhez, nem vállalt tetteihez. Rokona ő Oblomovnak és az elhatározó tettektől mindig visszariadó Turgenyev-hősöknek is. Nélküle a semmihez nem értő, orákulumot játszó Foma – senki. Átala van. S bőven szolgáltat alkalmat jötevőjének, hogy nyámnnyila jóságát, elhatározásoktól irtózó restségét gyakorolja.

A két alak – mellettük a többi már eredetileg is halovány – önmagában oly szuggesztív, hogy nemcsak Császár István választását értjük meg, hanem a színházét is. Még inkább, mivel a Foma–Rosztanyev páros nem is nagyon meredek áttétellel napjainkra is lefordítható – lenne. A feltételek módra az kényszerít, hogy az előadásban mégis távoliak, sajátos közegükbe zártak maradtak. A múlt századi Sztjepancsikovo határát nem lépték át. Van ugyan egy szereplő – az ezredes unoka-öccse, a nagyvárosi értelmiségi – aki mintegy helyettünk öltözik be (szó szerint) szereplőnek, a mi szemünkkel látja és kommentálja az eseményeket, míg aztán – természetesen – neki kell szedni a sátorfáját. Hiba csak az, hogy távozása jelképesen a néző magatartását is kifejezi: lezárja a látottakat – ki több, ki kevesebb tetszéssel – de nem kényszerül föl- vagy ráismerésekre. Érdekes csudabogarakat látunk... üveg alatt.

A szándék(ok) mérsékelt megvalósulásának fő okát a szövegben kereshetjük. Császár cserbenhagyta közismert vagánysága, és nem nyúlt elég merészen az alapanyaghoz, főleg nem színpadi optikával. Jól pergó dialógusait túlírtta, mintha nem számított volna megjelenítésre, mindent szavakkal akart elmondani; egy-egy helyzetnek többször is nekigyürkőzött, a befejezésnek vagy ötször. A bemutató előtt az író a „tökéletesen korszerűtlen”, „ha kell erőszakkal is szórakoztató színház” mellett állt ki, „léha pajkosság”-ával akart felháborítani. Nem egészen értem a fogalmak egymáshoz rendelését, az előadás után kiváltképp nem. Ha a korszerűtlenséget sikerült is megközelítenie – nem valami viharos szórakoztatással. Léha pajkosságra meg teljesen hiába számítottunk, csupán egy ironikus kezdőhangot hallottunk, ami egy-kettőre elhallgatott. Ellenben megajándékozott a darab két olyan jelenettel, melyek – agyonírtak bár szintén – félelmes-tragikomikus erejükkel az egész fölé magasodtak: a háziszolgák vérlázító „megnevelésének” meg Foma „Kegyelmes úrrá” magasztosulásának részleteire gondolunk. Lehet, hogy Császárnak ez a drámai hangja és nem az „erőszakkal” szórakoztatásé? Ahhoz jóval több csavarásra, szellemes léhaságra lett volna szükség. – A szöveg bizonytalanságaival és el-elburjángzásával függ össze, hogy *Karinthy Márton* megközelítőleg sem tudta úgy fölpergetni az előadást, mint tavalyi két rendezésében, sőt inkább a tempótlan részletezés felé hajlott. Nem vethetjük szemére, hogy adós maradt az atmoszféra megteremtésével, de kicsit aggályos-aprólékosan rakta föl a couleur localt. Egyetlen súlypontot emelt ki tisztán, a többi összemósódott. Kicsit poros interieur-játék sikeredett végül. Az élményt, amiért *Istvántalvát* megnézni érdemes – két színészi alakítás váltja ki. A köztük lévő egyensúlyviszony azonban eltávolodni látszik a történetben adott mértéktől.

Az események és az érdeklődés központjában – elvben – Foma Fomics áll, funkcionálisan még Rosztanyev is „alájátszik” pökhendi diadalához, miközben persze föltárja önmaga veszendő lényét. Az előadásban Rosztanyev lett fontosabb, minthogy az őt játszó *Kézdy György* magasrendű színészi kötél-táncban egyesíti az ezredes bűnné túlzott erőnyeit és gyáva szenvedését, kijózanodásait és visszahullásait. Örökkön tapintatos, aszkétikusan önzetlen, végtelenül jószándékú, közben örökkön fél – *Kézdy* játékából megértjük, hogy önmaga ellentétes lehetőségeitől; ha azok már-már fölcsapnak benne, egy inkvizitor irgalmatlanságával fojtja vissza, hogy ne okozzanak „problémát” – neki se. Jósága semmivel nem kevésbé kártékony,

mint Foma aljassága, s Kézdy György ezt a groteszk, szenvedő ellentmondásosságot szükségszerűen változhatatlannak mutatja. Muszáj szeretni, szánni és gyűlölni. A rendezés azzal az ironikus tónussal segíthette volna a színész alakítását, mely az első negyedórán még érezhető volt, aztán elenyészett. Kézdy hibátlan váltásai így is belepótlák Rosztanyev alakjába az őt belülről is láttató kritikát, de egymaga nem tehetné időzjelbe a játék egészét. Nagyszerű alakítása hajszálnyit elhomályosította Fomát, azaz Györy Emilt, ki azonban csak hozzá viszonyítva halványabb. Foma Fomics magatartása, viselkedése teljes egészében kompenzáció. Györy játéka szerint egy szeszélyes és becsvágyó himpellér, akinek pózoló fölényeskedése, megnemértett szenvedése brutális kíméletlenséggel párosulva tökéletes lelki terrort teremt, hogy így zsarolja ki magának a sóvárgott elismerést. Györy hajszálpontosan megjeleníti a képletet, akár mártírarccal önmérszt, akár teátrálisan őrjög, de kevés kivétellel megmarad ennek a kompenzált magatartásnak a bemutatásánál, ami mögött ritkán villantja meg azt, amit kompenzál. A 2. felvonás nagyjelenetében valósítja meg tökéletesen, mindkét síkon Fomát, mikor a legkomiszabbul alakoskodik és terrorizál, s a legszánalmasabban lesz meztelen. Észbontó hitványságára itt tragikus árnyak vetődnek. Ha ezt a magaslatot nem is éri el, a befejezés nagy színjátékában nem sokkal marad el tőle. A háziszolgák nevelésének jelenetében azonban pl. ennek hiánya miatt sikkad el a megfelelő hatás, csak a sértő gyalázat elevenedik meg egy-sikúan.

A nagy kettős mellett *Vallai Péter* értelmesen ámuldozó, rokonszenvesen kívülálló fiatalembere, *Takács Margit* zsarnoki és megszállott öregasszonya, *ifj. Kőműves Sándor* elragadó másod-Fomája, *Melis Gábor* rezignált hozományvadása, *Labancz Borbála* egy-egy karakteres pillanata és *Faludy László* mosolyt, indulatot egyaránt fakasztó kiszolgáltatottsága hagyott maradandó nyomokat az emlékezetünkben.

Csak sajnálhatjuk, hogy a jó helyről szerzett történethez és alakjaihoz a szerző (és talán a rendező) nem kevert több aktuális szint, utalást, így a csuka fogta róka – róka fogta csuka különösképp tanulságos esete ottragadt a hajdani sztyepancsikovoi udvarház üvegezett verandáján, tisztább útjelzők híján nem talált rá az *Istvánfalva*-ra vezető bekötő útra. Pedig *Istvánfalva* és lakói biztosan vannak – ebben egyetértünk.

KODÁLY ZOLTÁN PÉCSI SZOBRA

Úgy vélem, nincs hazánkban még egy olyan művelődéstörténeti emlékekben gazdag térség, mint a pécsi dóm környéke. Itt, aránylag kis, könnyen bejárható területen tanulmányozhatjuk sok évszázad jellegzetes emlékét a rómaiak korától kezdve napjainkig. Ebbe a történelmi levegőjű környezeti egységbe került Kodály Zoltán életnagyságú szobra.

Kodály Zoltán tíz esztendeje hunyt el. Példamutató ember volt, művészi rangjában, tudományos felkészültségében egyaránt világméretekben is számottevő egyéniség. Számunkra azonban mindenekfelett: a népből újjáteremtődő Magyarország művelődésének iránytmutató génusza.

Szép, őszi vasárnap délelőtt volt 1976. október 24-én, amikor *Varga Imre* Kosuth-díjas szobrászművésznk átadta Kodály szobrát a város lakosságának. Ez alkalommal *Forrai Miklós* karnagy, a Zeneművészeti Főiskola tanára mondta el gondolatait arról, hogy mit jelent a Kodály életművet jelképező alkotás. A baranyai, magyarszéki származású *Forrai Miklós*, aki évtizedeket töltött a Kodály-tanítványok közül mestere mellett, és mind karnagyi, mind nevelői minőségében híven szolgálja az életmű tradícióit, a legilletékesebben nyilatkozhatott.

Megemlékezett mesterének pécsi kapcsolatairól. Mit jelentett Kodály Zoltán számára 1945. évi pécsi tartózkodása. Ebben, a történelmünk legnagyobb fordulatát jelentő esztendőben, amikor az ország a háborús pusztulás vigasztalanságából a szebb jövő építésének lehetőségére ébredt, Kodály családjával együtt elhagyja az ellátási nehézségekkel küzdő fővárost és Pécsre jön, ahol a város biztonságos, nyugalmas otthont bocsátott rendelkezésére.

Forrai Miklós szavait idézve: „A ma már világfogalom *Kodály-módszer* itt fogant meg s öltött végleges alakot. Itt találta meg zenei neveléséhez első méltó munkatársait. S talán mindezt itt, ezen a sétányon, vagy e park kisugárzásában, gyerekekkel, szakemberekkel, az új életet adó Pécs népével.”

Az a tény, hogy Pécs városa az országban elsőként emelt szobrot Kodály Zoltán emlékezetére, egyben tiszteletadás életművének, kötelezettségvállalás a jövőre nézve.

A szobor elkészítésére *Varga Imre* szobrászművész kapott megbízást. Ő 1972-es tihanyi gyűjteményes kiállítása óta országszerte a közérdeklődés előterébe került. Sablonoktól eltérő, nagy lélektani ismerettel megmintázott plasztikai alkotásai mindenütt osztatlan sikert arattak. Pécsen már korán felfigyeltek munkásságára, 1967 óta, amikor első önálló kiállítását nyitotta meg Budapesten, a Jelenkor ismételtlen foglalkozott művészetével.

Megyénkben két alkotását is elhelyezték. Mohácson került felállításra Leninről készített köztéri szobra, valamint mélységes tragikumot reveláló Radnóti-ja. Egyébként szívesen látott közreműködő művésze volt a villányi szobrásztelep alkotóműhelyének is.

Személyében Kodályt és környezetét jól ismerő, széles körű zenei műveltséggel rendelkező művész vállalkozott a plasztikai feladat megoldására.

Már gimnazista korában, – amikor még javában dúlt a háború a magyarság zenei anyanyelvének létjogaiba való helyezéséért, megismerhette és megszerethette a Bartók–Kodály nevével fémjelzett zenei irányzatot. Énektanára a kiváló zene-tudós, *Rajeczky Benjámín* volt, maga is Kodály munkatársa.

Varga Imre a pihenés óráiban ma is gyakorta fordul a komoly muzsika fel-emelő, vigaszt nyújtó gyönyörűségéhez. Időnként odaül zongorája mellé, Bach-korálokat énekel és a billentyűkön megszólaltatja az aláfestő hangzatokat.

Varga Imre nem csupán bámulatos rajzkészséggel rendelkezik ifjúkora óta, de jól ismeri a plasztikában felhasználható anyagok természetét, formálásuk mesterségbeli titkait is. Ez családi tradíció nála. Meghatódottsággal kondítja meg azt a kis harangot, amely az 1813-as évszámot viseli. Egyik felmenő öse készítette a napoleoni háborúk idejében. A harang öntése nagy műgondot igénylő munkáját, a mesterségbeli készségnek ezt a magas fokát, a „művességet” nagy tisztelettel, megbecsüléssel emlegeti ma is.

Emlékműszobrászati tevékenységében szakított néhány idejétmúlt konvencióval. Mindenekelőtt leszállította szoborfiguráit a magas talapzatokról. Azzal, hogy szobraikat egészen alacsonyan, kölemezekre emberközelségbe hozta, engedett ugyan a már unottá vált sablonmonumentálisból, viszont az intimebb közelség lehetőséget nyújtott a lelki kifejezés intenzívebb megragadására.

Szobrai ezzel a pszichológiai elmélyültséggel sokat nyertek, humánusabbá váltak. Eleveenségüket még csak fokozta a megfelelő környezetre való utalás. Minden, ami eleven, csak megfelelő környezeti adottságban érzi jól magát. A Mecsek virágai csak a maguk mikroklímájában, adott közösségi környezetükben díszlenek. Újabban már külön fotóművészete alakult ki az egyes növények jellemző környezeti együttesének. – Így Varga Imre is szeret utalni arra, hogy szoboralakjai, amelyekbe lelket lehelt, milyen környezeti egységbe illeszkednek. Elég emlékeztetni a közismert Radnóti szoborra. A megcsúfolt emberség tragikumának ez a megrendítő jelképe sokat veszítene kifejezőerejének intenzitásából, ha magas talapzatra kerülne, az úmenti karfa és az országút bazaltkockáinak mellőzésével.

A környezethatás, a megfelelő „environment” nemcsak azzal biztosítható, hogy a szobor figurája közelében megjelennek a plasztikai elgondolást telítettebb hangzásúvá kiegészítő rekvizitumok. Éppen a Kodály-szobor példázza, hogy eszköztelenül is, pusztán a térbehelyezés alkalmas kiszemelésével hangsúlyossá válik a szobor mondanivalója.

Kodály életnagyságúnál némileg nagyobb szoboralakját a székesegyház alatti alsó sétatéren állították fel. Ott, ahol sudár gallyak alatt a gyermekjátzóterek sorjáznak egymás mellett. Mintha hirtelen jelenne meg közöttük, köpenyét éppenhogy csak a vállára kanyarítva. Egy pillanatra behunyja a szemét, féloldalra hajtott fejjel hallgatja a fiatalok nyüzsgését, a vidám gyermekzsvajt. Öbennük épül fel népünk jövője, óérettük, az ő szebb, emberségebb, műveltebb életükért érdemes volt dolgozni, nemegyszer harcok között őrlődni. Megmenteni számukra a régi magyarság veszendőbe menő értékeit, kiművelni érzésvilágukat zenei anyanyelvünk révén... Ezek a gondolatok gomolyognak a mélységesen komoly ősz férfi boltozatos homloka mögött.

A szobor kapcsolata a térséggel meglepően újszerű. A játzóteret övező mellvédfalon keskeny virágágyás húzódik. Ennek a lépcsőlejárattal mentes végén, a játzóter felé fordulva jelenik meg bronzalakja. Csak egy lépés és már azok között van, akik számára olyan nagy szeretettel és nevelői műgonddal állította össze gyermekdalait. Ebben a póztalan, pátosznélküli, természetes közvetlenségű, gondolataiba elmerült férfialakban ragadta meg a művész Kodály Zoltán életművének igaz emberiségét.

„SZERETEK ÉLNI, DE SOK-SOK ALVÁS KURTITSA EZT NEKEM..”

(*Ady Endre: HARC ÉS HALÁL*)

Már ha csupán megszólalunk is – ha volna ilyen! amiképp a gyűjtőfogalmak („gyümölcs”) sajátlag sosincsenek –, kényes kérdésbe avatkozunk: a megszólaláséba. A hagyományos megszólalás mindenkor tárgyias; nem nyelvtani értelemben; hatása azonban tárgyatlannak is képzelhető, sőt, tárgytalanná teheti a megszólalást; állandó rossz vásár fenyeget. Ha a megszólalás jelenségalakjait tipologizáljuk, a színekép egyik végtelen-határához, a csúsztatható, vitatható értékek egyikéhez közel feltétlen ott leljük a hivatásos, netán a hivatott megszólalót, gyakorta a kettő együttesét; a színész lehet ilyen, eszményien ilyen; s az 1906-os Új versek első sorának olvastán ki ne érezné, ilyen volt (színészség nélkül is!) Ady. Mármost ezek az alkatok, úgy vélem, igénylik s jól viselik azt a magasrendűen filozófiai, irodalmi esszéstílust, melynek meghonosításáért Radnóti Sándor oly kitűnő – s neki egészen evidens – küzdelmet folytat. Az én töprengéseim sokkal inkább a szorosabb irodalmi szakmához kötött menete (ha van ilyen) ezzel a tudósul érzékeny és beleérzően sokat tudó tanulmánymikénttel nem versenghet; s lemaradva vitatkozni még az enyémnél dinamikusabb alkatok sem gyakran kívánnak. Én ráadásul sem hivatott, sem hivatásos megszólaló nem vagyok, s így a versmondás kérdéseihöz kevés oly hitellel szólhatok hozzá, amit én már hitelnek hívok, hiszen a költészeti szakma és a vers-létezésforma tárgyában bizony gyakran inkább visszarettenék más esszéírók helyében, s ezeket az érzéseimet, mégis-megszólalván, nem feledhetem. A vitát mint társalgásformát magam ezért legfőként úgy bírom művelni, hogy ha olykor valami igen kedvemre való gondolatvilágot fedezek fel szerényen, félretolom az egyébféleségeket, s társalgok – laza példa okáért – a múlt század negyvenes éveiből az óceán túl-feléről, egy tó partjáról Thoreau-val. Kínos-keservesen kutattam fel néhány olyan részletet Radnóti Sándor cikkében, amellyel forma szerint „vitázhatom”; ahogy e megközelítés nehézségét tisztességgel jelzem, ugyanilyen kereken bizom leszögezhetni eltérő véleményemet e kevés pontban, hozzátenni, hogy a Latinovits–Ady vonatkozóhoz mint ikeralakzathoz nem értek, s érdeklődéssel várom mások ide illeszkedő véleményét; hanem amit rendkívül aktuálisnak érzek, az az Ady-összes, mert itt egy sokféleképpen megszeretett, használt, érteni vélt hatalmas *magyar és internacionalista* (hogy így mondjam) költőről van szó, akinek a vívmányaihoz néha csak mostanság kezdünk felérni, míg másutt – a csodálatos és a nyelv furcsa szeszélye folytán kikezdett állagú (de töretlen tragikumú) „Patyolat”-vers esetében, s még sorolhatnám a lényegtelen példákat egy lényeges összjelenségre – úgy érezhetjük, archaikus kincsekkel van máris dolgunk. Úgy vélem, mondom önismétlő összefoglalásul, hogy Adyt nem szabad kizárólag a magyarságában keresni, hangsúlyozni nem csupán ezt a bizonynyal legsajátabbjának is tekinthető jegyét ajánlatos, hanem kiünk-kiünknek a hivatott dolga szerint a történelmi, társadalmi, költői *általánosságot*, és ebből oly természetességgel, mint éjre nap s napra éj, adódni fog a másik, mégiscsak partikulárisabb vonatkozás is. Mármost ez a problémakör mintha metszené az Ady-lélektan területét is, helyesebben szólva: fordítva. S mivel itt elegendően okosnak lenni képzelenség, ösztönös indulathullámzások házi földrengésmérői vagyunk e tárgyban mindnyájan; s történelmietlenség volna azt állítani (Radnóti Sándor nem is állít

ilyet, csak attól kell féltennem árnyalt és egy-lendületű, erős fejtegetéseit, hogy alacsonyabb szintre csusszantva efféle következtetéseket vonhat le belőle az értés szerényebbje vagy – a materiára „váró” félreértés, sőt, némi szakosítottan magyaros felfogásmiként), történelmietlen és szentimentális állítás volna tehát, ha Adyt földrengés-jelenségnek látnánk s mint ilyet interpretálnánk (akár irodalomtudósi, akár színészi, akár máshogy); Ady is földrengésmérő volt, s – róla szólván nem siklom félre, ha így fogalmazok – a társadalmi, történelmi viszonyok és helyzetek (helyzet), saját osztályhelyzete és magyarsága stb., stb. (nem utolsó sorban írósága, mert költészetről volna szó) határozták meg azokat a rengéseket, eredményezett azokat az elemi jelenségeket, amelyeket ő (a költészet sajátos szubjektív-jen-objektív-jen át észlelve, költészetileg) elemi erővel tolmácsolt, jelzett stb., stb. Még egy apróság: Radnóti Sándor Németh Lászlót idézi, ki is azt írja: „Nyolcszáz lírai versben egyetlen összefüggő költemény (az Ady-mű), melynek részeit nem az életrajz zsinórja fűzi össze, hanem az önkimagyarázás olthatatlan szenvedélye.” Ez nagy általánosságban és sok-sok költőre érvényes, nem hinném, hogy Adyt meghatározólag jellemzi. Am Radnóti itt sem fut túlsokáig, egyáltalán, a téma esszéista-megközelítésének következetes példáját adja dolgozatának általam vizsgált („1.”-vel jelölt) részében. Túlzásnak inkább azt érzem (az irodalomtörténetet nálam jobban ismerők ítéletére bízván a kérdést), hogy „Hegel megállapítását, hogy a lírikusok nem írnak Bibliát, a lírai költemény alkalmatlan arra, hogy egy nép, egy nemzet szent könyve legyen, a líra világtörténetében egyetlen költő cáfolja – Ady.” Nem biztos. Félek, hogy a központosított magyarságszemlélet fényében látszhat ez is így. Nem hinném, hogy Radnóti megállapítását ilyesmi sugallná; ellenkezőleg! Tartok azonban efféle túlságoktól, s miért ne vizsgálnánk – amikor Adyról szólunk! aki erre is int (szélsőségeinek tragikumával is) – kritikusan önmagunkat. Egyáltalán, az a bizonyos nem is oly heves vitaalapul szolgáló megállapítás a szép esszé bevezetőjében, miszerint Adynál „a nagyság nem vág egybe a tökélyvel” (hát, mikor-hogy, tenném hozzá ehhez, tűnődve), ez a megállapítás, egészséges megkülönböztető szándékával (nem állítom, hogy Radnóti ezzel „diszkriminálná” az Ady-műből a tökéletességet) találatosan volna alkalmazható más, nem tudom miért szuperlatívuszossá fokozott Ady-részjelenségek esetében is. Nem tudok egyetérteni például azzal a kijelentéssel, hogy „Ady verse mindig egész addigi életművére reflektál. Nincs költő, aki markánsabban és önállóbban dolgozta volna ki nyelvét – nem mint eszközt, hanem mint fölépítendő konszenzust”, írja Radnóti. Amikor – a kákan csomót keresve – ezt a megállapítást túlzott általánosság, általános túlzása okán kifogásolom, bizonyára szakmámhoz szűklátókörűen tapadva is okvetetlenkedem, félek azonban, hogy a teljessé kerekedő esszé-egésznek ezek a buktatói nem oly törvényszerűen kikerülhetetlenek, mint – profán hasonlattal – a labdajátékokban a gólhoz a védelmi hiba. Mármost – hogy harmadszor fordítsak így szerény ügyemen –, ha én például csak úgy találokra kinyitom az Ady-összest, nagy az esélyem, hogy jellegzetesen adys verset találok; ez így nem hangzik eléggé cizellátn, s kétségtelen, nem sokra mennék ily megállapításokkal szakmám reflexivista síkjain. (Hogy teljességgel személytelenül tegyem a dolgot.) Mégis, kinyitom az Ady-összest, s íme, itt a mottóm-ként-címeként a dolgozat élén idézett két verssor. Engem bámulatba ejt ennek a két sornak az elevensége, a természetessége, a humora, a komolysága, mely épp a humora miatt gazdag, hihető stb., stb. És arra gondolok, miért ne volna ez a két sor (s az egész vers! és a mellette lévő másik) szavalható? Sőt, hány-és-hányféleképpen szavalhatja színész a hivatott-megszólaló Adyt! Micsoda izgalmas párhuzamokkal és ember-mély különbségekkel. A Latinovits-Ady alcímet bizonyára jogos és helyes szándékkal viselő esszében viszont (az általam tovább nem vizsgálandó, elemi sodrású 2. részben) ez áll: „Adyt, az ellentmondásaiban élő teljes Adyt, tekintetbe véve az Ady-vers kettős középpontját, nem lehet szavalni, az Ady-bibliát nem lehet fölmondani.” Miért kell nekünk Adyból, mikor méltó, új ébresztésének bizonyára sok elevenséggel pezsdülő korszakához érünk, miért kell belőle „Bibliát” csinálnunk? Miért volna szükséges – dinamizmusának gazdagabb értékelésével párban – szentkönyvvé merevitenünk verseinek külön-külön, költészetileg (történelmi, társadalmi,

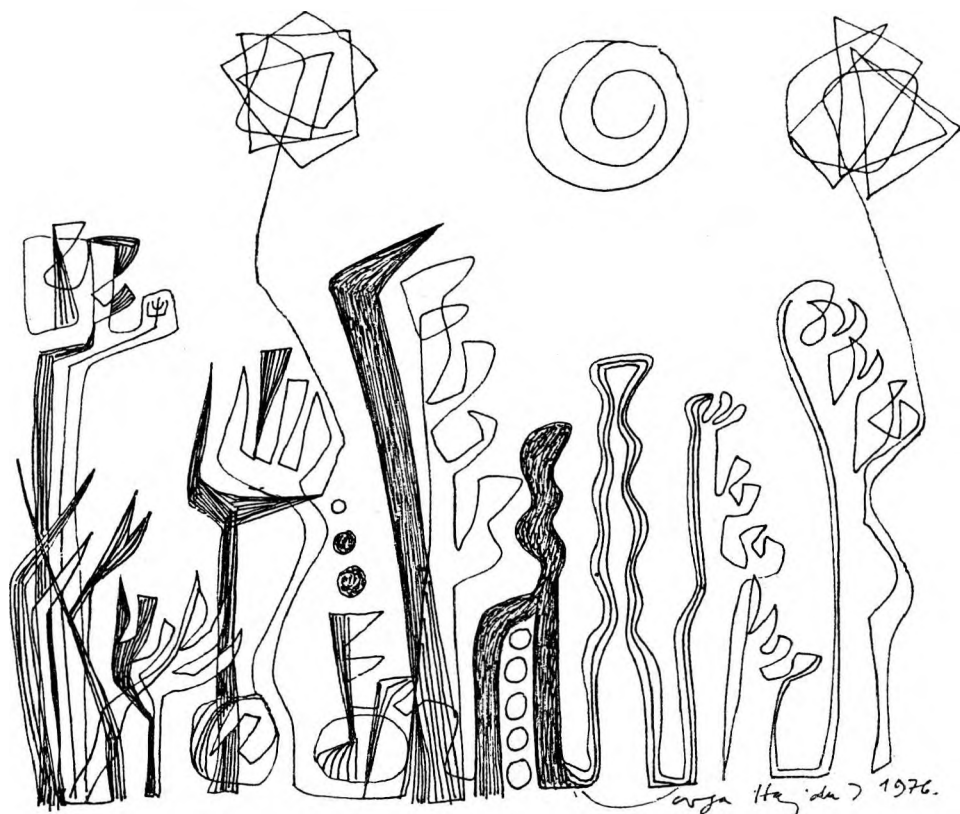

politikai stb. gazdagságukban) élő és – úgy érzem, megint nagyos erősen – ható egészét? A „megint nagyon erősen”, remélem, nem fog közhelynek hatni, de hozzáteszem: a versírás elemeinek olyan gazdag példatára az Ady-összes, hogy számos mozzanatra hetven év gondos figyelme, költő-utód-lelkesezése, „hatástörténete” sem volt elegendő, hogy felfigyeljünk. Ha „csak” egy olyan versnél ütöm fel a kötetet, mint a *Sárban veszett hó*, vagyis talán nem a legismertebbek egyikénél, a sorok ritmikája (nem az iskolásgyerekek által is visszakézből felismert „kurta” zárósortra gondolok; hanem a jambus monotóniájának minden másfajta külön-sajátosság felvonultatása nélküli kivédésére például) annyi újdonságot kínál, hogy versetani dolgozatok tárgya lehetne. Ilyen sorokat nézegetek: „Sáros, édes Föld (milyen régi e dal)” – ez látszólag jambus, de az-e, ha az első versszak megfelelő sora így alakul: „Fehér hópolyhek, pici melódiák”? Itt a hosszú ó kizár minden ilyen föltételezést. S ez csak egyetlen, jelentéktelennél is jelentéktelenebb példa; de fontos jelenségre hívja föl a figyelmemet: az Ady-versek elevenségének hatástényezőire. Ezek feltáratlanságára. Most arról nem is szólok, hogy a versírás hagyományos módozatának nehézségeit komoly tisztességgel és jeles eredményekkel – de nem könnyen! – vállaló magyar költészet mit bajlódik a mondatritmus megújításával, a tartalmi hitelt hordozó, ilyesmire egyáltalán képes verslélegzet, sorlélegzet stb. (szófűzés, indulati vagy gondolati folyamatok evidensen új, „Ady követelése szerint” új) kialakításával (mert a költészetben a szerves, már-már a költő teljes fizikumából-pszichologikumából eredeztethető jelenségek a megmunkálás tudatos vagy spontán elemét is igénylik!) – hogy mit bajlódunk ezzel, s akkor itt ez a hallatlan kincsesbánya, Ady, a megfejtésre váró „rejtélyek” egész sorával, pontosabban: sorainak megfejtésre váró rejtélyeivel. Nem azt akarom én ezzel mondani, hogy „az úristen a részletekben lakik”, mint a század egyik nagyon nagy festője okkal megállapította; lazábbra is azért fogom a mondatot, hogy efféle alaposkodás gyanúja se férhessen szándékaimhoz (és statikus, de itt mégis a dinamizmust védő „fiziko-pszichologikumából” spontánul eredeztethető világrészélmódomhoz); és ha valamit, korántsem esszé-igényű töprengéseim foglalatául, annyit mégis, összefoglalólag, megjegyznék: ne lehessen elemzéseink (jelesül: Ady-elemzésünk) végeredménye a „bibliás” summázat, a „leg-” és a „leg-” és a „leg-”; az esszé produkció-koordinátarendszerébe termékenyen kivetített költői „összes” bírhasson megmaradni e megmunkáltatása után is annak, ami: élő (ha élő! és Ady „összese” az!) anyagféleségnek, mely a kizárólagosságot nehezebben tűri, mint ha esetleg – tisztesség ne essék – némi tökélyt is engedélyeznek neki. Radnóti Sándor esszéjének még teljesebb igazát – a specializált általánosítások hasznát – az Ady-összes minél teljesebb, részletesebb költő-szakmai elemzésével segíthetik, akik erre hivatottak. Magam megelégszem ezzel a kiegészítéssel, és dolgozatomat nem tekintem további vita alapjának. (Nem a magam alapállásából történt az indulása.) Amit Radnóti belső hitelű, nagy kérdések iránt fogékony, megmunkált anyagú esszéje kevésbé hangsúlyoz – s félek, egyebütt sem kap elegendő figyelmet –, azt kívánom én csak hozzáfűzni a témához, nem tolatkvó toldalékul: keressük az egyszerű Adyt! Aki nem koturnusban áll, nem okvetlenül váteszként szólal meg, de a legállandóbb állag – a „közönséges” élet – tényeit pátosz és keresettség nélkül szólaltatja meg. Ki állítaná, hogy *bármelyik* Adyt elégséggel ismernénk; hiányt mégis elsősorban az ébreszt, hogy eddig nem kutattuk-mutattuk föl elegendően a költészetében áttételezlen is lelhető emberi egyszerűséget. Erre utal dolgozatom címe; de még az clyan verskezdedéseket is ide sorolom, mint a *Mert másokért csatáztam* közismert indítása; talán határértékül, ezen túl kezdődik az ismertebb Ady. Ahogy ebben a versszakban, ötödik sorában a *Keresgélőn visszatekintek* valami megfoghatatlan kis mozzanat (talán a váratlan, harmadik rímhelyzet) okán hirtelen kinagyítja a mindennapjainkhoz közel érezhető embert! Nem mond ellent ennek ugyanitt a harmadik versszak, ahol maga Ady kérdi:

„Akartam-e szent indulatban
Feledni magam kis személyét . . .”

Más, hogy e két sor megrendítő, szép tragikumát érzem, és – ahogy mondani szokták – megint más, hogy a kifejezőmódja manapság, így, vállalhatatlan. *Szent indulat*: ez, úgy érzem, most költői alkotásban használhatatlan kifejezés. Van azonban olyan Ady hang, amely folytatható, kiaknázatlan, méltatlanul holtan maradt ág. Amiből – nem középiskolás fokon, vagy, bizony, némely költőknek nagyon is ott – tanulni lehetne. Nem is nyugszom, fogadom meg azonnal, míg a magam számára így át nem nézem az Ady-összest. Bizonyos, hogy megéri.

Radnóti Sándor vitaindító írását előző számunkban közöltük. A vitát következő számunkban folytatjuk. (A szerk.)

A PÉCSI NYUGAT-EST TÖRTÉNETE

A modern magyar irodalom legjelentősebb, legnagyobb kisugárzása, organizáló szerepet betöltő folyóirata, a Nyugat 1908. január 1-én indult meg. Főszerkesztőként Ignotus, szerkesztőként Fenyő Miksa és Osvát Ernő jegyezte a lapot. Ady, akinek írásait korábban főként a Budapesti Napló és A Hét közölte, a Nyugat köréhez csatlakozik, s írásai – a lap első számától kezdődően – rendre-sorra itt jelennek meg. A folyóirat méltó fóruma lesz a költőnek, a Nyugat körében új barátokat szerez. A lap értő és elismerő kritikákkal áll az évenként megjelenő, újhangú Ady-kötetek mellé. Másfelől természetesen a Nyugat is számít Ady támogatására, írásaira, személyiségének növekvő szerepére. A meginduló Nyugat, az ugyanezen évben megjelenő A Holnap c. antológia, majd a következő évben A Holnap második kötete Ady lírája s általában a modern magyar költészet körül újabb és újabb vitákat kavart. Az Ady-imádat és gyűlölet hullámai magasra csapnak. 1909. június 1-én megjelenik a Nyugat Ady-száma; a költő a siker és népszerűség csúcsára ér. A népszerűséget fokozza, hogy az országban mindenütt fölcsendülnek Reinitz Béla Ady-dalai.

1909 őszén a Nyugat szerkesztősége a folyóirat népszerűsítésére felolvasó körutat szervez. Az esteknek elsősorban olvasóközönséget toborzó, előfizetőket gyűjtő célja volt, s ezeken az esteken Ady is a közönség elé áll. Ekkor kerül sor a költő nagyváradi, debreceni, temesvári, aradi, kaposvári és szegedi szereplésére. A Nyugat-estek mozgásba hozzák a vidék szellemi életét, értelmiségi közönségét. „Úgy gyűlölnék bennünket, úgy félnek tőlünk, úgy terjed a hírünk, úgy terjed a publicitásunk, hogy biztosan lesz belőlünk valami” – írja Ady a temesvári felolvasás után Hatvany Lajosnak. De a felolvasások fárasztották is a költőt, a pódiumot, a szereplést idegennek érezte magától. Úgy látta, hogy szereplését csak eszköznek tekintik a Nyugat-estek rendezői. Ugyanabban a levélben írja, melyből fentebb idéztünk: „Pedig ez utálatos, mutogatnom magamat, cirkuszosdit játszani.” Hasonló véleményt olvashatunk ki a debreceni útról beszámoló, Hatvanyinak írt sorokból: „... bosszantóan nagy erkölcsi siker. De bizonyos, hogy a Nyugatnak igenis nagyon jó reklám-utak ez utak, csak bírná az ember gyomra és idegrendszere... Én a körutamat nem csinálom tovább, bár még habozom, hogy privát okok miatt Aradot, Szabadkát s Kaposvárt ne kísértsem-e még meg...” S megkísértette... Mert a folyóiratnak szüksége volt a költőre, s a költőnek a Nyugatra. De ha talált is egy-egy „privát okot”, amiért vállalta ezeket az utakat, ha alkalmankint jól is érezte magát a baráti körben, általában nem szívesen vállalkozott a nyilvános szereplésre. A megnemértés, a „bamba hódolat”, a reklám-izű szereplés taszította, s csak akkor oldódott föl, ha egy-egy vidéki városban költészetének igaz értőire talált. Ezt érezte például Kaposváron, a Róma hegyi villában, Rippl-Rónai társaságában. A kaposvári út s e találkozás emlékét őrzi Rippl-Rónai Ady-rajza (sajnos csak fotómásolata maradt fenn), s Ady szép verse, a *Kisvárosok őszi vasárnapjai*.

Ady 1910 május közepén érkezett haza ötödik párizsi útjáról. Léda is Budapestre utazik. A költő fáradt, napirenden vannak közöttük a hidegülő kapcsolat drámai jelenetei. Ady nyáron Erdélybe, a Csorba-tó mellé megy pihenni. Hatvany már az év tavaszán arról panaszkodott a költőnek, hogy „a Nyugatnak nincs pénze”, s most itt, a Csorba-tónál érik utol Adyt a Nyugat újabb, őszi felolvasó körútjának a tervei. A költő kedvetlenül válaszol Hatvanynak: „Hát én még egyszer beugrom a játékba. Az én bamba hódolóim azok voltak, akik nem értettek, csak a nevemet hallották sokszor s Nyugat-Ady-szám vételére s Ady-estélyre csődültek.” Ady szeptember elején újból Pesten van...

A Nyugat pécsi estjére s Ady pécsi látogatására még 1956-ban Hatvany Lajos hívta föl a figyelmemet. Levelezőlapon, ceruzasorokkal írta: „Az első világháború előtt, 1908 és 1912 közt voltunk Adyval, Heltaival s ha jól tudom Tersánszkyval Pécsen egy Nyugat felolvasás okából. Valószínű, hogy a helyi lap megemlékezett erről az irodalmi eseményről. Érdekes volna utánanézni. Tudom még, hogy az előadás után számos helyi nagyság gyülekezett körülöttünk. Tán él még valaki közülük?” Hatvanynak a betegágyból küldött üzenete nyomán még 1956-ban sikerült a helyi sajtóban megtalálni a Nyugat pécsi felolvasóestjének valamint Ady pécsi látogatásának korabeli visszhangját. A pécsi Nyugat-est pontos ideje: 1910. október 1. Hatvany emlékezete mindössze abban tévedett, hogy Ady, Heltai Jenő és Hatvany mellett negyedikként nem Tersánszky Józsi Jenő, a Nyugat munkatársa, hanem Ignó, a lap főszerkesztője volt jelen. A korabeli sajtóból és néhány kortársi emlékezés alapján jól rekonstruálhatjuk az est lefolyását, s talán általánosságban is képet kaphatunk arról, hogyan zajlott le a Nyugat vidéki körútján egy-egy felolvasás.

Pécsen akkoriban négy napilap jelent meg: a Pécsi Napló, a Pécsi Hírlap, a Pécsi Közlöny és a Pécsi Újlap. A négy újságban igen tetemes számú – több mint húsz –, s igen különböző műfajú írás – beharangozó cikk, hír, előfizetési felhívás, tudósítás, tárcsa, vers stb. – foglalkozott a Nyugat-esttel, illetve Ady pécsi szereplésével. A vidék álmos szellemi életében írónak és olvasónak ez a találkozása abban az időben láthatóan nemcsak újszerűnek és érdekesnek hatott, de a közvélemény megmozgatásában, a haladó irodalom eszméinek terjesztésében is jelentős szerepet töltött be. Pécs akkor mintegy negyvenezer lakosú város volt, vékony, de mozgékony haladó értelmiségi réteggel. Napilapja 1892 óta van a városnak. A mérsékelt, polgári-liberális Pécsi Napló szerkesztője Lenkei Lajos. Korábban Thury Zoltán, 1910 nyarán két hónapig Somlyó Zoltán volt a lap munkatársa. A város liberális, értelmiségi-polgári rétegét főként a reálgimnázium tanárai, orvosok, ügyvédek, újságírók, kereskedők alkotják. Irodalmi egyesület, művészeti társaság nem működik Pécsen; hiányát éppen ebben az időben Somlyó Zoltán teszi szóvá a Pécsi Naplóban megjelent cikkében (1910. júl. 6.). Az értelmiség liberális-radikális gondolkodású tagjait a Szabadgondolkodók Pécsi Társasága fogja össze, melynek elnöke dr. Doktor Sándor. A pécsi Nyugat-est gondolata kiindulhatott a folyóirat szerkesztőségéből is, de létrejöttében, megszervezésében minden bizonnyal annak az értelmiségi rétegnek volt fő szerepe, mely akkor a Huszadik Századot, a Nyugatot járatta, sőt – mint Doktor Sándor – írásokat is küldött Budapestre. Hajdu Gyula, akit a pécsi Nyugat-est lehetséges résztvevői közül 1958-ban levéllel kerestem föl, kérdésemre a következőket válaszolta: „F. évi okt. 14-én kelt levelére közölhetem, hogy a kértett felolvasó estre nagyon jól emlékszem. Dr. Doktor Sándor nagy rajongója volt Ady akkor még kevéssé elismert költészetének és az ő kezdeményezésére a Szabadgondolkodók Pécsi Társasága hívta meg a Nyugat íróit egy felolvasó estre. Dr. Doktor, mint a társaság elnöke és én mint a titkára végeztük a rendezői teendőket, az eredmény jó volt, az est szépen sikerült. Ady kivül emlékezetem szerint Ignó és Hatvany Lajos vettek azon részt.” Doktor Sándor széles körű műveltséggel, nagy olvasottsággal rendelkező és a modern irodalom iránt vonzódó orvos volt. Különösen sokra becsülte Ady költészetét. *Az új honalapítás, az új Magyarország kiépítése* c. füzetében számos Ady-idézettel támasztotta alá mondanivalóját. Ugyanebben a tanulmányában a következőket írta Ady költészetével kapcsolatban: „Ez volt a legelterjedtebb bírálat Adyról: nem lehet érteni. S ez lesz a leglesújtóbb bírálat erről a nemzedékről, hogy nem értette meg profétáját, hagyta magányosan járni, a puszta kiáltani, aztán... időnap előtt... elpusztulni.” A pécsi Nyugat-est lehetséges előkészítői, szervezői közül még Rudnyánszky Endre, a haladó szellemű Pécsi Hírlap főszerkesztője nevét érdemes följegyezni. Rudnyánszky Endre fia volt az újságíró Rudnyánszky Gyulának, akiről egy Ady-kötet jegyzetei közt azt olvassuk: „Ady ifjú újságíró korában irgalmatlanul bánt el vele, majd később (1912.) jóvátette.”

A Nyugat egy-egy új számáról – a folyóirat megjelenése óta – a pécsi újságok – főként a Pécsi Napló – elég rendszeresen hírt adtak. A Pécsi Napló 1909.

okt. 24-i száma a tárca rovatban Bodonyi Nándor *Új irány* c. versét közli. Az írás *Ady Új vizeken járok* c. költeményét parodizálja: „Téveteg űrben réveteg álom... / Ledér levélke kacagva int: / – Oh engedj bizva, borongva szállnom! / Sejtelmes, édes ezüst-fonálon... / Hollá... fiúk fel... kobozra mind!” A folyóirat 1910-es, őszi felolvasó körútjáról, illetve a pécsi Nyugat-estről az első újsághírt a Pécsi Napló július 14-i számában olvashatjuk. A felolvasókörutat beharangozó írást valószínű a Nyugat szerkesztőségében fogalmazták s a Pécsi Napló közvetlenül Budapestről kapta. A hír a pécsi est időpontját még nem említi, előfizetési felhívással ér véget, s kívánságra mutatványszám küldését ígéri. A lap szeptember 20-i számában ismét a meginduló felolvasó körútról olvashatunk, a hír Pécsre, mint a felolvasó út „legközelebbi” állomását nevezi meg, s a folyóirat munkatársai közül az est lehetséges vendégeit is bemutatja. Adyról például ezt olvassuk: „öt esztendő előtt tűnt fel az „új időknek új dalaiival”, ma a legérdekesebb költői egyéniség Magyarországon. Magyar, mélyen szomorú s kifejező erejében nyilatkozik meg az ő költészete. A magyarság minden törekvésének, minden veszített csatájának lantosa, akit ma már osztatlan elismerés kísér pályáján.” Ugyanekkor Rudnyánszky Endre lapja, a Pécsi Hírlap is bekapcsolódik az előkészítő, hírverő munkába. Szept. 21-i száma a Pécsi Naplónál sokkal határozottabban fogalmaz: „Petőfi fellépése óta nem folytak oly heves és szenvedélyes viták irodalmi kérdésekről, mint aminőket Ady Endre lyrája támasztott országszerte. Ma már ellenfelei sem vonják kétségbe Ady rendkívüli írói genijét és megjelenésének korszakos fontosságát. Óriási sikerét főleg annak köszönheti, hogy verseiben a mai magyarság összes égető problémáinak költői feldolgozását megtalálhatni. A megdöbbenés, melyet eleinte keltett, leginkább annak tulajdonítható, hogy nem félt nyíltan kimondani azt is, amit az ország szemébe port hintő álhazafiak óvatosan elhallgattak...” A pécsi Nyugat-est pontos idejét is a Pécsi Hírlap közli először a szept. 24-i számban: „A felolvasás napját már megállapították. Október elsején, szombaton jönnek Pécsre a Nyugat harcos írói...” Az újsághírekből megtudjuk, hogy a Nyugat előfizetői két darab jegyet díjtalanul kapnak az estre, egyébként a jegyek (I. hely 4 korona, II. hely 2,50 korona, állóhely 1 korona) özv. Tausz Vilmosné „különlegességi dohánytőzsdéjében” válthatók, ahol a folyóiratra is elő lehet fizetni. A figyelemfölvívásban szerényebb hangon a másik két pécsi újság, a Pécsi Közlöny és a Pécsi Újlap is részt vett. Az est előtt néhány nappal a Pécsi Napló Nikelszky Géza *Keletre!* című, konzervatív hangú, allegorikus versét közli. A vers kihívó szavakkal kezdődik: „Mit nekem a Nyugat!... A Nap lement! / Ha meghat is... azt juttatja eszembe, / Hogy minden napnak egyikép vége van, / Ha szép is volt, – már eltűnt nyomtalan...”

A Nyugat írói október 1-én, szombaton a pesti gyorssal érkeztek Pécsre. Az állomáson küldöttség fogadta őket. Mivel a menetrend szerint 1943-kor érkező gyorsvonat késett, a nyolc órára hirdetett Nyugat-estet csak negyed kilenckor lehetett megkezdeni. A felolvasást a Vigadó nagytermében (a mai Színház tér 1. szám alatti épületben, körülbelül a mai Kamaraszínház helyén) tartották. Az épületnek, ahol abban az időben az Urania bioszkóp is működött, kétfelől, a Perczel utca és a Király (ma Kossuth Lajos) utca felől nyílt a bejárata. Mintegy kétszáz főnyi közönség gyűlt össze.

Először Hatvany Lajos az írói ösztinteségről olvasott föl. „Arról beszélt – írja a Pécsi Napló tudósítója a lap okt. 2-i számában –, hogy a Nyugat az az állomás a magyar irodalom fejlődési útján, melytől fogva az írók végre megírhatták azt, ami a lelküket régtől fogva betöltötte, de soha kifejezésre nem juttathattak vágya, érzésvilága. Azelőtt azt írták meg az írók, amit a közönség kívánt tőlük, most végre ott tart a magyar szépirodalom, hogy a publikum éppen azt kívánja olvasni, amit az írók olvasásra nyújtanak. És a Nyugat nélkül ez be nem következhetett volna.” A bevezető előadás után Heltai Jenő rövid, humoros írásaiból mutatott be néhányat. A négy mese (*A szorgalmas fegyenc, Féltékenység, Igazság, Az újságíró*) könyvalakban a következő évben, a Nyugat kiadásában az író *Kis meséskönyv* c. kötetében lát majd napvilágot. Ezután Ignótus halk hangú előadása következett, a legterjedelmesebb a műsorban. „Szólt ez pedig arról, hogy napjainkban éli a magyar

irodalom a renaissance-át. Beszélt továbbá arról az irodalmi átalakulásról, mely az utolsó húsz esztendőben lefolyt. Ez az átalakulás hatással volt úgy a társadalmi, politikai, miént pedig az erkölcsi életre. A mai ifjúság már azon az irodalmon nevelődik, melyet az új emberek teremtettek meg.”

Ignotus után Ady lépett a pódiumra. Legújabb kötetéből, az 1909-ben megjelent *Szeretném, ha szeretnének* címűből olvasott föl három költeményt: a kötet prológusát illetve címadó versét, a *Bujdosó kuruc rigmusát* és a kötet záró darabját, a *Most pedig elnémulunk* címűt. A tapsot *A Rotschildék palotája* elmondásával köszönte meg. Az estről a legmelegebb hangon beszámoló Pécsi Hírlap, Rudnyánszky Endre lapja ezt írta: „A végén jött a csattanó, a várva-várt: Ady. Úgy, ahogy verseiből ismerni lehet: a villanyfényben hamuszürke arccal, holt, beesett szemmel, szomorúan lehulló hajjal. A hangja is valahogyan fáradtan, rekedten tört fel. Nem szavalóművész, de hiszen a poétának a maga dolgait nem is lehet, nem is szabad szavalni...”

A kép hitelesnek hat. A Pécsi Hírlap leírását alátámasztja a kortársak vallomása. Bölöni György írja Ady 1909. június 20-i nagyváradi felolvasásáról: „Ekkor halottam Adyt először felolvasni, és ekkor láttam először nyilvánosság előtt. Kántálás hangja régies, lévítés csengést adott verseinek. Nem volt sehol a kiátkozott, modern költő. Inkább egy régi regős volt, de benne az ideges ember is, aki drukkolva, hal-kan, alig érthetően, akadozó hangon kezdett mondanivalójába, melyet feje és törzse ingásával kísért, és ajkai tölcseres csucsortításával igyekezett tisztábban kihangsúlyozni.” Ady váradi felolvasásáról Hatvany véleményét is ismerjük: „Fekete volt, mint a holló, a szép, fényes haja, arcbőre is barna, a szeme ragyogott, mint holdfény az éjszakai tengerszemben: valóságos megyei úr abban a rosszul szabott fekete szalonruhában. Épp úgy olvasott föl, mint a cigány, ha vadul húzza. Nem is ember volt: velem.” S tegyük mindehhez Dutka Ákos leírását, aki ugyancsak szemtanúja volt a váradi matinének. Szavának külön érdekessége, hogy éppen annak az Ady-versnek, a *Szeretném, ha szeretnének* címűnek az előadásáról szól, amellyel a költő a felolvasást Pécsen is kezdte. Dutka ilyennek látta a verset olvasó Adyt: „Ma is felejthetetlen számomra, amint könnyesen, kántálva, a prédikátorok szavával elsőhajtotta ezt a szent nagy vallomást... Zokogott ez a vers: szeretném magam megmutatni, hogy látva lássatok... Volt abban valami titokzatos, eleve elrendeltetés, valami mágikus titok, ahogyan Ady halálsápadtan mondani kezdte, a szív legaljáról szakadt döbbenetes hangon: *Vagyok, mint minden ember, fenség...*”

A közönség érdeklődését Hatvany Lajos köszönte meg. A szünet nélkül pergő, alig egy órára kerekedett irodalmi est kilenc óra után ért véget.

„Az előadás után számos helyi nagyság gyülekezett körülöttünk” – emlékezett vissza negyvenhat év múlva Hatvany Lajos. Ott voltak az est rendezői, a Szabadgondolkodók Pécsi Társaságának vezetői, Doktor Sándor, Hajdu Gyula, ott voltak a haladó pécsi újságírók, a lapszerkesztő Rudnyánszky Endre... A Vigadóból a Király utcába mentek, s az Arany Hajó szálloda éttermében vacsoráztak (ma Kossuth Lajos u. 3.). Az étterem fölött volt a szálloda. „Az előadás után az Arany Hajó éttermében vacsorán láttuk látogatóinkat vendégül – emlékezett vissza negyvennyolc év múlva Hajdu Gyula –, kik voltak jelen, nem tudnám megmondani. Lenkei biztosan nem, mert a Pécsi Hírlap alapítása miatt neheztelt ránk, Rudnyánszky Endre azonban bizonyosan ott volt, mert ő maga is a Nyugat vonalán igyekezett dolgozni.” Ugyanebben a levelében írta: „Hogy Ady hol lakott, nem tudnám megmondani, de biztosra veszem, hogy az Arany Hajó szállodában, mert akkor vendégeinket általában ott szoktuk elhelyezni. Pécsi tartózkodása azonban nem terjedt egy napnál továbbra.”

Ady pécsi látogatásának volt még egy érdekes epizódja. Doktor Sándor kéziratoss naplójából arról értesülünk, hogy a haladó gondolkodású, kiváló orvos megkérte a költőt, töltsön nála hosszabb időt, majd ő leszoktatja az ivásról. Ady azonban kedvesen elhárította az ajánlatot, mondván: „Köszönöm szívességét, de én már csak maradok az alkohollal, jól megvagyunk egymással.”

Másnap Ady és a Nyugat írói visszautaztak Budapestre. Ady fáradt, beteg, alta-

tókkal él, „a Léda-ügy komplikációi” (Böloni kifejezése) gyötrik. Még elmegy Mis-kolcra, részt vesz az ottani felolvasó esten, aztán november közepén hazautazik édesanyjához. „Végre legalább Érmindszentre, a falumba kerülhettem” – írja Hatvanynek a hónap végén. Az őszt nagyrészt Érmindszenten tölti. A *Minden-Titkok versei* c. kötetét is Érmindszenten, 1910. nov. 30-án dedikálja Hatvany Lajosnak.

A pécsi közvéleményt, a helyi lapokat még sokáig foglalkoztatja Ady pécsi szereplése és a Nyugat-est. A Pécsi Napló okt. 2-án inkább hűvös, mint tárgyilagos beszámolót közöl az estről, s közreadja Balás Károly a Nyugat pécsi estjének hatá-sára született s Nikelszky Géának ugyancsak a Pécsi Naplóban korábban megjelent versére reflektáló *Keletről nyugatra* c. költeményét: „De fényes a nap! És szállnak az árnyak, / Borus ragyogású piros fellegek, / A messze Nyugatra rohanva járnak / És ahol születtek, ott a Kelet...” A Pécsi Hírlap cikkírói sem teszik le a tollat. Az estről szóló elismerő tudósítást a lap ugyanazon számában RENDRE aláírású (bizonyára a szerkesztő Rudnyánszky Endre tollából származó) alkalmi verssel toldja meg: „Igen, a Nyugat nagy betűvel. / De jönne bár a kis betűs: / Nyugat helyett kis nyugat Pécsre, / Ahol mindent poshasztva, főzve / Kelet lusta napfénye tűz.” Hogy Rudnyánszky szavai nem sokat túloztak, s hogy a Nyugat íróit a város közönségének nagy része értetlenül fogadta, azt a Pécsi Újlap, a keresztényszocialista néppárt lapjának október 4-i, rosszizú cikkéből sejthetjük. A Nyugat felolvasó est-jéről ugyanis így kezdi beszámolóját a lap: „Szabadgondolkodóink és a secessio költemények kedvelői nagy reklámot csaptak, hogy most lesz, ami nem volt még Pécsset soha!...” A cikkíró ezután ironikusan beszél a közönségről, a szereplőkről, az előadott művekről. Adyról ezt írja: „Ámde Ady Endrében, az Ultra-Petőfiben, a csak száz év múlva megérthetővé váló költőigazságnak, a magyar költészet főslágerében is csalódott a felcsigázott reménységű ‚fényes’ közönség...” Az elfogult, torzító hangú írás így ér véget: „a törzs-magyarság ízlése még nem változott annyira, hogy ‚Nyugatékat’ nyugalmasan bevegye. Már mi csak ‚Kelet népe’ vagyunk, a szó nemesebb értelmében, és így minket holmi ‚Nyugati’ izléstelenségekkel nem lehet lóvá tenni.”

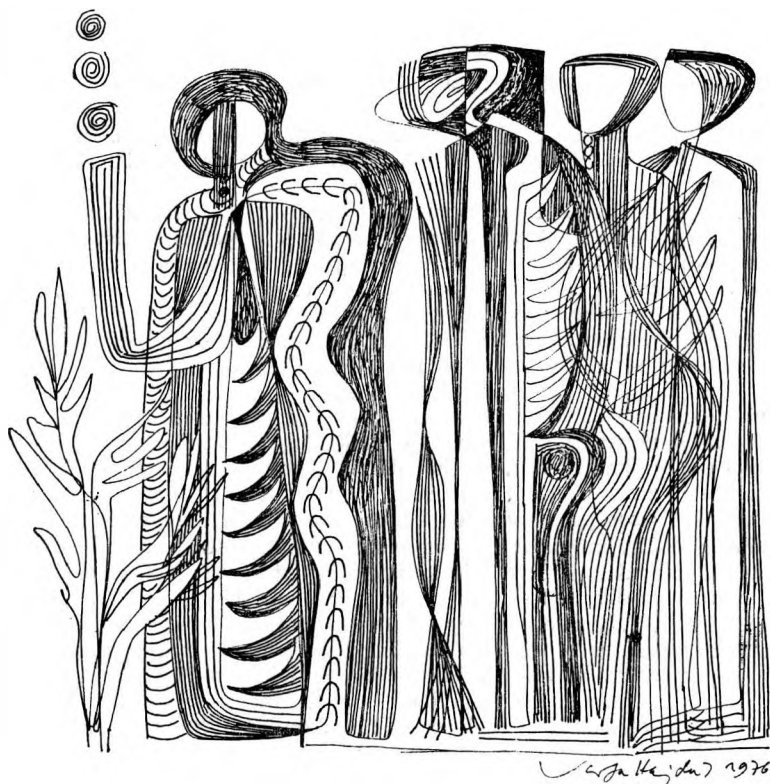
A Nyugat és Ady pécsi szereplése megmozgatta a város közvéleményét. A Pécsi Napló Gondán Felicián *A modern líra kritikai ismertetése* c. előadásának szövegét közli két részletben. A szerző nem titkolt ellenszenvvel szól a modern irodalmi törekvésekről. Dr. Doktor Sándor a lap egyik következő számában „tájékoztató helyreigazítást” tesz közzé „Gyulai, Arany és a Holnaposok ügyében”. Bizonyára a Vigadó-beli irodalmi estnek szerepe abban is, hogy a város konzervatív közönsége még ugyanebben az évben sietve meghívja az Élet c. folyóirat szerkesztőit és munkatársait. Az Élet-estre a belvárosi Katolikus Körben (a mai Janus Pannonius u. 11. szám alatti ház emeletén) került sor 1910. december 11-én, vasárnap. Izsóf Lajos, a lap főszerkesztője az Élet programjáról beszélt, Kárpáti Aurél elbeszélést, Sik Sándor verseket olvasott fel, Kosztolányi Dezső pedig *Az újabb irodalom* címmel tartott rövid előadást. Kosztolányi a modern irodalomról rokonszenvvel beszélt, s ez elég volt az ultrakonzervatív Pécsi Újlapnak, hogy beszámolójában – Ady után – most Kodolányit csipkedje meg. Az is jellemző, hogy ugyanaz nap, amikor Kosztolányi és az Élet a pécsi Katolikus Körben szerepelnek, Doktor Sándor a Pécsi Szabadgondolkodók Társasága ülésén Ady Endre újabb költeményeiről tart előadást.

Kosztolányi 1924. május 25-én, vasárnap délelőtt újból Pécsset olvas fel, még-pedig Juhász Gyulával együtt. A Pécsi Lapok újságírójának (– Kabos. –) a Kosztolányi–Juhász matiné alkalmából eszébe jut a hajdani Nyugat-est, az „albumba préselt jószagú virág”. Ady pécsi szereplése csaknem másfél évtized múlva is elevenen él, s foglalkoztatja az emberek emlékezetét: „Azt sem tudom már pontosan: mikor volt, sem azt, hogy kik voltak itt. De tisztán emlékszem Hatvany Lajos jól mintá-zott, okos fejére és Ignótus mély szellemességére, ahogy valami hosszú esszayt olvas-tott föl, állva, s a teleirt, füzetlen lapokat folyékonyan rakta a csomó aljára. Az est többi szereplője meg a régi Uránia nagyterme homályosan kavarog előttem 12–13 esztendő gomolygó kódében. És az egészből villanásszerű élességgel rajzolódik elém

Ady Endre alakja . . . Azt sem tudom, hogyan jött be, de ott ül a felolvasó asztal előtt. Az első versnél még egyenesen tartja magát, de aztán tenyerébe támasztott fejével oldalt dől felső teste az asztalon. Másik keze fáradtan lapoz a könyvben . . . aztán olvas. Színtelen, fakó hangon, de földöntúli szuggesztivitással . . . Minden vers után pár pillanatnyi csönd, aztán lélekbizsergető taps forró lágája ömlik felé. – Meg se moccan, lesüti szemét, új verset kutat, néhányat köhint, s megint olvas. Az egészről már csak az utolsó mondatra emlékszem: „Én nem leszek a szürkék hegedőse! . . .” (Az újságíró másfél évtized múltán rosszul emlékezett. Ady 1910-ben Pécsen az *Új versek* c. kötet záróversét, az *Új vizeken járok* címűt nem olvasta föl. Így keletkeznek a legendák . . .) Minden dac nélkül, tompán, reménytelenül mondja és kimegy. Még kétszer-háromszor be kell jönnie a taps hívására. Megáll az ajtó mellett, s a pódiumhoz nem szokott ember félszégességével biccent a nézőtér felé. A hatalmas teremben alig telt meg 10–12 sor, pedig a magyar ugar akkor visszhangzott legjobban az Ady-harcoktól.”

Ady pécsi utóéletének feljegyzésre, sőt külön vizsgálódásra is érdemes adata: A Magyar Tanácsköztársaság évében, a katonai megszállás alatt élő városban 1919. május 10. és június 3. között négy alkalommal, több mint ötezer munkás részvételével Ady-megemlékezést tartottak. A költő halála után rendezett pécsi Ady-ünnepségek megszervezésében ugyanaz a Doktor Sándor tevékenykedett, aki 1910-ben a városba hívta és vendégül látta a Nyugat íróit és Adyt.

VAS ISTVÁN JELENLÉTE

- Az Itt voltam margójára -

A felszabadulás évében született *Kérdező idő* Vas István egyik legfontosabb személyes élményét fejezi ki. Az önmaga létére és jelentőségére eszmélő ember diadalmas felismerése ez a költemény: „Az életnek nincs értelme más, csak / Hogy nem volt, nem lesz és egyetleny”. Egyszersmind ez a költészet értelme is; a versnek kell számot adnia a páratlan jelenség, az egyetlen és megismételhetetlen emberi élet alakulásáról. És a hasonló módon egyszeri emberi személyiségről, amely a maga összetételében, történelmi sorsában, egyáltalán létezésében ugyancsak a saját törvényét tölti be, mással nem lehet felcserélni és összehasonlítani; „monádikus”. „... az évezredek csak *énem* hangja szól át” – állította költőnk korábban a *Monádok*ban. „Mit akar ez az egy ember?” – kérdezi egy későbbi játékos-filozofikus versével (és összegyűjtött költeményeinek kötetcímevel). Önmaga akar lenni, ki akarja teljesíteni és ki akarja fejezni magát. S ehhez szabadságra van szüksége. Szabadságra, amely egyszerre jelent külső függetlenséget és belső önállóságot. Azt, hogy ne legyen kiszolgáltatva a világ kényszereinek, őrizhesse a maga szuverenitását, és mind teljesebben bontakoztathassa ki a maga képességeit. Vas István költészete úgy is olvasható, mint lírai beszámoló ennek a szabadságvágynak s a vágyból származó állandó küzdelemnek a sikereiről és kudarcairól. Egy személyiség szabadságharcának lírai regénye: ebben is összefoglalható lenne Vas költészetének sorsa és története. És így a legkevésbé sem különös, hogy a „lira regénye”: a *Nehéz szerelem* maga is arra vállalkozott, hogy felidézze a személyiség függetlenségi küzdelmének történetét.

Az a szabadság, amelyre Vas István vágyakozik, sohasem jelentett felelőtlen önzést, sohasem volt a magányos én királyi öntudatának hiú követelménye. Éspedig azért, mert sohasem pusztán önmagának követelte a függetlenséget, az önmegvalósítás lehetőségét, hanem mindenkinek. A nemzet vagy az emberiség Vas István eszméletének tükrében nem névtelen, elvonatkoztatott tömeg, hanem autonóm emberi személyiségek együttese. A *Kérdező idő* költője „Monádokból lett tág emberiség”-ről álmodik. És arról, hogy e „monádok” kössenek egymással és vele testvériséget. Hogy a szabad személyiségek önkéntes társulása teremtsen meg a valódi testvériséget, a valódi emberi szolidaritást. „Nekem a milliárd magányos *egynek* / Gőgös-szegény testvérisége kell. / Te üldözött, örök testvériség (...) Te véd a milliárdnyi *egy* jogát!” – hangzott a versbe foglalt társadalombölcselet. Demokratikus társadalombölcselet, pontosabban társadalombölcseleti álmom, amelynek a nagy történelmi átalakulás és újrakezdés évében mindenképpen belső hitele volt. Vas István arra vágyakozott, hogy a társadalmi viszonyokat alakító nyers hatalmi erők szerepét egy korszerű „társadalmi szerződés” váltsa fel. A rousseau-i álmok mintegy kiegészültek azzal az elképzeléssel, amelyet a fiatal Marx alakított ki, midőn az emberiség jövőjének sorsát tervezte el.

A személyes és közös szabadság eszményét erős valóságérzék egészítette ki. Vas István szabadságvágya a lehetőségek birodalmában kereste a maga érvényesülését. A költő mindig tudta, hogy vágyait, amelyek elvben határtalanok voltak, a valósághoz kell igazítania. Eredetileg a világot akarta volna birtokolni, a lét teljességére vágyott, „minden kell, a jövő meg a múlt, / Mind gazdagon és egészen, / Mert semmiről, ami valaha volt, / Nem mondhatok le. Nem és nem!” – hirdette *Nekem beszélhetsz* című költeményében. Igazán azonban tudta, hogy a „minden” nagyon is

szűk körbe szorul. Egy pohár bor, egy szelet hús, egy nyári délután a Dunán, egy könyv, amely az igazság pillanatával ajándékozza meg olvasóját: nagyjából ennyi, ami általában elérhető. És noha lázadt a többért, elfogadta a keveset. Tudta, hogy mindezt: a nyugalmat, az örömet, a szabadságot ki kell küzdenie. Sőt ki kell csikarnia, s már a részeredmény is győzelem. „En nem az vagyok, aminek születtem: / Az az enyém csak, amit megszereztem” – tekintett vissza büszke öntudattal szellemi javaira (*Nem a vers*). Egyáltalán arra az egyetlen és pótolhatatlan emberi személyiségre, amit ugyancsak ő maga hozott létre önmagából. Vas István, a költő az önmegvalósítás nemes lázában és küzdelmében született, az adottságok és lehetőségek tudatos formálásával, számtalan apró választás révén, a személyiség szívós önépítésében, a lélek láthatatlan küzdelmeiben.

Az önmegvalósítás benső igényét szabadságvágy és valóságismeret szabályozta. És e kettős szabályozó rendszer működése nyomán született a lírai hős, mondhatnók, a vasistváni költőszerep. Ennek a szerepnek belső feszültsége van. Vas István valójában romantikus költői alkat, eleven vágyakkal, határozott eszményekkel, odaadó hűséggel eszményei iránt. Költészetében jelen van az erkölcsi bátorság, a helytállás és szembeszegülés ethosza. Rapszódiaiban: a hűségről és a bátorságról maga is kérlelhetetlen morális parancsnak fogadta el ezt az ethoszt. A világ és a történelem lázadóira hivatkozott: „mind, aki ép ésszel megállott / Cézárok, vagy spiclik, janicsárok, / Szentelt inkvizíciók előtt! / És a költő, aki tapodtalan / Földre lépett s borzongó sorokban / Megnevezte a sötét erőt!” (*Rapszódia a bátorságról*). A bátorsághoz azonban szervesen hozzátartozik a józanság, ahogy a szabadságvágyhoz a valóságismeret. Az imént idézett érvelésben is helyet kapott az ép ész követelménye, amelynek vezérelnie kell a helytállást, mint erkölcsileg minősített stratégiát. S a költő, aki rapszodiát írt a bátorságról, korábban ódában ünnepelte a józan eszt: „Nem az, ami örök, nem az, ami mulandó, / Csak az, ami lehet, a megvalósulandó – / Tévelygő, szilaj ész, te vagy nekem a hit!” (*Oda az észhez*). A józan értelem, a mérlegelő ráció irányítja az önépítés művét is: a személyiség szabadságküzdelmeit. A romantikus szellem szabad lobogását az ész fegyelmezi, sőt az irónia, amely már eleve biztosabb pályára vezérli a képzelet röptét és okos féket vet a vágy száguldása elé.

A választott költői szerepnek kettős arca van tehát: a *romantikus* hajlam és a fegyelmező *irónia*, a fenntartás nélküli *idealizmus* és a józan *realizmus*. Az első folytonos küzdelemre biztat, a második mindig számot vet a küzdelem esélyeivel és kockázataival. Janus-arcú szerep, ha tetszik, mégis autentikus lírai hős két életre benne, amely nem szakad részekre nyilvánvaló ellentétei nyomán. Ellenkezőleg, az ellentmondások: a romantikus hajlam és az ironikus önfegyelem szerves egységét valósítja meg. Vállalja ellentmondásait, s a magatartás egységét nem úgy értelmezi, hogy egyetlen tulajdonságot próbál kiteljesíteni a végső következményekig. Ellentétes tulajdonságokat és lehetőségeket foglal össze: a szabadságvágyat és a szükség-szerűségek ismeretét, a lázadást és a fegyelmet, a romantikát és az iróniát. Ezért lehet személyes történelmi hőse, „védőszentje” Nicolaus Cusanus, az „utolsó skolasztikus és első forradalmár”, „ki őrizte a régit és az újat fellobbantotta”. Aki maga is a „coincidentia oppositorum” helyzetében: ellentétek keresztezési pontján érezte magát. A Rómában írott költemény: *Nicolaus Cusanus sírja* valójában személyes vallomás, a vasistváni költőszerep belső rendjének tömör magyarázata. S mint ilyen az ellentétekből épült költői magatartás lényegi *egységét* világítja meg.

Az egyéniség ellentmondásait nyíltan vállaló s belőlük egységes magatartást szervező költő a világban is érzékeli az állandó dialektikát. Ő maga is az elfogadás és az elutasítás ellentmondásában veszi tudomásul a világ dolgait. Kivált a történelmet, amelynek mindig érzi viharzó széllelkéseit, emberi sorsokat és intézményeket elsodró hullámain. Vas Istvánnak eleven élménye a történelem, a nagy összecsapások, a változó idő kérdező s vallató eseményei. Úgy hajol a történelem fölé, akár Tacitus és Shakespeare; tekintetét a sötétlő örvény, a hatalomvágy, az erőszak, az árulás borzasztó forgataga igézi meg. „Keress hát könyvet, melynek háttere / Nem szörnyűség: ölések, árulások! (...) Történelem, középkorok, Bizáncok / Tükröt

tartó, farsangi menetel!" – hangzik a *Történelem* kiábrándító ítélete. A kiábrándulásnak személyes hitele volt, a költőt valóban nem kényeztette el a változó idő. A harmincas évek gazdasági és szellemi válsága, a tért nyerő fasizmus, a háború, a nyilas terror, az üldöztetés, később az ötvenes évek dogmatikus szektariánizmusa olyan tükröt tartottak a változó időnek, amelyben kivételes egyértelműséggel jelent meg a történelem vérengző természete. S ritka volt az olyan lelkesítő felismerés, mint az 1947-es „római pillanaté”, amely a történelmi korforduló nagyszerűségét villantotta fel: „Világok közt, világok fordulóján, / Hogy most lehetek, milyen nagyszerű, / Mikor veszély és pusztulás zuhog rám, / Most, most, mikor semmi sem egyszerű!” (*Római pillanat*).

Az itáliai verseknek általában kitüntetett szerepe van Vas István történelmi tudatának alakulásában. Itthon, legalábbis ifjúságában s férfikora deledőjén, mindig a történelem sodró hullámaival és romboló dühével találkozott. Rómában, Firenzében és Sienában döbrent rá arra, hogy a történelem építeni is tud. Hogy a rombolás ősi kényszere mellett a teremtés szívós akarata is működik. Amely római fórumokban, reneszánsz palotákban, barokk templomokban, évezredek művészetében és kultúrájában építi fel a maga emlékműveit. S hogy a két történelmi erő: a teremtés és a rombolás egymást egészíti ki, „keresztelési pontjukban” születik maga a történelmi pillanat. Az emberiség változó élete során rengeteg értéket alkot és pusztít el. S aki a valóság vonzásában fogalmaz eszményeket, annak el kell fogadnia ezt a történelmi dialektikát. Az itáliai versek: az 1948-as *Római pillanat* és az 1962-es *Római rablás* nagy nyeresége éppen a történelemnek, az emberiség legnagyobb vállalkozásának megértése és értelmezése. „Évezredek egymásba bogozódnak” – szól a *Santa Maria Antiqua*; „Velünk van a vándor idő. És vagyunk, amik vagyunk” – jelenti ki a *Római ars poetica*. A teremtés és a rombolás hatalmas erőiből életre kelő történelem immár nem elvont fogalom, hanem költői élmény, amely Vas István egész személyiségét mozgatja meg.

A történelemmel közvetlen és személyes kapcsolatba került költő tud igazán súlyt és jelentőséget adni saját „jelenlétének” is. Annak, hogy „itt és most” vesz részt, mint szemlélő, küzdő ember, a történelmi jelenidő hatalmas mozgalmaiban. Hogy átéli, elveszli és megítéli a folyton változó történelmi eseményeket. Vas István vállalja saját korát, nem menekül kihívásai elől, s még az elhallgattatás keserű éveiben: a háborús üldöztetések vagy a „személyi kultusz” idején sem választotta a belső emigrációt. Ha kellett, az asztalfióknak dolgozott, ám arra mindig készen állott, hogy számot vessen korával, és megfogalmazza a maga ítéletét. A helyet, amelyet elfoglalt irodalmunkban, őrhelynek tekintette. „Romanus sum” – mondta nem kevés öntudattal, készen arra, hogy a választott őrhelyen mindenképpen kitart (*Romanus sum*). Csendre inthették, de nem némíthatták el. Ha másként nem, műfordításokban, Shakespeare, Goethe, Schiller, Molière: a „nyájás óriások” szavai által fejezte ki önmagát. És az igazságot, amelyet felismert és el nem hallgathatott. „...a tacitusi tömör mondatokban / A magamét tudtam elmondani” – hangzott *A fordító köszönete*. Vas István költői „jelenléte” állandó volt, folyamatos, jeléül annak, hogy az autentikus alkotó egyéniség, persze nem minden kockázat nélkül, meg tud nyilatkozni a huszadik század viharos viszonyai közepette is. És úgy lesz jelen a történelem viharában, hogy nem hagyja sodortatni magát. Ezt a biztonságot a kialakított költői szerep tette lehetővé, az iróniával ellenőrzött idealizmus, amelynek révén a költő nemcsak ragaszkodott eszményeihez, hanem józan belátással munkálkodni is tudott ezeknek az eszményeknek az érvényesülésén.

Az *Itt voltam* versei az eszméket és eszményeket képviselő történelmi „jelenlét” igazolását adják. Folytatólagos vallomást, ha tetszik, „lírai regényt” arról, hogy a szabadságát és morális épségét védelmező költő miként szemlélte és ítélte meg a körülötte zajló időt.

KRITIKUS SZÁMADÁS

Komlós Aladár válogatott írásai

Ki olvassa ma már Szenes Erzsi verseit vagy Földes Jolánnak hajdan a siker csillogó fátylába vont regényét, *A halászó macska utcáját?* Fiatalabb nemzedékek talán hírüket sem ismerik. Molnár Ákos és Komor András is a feledés homályába tűnt, mint ahogy Bodor Aladár hórihorgas alakját is elnyelte az idő. Az irodalom valóságos története túlnyomóan elfelejtett művekről és elfelejtett írókról szól. Az emlékezetét vesztett utókor aztán elmereng és tanácstalanul keresi egy-egy fölfénylő jelenség furcsa titkát, nem csoda hát, ha téves következtetésekre jut szellemi örökségének értékei felől. De szerencsére mindég akad néhány emlékező és emlékeztető, aki csendesen fölemeli ujját és józan belátásra int.

Ilyen emlékező Komlós Aladár. *Kritikus számadás* című könyvében félévszázados írói munkásságának javát válogatta egybe: tanulmányokat, esszéket, olvasójegyzeteket, bírálatokat. Bár méltán hírneves kutatója a múlt század második felének és a Petőfi és Ady közötti évtizedekről szóló tudós írásai a szaktudomány alapvetései közé tartoznak, e gyűjteményes kötet középpontjába mégis saját félszázada került, pályatársaival, kortársaival és azokkal az irodalmi folyamatokkal, amelyekben már tollal a kézben vett részt. Az 1920-as évektől mostanáig.

Kritikáit, tanulmányait átjárja az emlékezés, átjárja a személyes jelenlét csendes indulata, mérlegét éppen azok az adatok hitelesítik, amelyeket a cselekvő kortárs csaknem észrevétlen, finom pátosza hív elő. Belülről ismeri korát, még tudja, ki volt Perkátai László, Nagyfalusi Jenő, Szomor Emil, Szilágyi Sándor. Tudja, mert mint kritikáiból kitűnik, kezdettől nemcsak a fölkapott áramlatokra figyelt, hanem a szellemi élet különös organizmusa érdekelte, abba pedig nemcsak a nagy, messze sugárzó események tartoznak bele, hanem a kis, szentjánosbogárnyi fények is, amelyek talán nem is világítanak, csak jeleznek.

Mindebből persze tévedés volna azt hinni, hogy Komlós Aladár lexikonokból és újabbkori tudós munkákból kimaradt adatokat hord egybe, s régi kritikáinak előbányászása révén különös írók, különös sorsára hívja fel a figyelmet. Éppen ellenkezőleg. Bőséges ismerettel támogatva a nagy folyamatok térképét szerkeszti meg és a fő útvonalakat igazítja a környezet arányaihoz. Bródy Sándor, Ady Endre, Szabó Dezső, Kassák Lajos, Márai Sándor, Szabó Lőrinc, József Attila, Radnóti Miklós portréját egészíti ki perdöntő vonásokkal, Móricz Zsigmond, Tamási Áron, Németh László, Lukács György könyveiről ír. Arcképvázlataiban, kritikáiban él a kortárs szemtanú előnyeivel, de nem él vissza velük: élményt és emléket a kibontakozó gondolatok ellenőrzésére alkalmaz.

A kötetbe fölvetett első írások 1922–23-ban a Bécsi Magyar Újság hasábjain jelentek meg. Komlós Aladár akkor harmincéves volt, már túl az ifjúság arányokat eltúlzó hevülésein. A második nemzedéknek ahhoz az idősebb ágához tartozott, amely ahelyett, hogy kávéházi törzsasztalok mellett ült volna, néhány évet az első világháború lövészárkaiban töltött el. A késletetett indulás bénítóan is hatott írói-költői működésére, de a kritikusknak a higgadt, távlatos értékelés nyereségét hozta. Nemzedékének küzdelmes megszerveződését, ha nem is minden elfogult indulat nélkül, de kezdettől a magyar irodalom teljes perspektívájában szemlélve támogatta írásaival. A távlat és perspektíva tette, hogy amikor Déry Tibor még a „homokóra madarairól” értekezett a Korunk lapjain és a szélsőséges formabontás mellett tört lándzsát, ő már azt a címet adta egyik esszéjének, hogy *Az avantgard estéje*.

Komlós Aladár elsők között észlelte, hogy a szélsőségek összecsapását a hagyomány és újítás kiegyenlítődése követi, és új klasszicizáló irányok lépnek föl az izmusok Sturm und Drangjai után. Évtizedekkel később értékítéletté növelve e nézetét azt írta, hogy „általában azok a költők alkották a legértékesebbet, akik megmártózza az izmusok vad hullámaiban, ki tudtak jutni valamiféle klasszicizmus partjaira, mint József Attila, Szabó Lőrinc vagy Illyés Gyula.”

A klasszicizmushoz, különösen az elmúlt évtizedekben, a köztudat néhány téves nézetet társított. A klasszicizmust a külsőleg megrendszabályozott fagyos étellel, a szabályok fegyelmezett medrébe terelt alkotómóddal hozzák kapcsolatba. A század történelme valóban létre is hívott ilyen művi irodalmat, de ennek semmi köze sincs ahhoz, aminek kibontakozásáért Komlós Aladár dolgozott. Az ő klasszicizmus eszménye nemzedékének a 30-as évek első harmadáig, a népi-urbánus viták fellángolásáig folytatott szabadságharcát tükrözte.

A második nemzedék két irányban is önállósági küzdelmet vívott. Erős társadalmi elkötelezettségét szorította a Nyugat szűkebb öltözéke, kifejezőmódjának szabad fejlődését pedig gátolták Kassák rigorózus avantgardista tanai. Komlós Aladár nemzedékének támogató kritikusa volt, de a két ellenfél közül szíve érezhetően mégis a Nyugathoz húzott, és – többekkel együtt – a babitsi irodalomszemlélethez közeledő szintézisre törekedett. Ez a szintézis a 30-as évek fordulóján meg is valósult. A második nemzedék úgy kapott teret és helyet önálló mondanivalójához, hogy általa a Nyugat nyitottabbá és szociálisabbá vált, az avantgarde pedig természetesen feloldódott a kibontakozó folyamatban. Amit e kor klasszicizmusának nevezünk, nem volt más, mint egységbe szervező megbékélés a progresszív irodalom táborán belül és a kirekesztő elvek felfüggesztése. Ennek – a sajnos nem hosszú ideig tartó – állapotnak az értékrendje alkotja máig Komlós Aladár kritikai munkásságának normáit.

Alapja az önelvűség. Az irodalom nem öncélú, de önelvű. Ez azt jelenti, hogy nem az elvont szépség megvalósítására törekszik, hanem eleven ábrázolásra. Elkötelezetten vesz részt a társadalmi haladás küzdelmeiben, de nem ringatja magát abban az illúzióban, hogy közvetlen és azonnali hatása van az eseményekre, ezért nem adja föl a kidolgozott ábrázolás esztétikai eszközeit abból a célból, hogy társadalmi reformprogramok szócsöve legyen. Nem kergeti apostoli küldetések ábrándképeit sem, hanem reálisan látja és öntudatosan őrzi a társadalomban elfoglalt helyét. Nem szerepet játszik, hanem feladatot vállal, és minden eszköze csak az általános humanizmus növekedése és a közízlés emelkedése révén érvényesül.

Az önelvű irodalom eszméjéből következnek Komlós Aladár kritikai elvei. Mindenekelőtt az, hogy nem teoretikus. Ítéleteiben nem kapaszkodik minduntalan filozófiai rendszerekbe, nem görget maga előtt nagyhangú tétéleket, hanem bizik az egyszerű józan észben és józan izlésben. „A kritikus akkor érik meg – írja –, mikor felszabadul az elméletek zsarnoksága alól és visszanyeri önbizalmát, hogy ha izlésének törvényeire hallgat, helyesebben érzi meg a művek értékét, mint ahogy bármely teória alapján tehetné.” Ma, amikor világszerte sokan kísérleteznek azzal, hogy elvont képletekbe és szerkezetek alakrajzaiba zsugorítsák a művészi alkotásokat, ez a vélemény nagyon elavultnak hangzik, pedig figyelmeztése talán még időszerűbb, mint amikor íródott. Komlós Aladár nem elmélet ellenes, de elv és elmélet csak mélyen belül, kultúrájába ivódva, izlésébe épülve segíti munkáját.

Tudja azt, amiről sokan elfeledkeznek, hogy az eseményeknek nemcsak lényegük, hanem felszínük is van. Ezért hiányolja egyik megjegyzésében Kassáknál az „egyéni vonások fölölését” és ezért ír arról, hogy „a kerülő a művészetben nem mindig idővesztés”. A teljes képet kibontó kerülőket magának sem kívánja megtagarítani. A régi impresszionista kritika hagyományait viszi tovább és nem törekszik mindenáron általánosításra sem. Egy mű pontos elemzését többre becsüli a távoli jelenségeket összekötő vonal teremtésénél. Nem jelöl ki fő- és mellékáramlatokat, nem szortíroz és nem sorakoztat, hanem egyszerűen véleményt mond olvasmányairól.

Egyszerűen véleményt mondani persze nem is olyan egyszerű. Önmagát vállaló

bátorság és a lélek napsugaras függetlensége kell hozzá. A független embert sokan összetévesztik a magányossal. Komlós Aladár kezdettől nem volt magányos, nemzedékének színeiben állt sorompóba, de a véleményszabadságot cenzúrázó csoport-harcokba nem bonyolódott bele. „Szabadnak maradni és mégis következetesnek, a legnehezebb, de legmértöbb és legigazabb feladat” – írta egyszer. A függetlenség és következetesség az egyetlen tételiesen megfogalmazott programja pályakezdésétől máig, és ezt a programot teljesítve állíthatta össze kötetét.

Komlós Aladár józanságáról és racionalizmusáról már többen értekeztek. Csakugyan soha nem hajlik szélsőségekbe, kerüli a túlfeszített önkifejezés mutatványait is, s a csöndes igazságokat mondja hajthatatlanul. Nemzedékében voltak nála szerencsésebb csillagzat alatt született kritikusok, akiknek több jutott a reveláció jelenségeket egyszerre megvilágító villámfényéből, és voltak olyanok is, akik mélyebben tudtak megragadni nála egy-egy művet. De talán ő dolgozott legegyszerűsebben s az időt álló megbízhatóság mérlegén senki sem állja ki nála jobban a kritikus számadás próbáját. (*Szépirodalmi, 1977.*)

VEKERDI LÁSZLÓ

KLANICZAY TIBOR: HAGYOMÁNYOK ÉBRESZTÉSE

Kezdetben volt, tudjuk, a reneszánsz. Aztán elkezdett nőni és szaporodni. A középkor „sötéttségében” föl villanó kisebb-nagyobb reneszánszokon visszafelé eljutott egészen a Karoling-időkhöz, előre pedig, miközben térben egész Európára, sőt azon túl is messze kiterjeszkedett, betöltötte úgyszólván az egész XVI. és XVII. századot. A felvilágosodásig tartó európai művelődéstörténet lassan néhány „retrográd” intermezzóval megzavart hosszú-hosszú reneszánszá magasztosult.

Am ezzel egyidejűleg — s gyakran egyazon történészek kezében — zsugorodni is kezdett a reneszánsz. A középkor felől mind jobban elborította a huizingai alkony bíbora, a XX. századi művészettörténetírás felől meg a mindenhová elburjánzó manierizmus málasztotta, ki tudja milyen mélyre hatoló gyökereivel. És közben az exponenciálisan szaporodó szakirodalmat elárasztották a különféle „reneszánsz emberek”, akikből úgy csorog platonizmus, plotinizmus, arisztotelianizmus, hermetizmus, kabbalisztika, mágia, józan ész, polgáröntudat, városépítő buzgalom, udvariember-ség, pásztorjáték, freudista erotika, természettudomány, racionalitás, alkimia, atomizmus, asztrológia, heliocentrizmus, számmisztika, modern matematika és a jó ég tudja mi minden még, mint középkori orvosi kódexek érvágáshelyeket demonstráló tanemberkéin a számtalan műsebből a vér. Ember legyen a talpán, aki el akar igazodni a „reneszánsz-ellentmondások” kultúrhistoriai kavalkádjában.

Szakkörökben régóta köztudott, hogy Klaniczay professzor a kevesekhez tartozik, akik még ma is tájékozódni tudnak a reneszánszkutatás értéket és szemetet egyaránt görgető áradatában. A kérdés csak az, hogy — tehetség, fölényes szakirodalmi áttekintés és alapos forrásismeret nélkülözhetetlen hármasan túl — mi teszi rá képessé? A válasz — ha ugyan egyáltalában megadható pontosan — nyilvánvalóan soktényezős; de tán nem túlságos egyszerűsítés azt állítani, hogy a tényezők közt a szilárd marxista szemléletnek s a magyarországi kiindulásnak jut elsőrendű szerep.

Ez a marxista reneszánsz-szemlélet Klaniczay esetében nem csak a gazdasági és társadalmi kontextus érzékelését és értékelését jelenti, bár részét képezi ez is, természetesen. „Jórészt a marxista szemléletnek köszönhető — írta előző (*A múlt nagy korszakai* című) kötetében —, hogy a magyar történettudományban nagy szerep jutott az addig meglehetősen elhanyagolt gazdaság- és társadalomtörténeti vizsgálatoknak, melyek a reneszánsz korának vizsgálatában is meglepő eredményekre vezettek.” Ezeket az eredményeket kellően és körültekintően alkalmazza; ám ezen túl — akárcsak mestere, a Labriola és Gramsci marxizmusán iskolázott Delio Cantimori — mindig gondosan elemzi a téma belső összefüggéseit, az elrendeződés törvényszerűségeit is. Figyel a folyamatok kölcsönhatásainak rendkívül komplikált dinamikájára, éles szemmel veszi észre s választja ki a meghatározó paraméterek özönéből azokat, melyek elsősorban relevánsak a fejlődés szempontjából. Hatások és ellenhatások szövevényéből ki tudja válogatni azokat a „feed-back köröket”, melyekből fölépíthető a vizsgált kultúra rendszerét legjobban megközelítő modell. Így szemlélve azután a reneszánsz „nemcsak a legszebb elképzeléseket magába foglaló mitoszokból és utópiákból áll, hanem ezek kritikájából is, a bennük való csalódásból is, s főleg a velük szemben álló valóságból is. Nem tekinthető ezért irányzatnak a reneszánsz, hanem egy rendkívül összetett, különböző tendenciákat magába foglaló jelenség-komplexusnak, ugyanúgy, miként a hasonlóan sokarcú középkori vagy barokk kultúra. A reneszánsz nem zárt blokk, nem merev dogmák rendszere, s nem ilyenként különbözik a megelőző és rákövetkező korszaktól. Sokkal inkább a törekvéseknek, eszméknek, ideológiai és művészi jelenségeknek olyan együttese, mely a maga rendszervoltában, belső értékrendjében, a jelenségek hierarchiájában különül el egyrészt a középkortól, másrészt a barokktól.”

Egy ilyen szörnyen szövevényes kulturális rendszer megismerése persze — akárcsak a kvantummechanikai rendszereké — önmagában is különleges összefüggéseket teremt a leírására használt paraméterek között.

Így például a korszakbeosztás eleve föltételezi az értelmezést. „A periodizáció és az interpretáció tehát két szorosan összetartozó művelet: állandó köztük a kölcsönhatás, nincs köztük prioritás, egyik függvénye a másiknak. A periodizáció a reneszánsz esetében is kihat ez utóbbinak az interpretációjára, a reneszánsz értelmezésének alakulása pedig szükségessé teszi a periodizáció helyesbítését.” S mintha még valami „kulturális határozatlansági reláció” is érvényesülne: a periodizációt túlságosan pontosítva értelmét veszíti az értelmezés, az értelmezés túlzott precizitása viszont bizonytalanná teszi a periodizációt. A reneszánsz általános rendszer-válságaként (nagy fogalmi pontossággal) értelmezett manierizmus például szükségképpen bizonytalan periodizációs kereteket involvál, a reneszánsz egyik korszakaként tekintett reformáció pedig — úgy látszik — óhatatlanul interpretációs lazaságokat követel, mint amilyen a lutheri irányzat művelődéstörténeti túlhangsúlyozása a mozgalom egészén belül. Ez azonban távolról sem kifogásként értendő, hiszen éppen interpretáció és periodizáció efféle rugalmas összekapcsolásával sikerült Klaniczay professzornak rendet teremteni a reneszánszkutatás ügylehet két legjobban összehavart kérdésében; ezzel az új módszerrel tisztázta a manierizmus labirintussá kuszált problematikáját s a reformáció helyét a reneszánszon belül. Ez a két eredmény Klaniczay akadémikus elsőrendű hozzájárulása a nemzetközi reneszánszkutatáshoz. És éppen az a két terület az, ahol igen jól használhatta a honi anyagon szerzett gazdag tapasztalatait.

A reformáció esetében kár szót vesztegetni az állítás igazolására, annyira nyilvánvaló. S hogy a (jórészt egyidőben jelentkező) magyarországi későreneszánsz és korabarokk világ alapos ismerete sem lehetett közömbös Klaniczay manierizmus-képének kialakulására, az gyanítható abból, hogyan manierizmus és ellenreformáció — legélesebben valószínűleg nálunk tapasztalható — szembeszegülésének hangsúlyozásával utat talál a különféle ezoterikus—platonikus—hermetikus irányok, keresztény- és ateista miszticizmusok, különféle sztoikus nézetek, protestáns és neokatolikus ortodoxiák, arisztotelianus és neoplatonista esztétikák, szépség- és szerelemfilozófiák zürzavarában. „Ezt már csak azért is hangsúlyozni kell, mert a nem-

zetközi szakirodalomban nagyon elterjedtek azok a nézetek, mely szerint a manierizmus jelentős mértékben az ellenreformáció művészete. Pedig míg a manierizmus csupa kétely, vívódás, szabad útkeresés vagy rezignált visszavonulás, addig az ellenreformáció és vele a barokk dinamikus előretörés, harcos, támadó magatartás, mely a reneszánsz kultúra romjain egy új, ideológiai-művészi-kulturális szintézis megteremtését szolgálja. Más kérdés és a fejlődés általános törvényszerűségeihez tartozik, hogy az immár diadalmaskodó barokk majd bőségesen fog meríteni a hajdani ellenfélnek, a manierizmusnak formai, sőt olykor eszmei vívmányaiából, kamatoztatni fogja azokat saját hasznára, beépíti őket saját rendszerébe." A tézis, mely ebben a megfogalmazásban *A múlt nagy korszakai*-ban olvasható, persze erősen finomítandó ahhoz, hogy egész Európára alkalmazható legyen; a magyar irodalomra azonban föltűnően jól illik (vagy illeszthető?) fenti nyers formájában is, amint Nemeskürty István *A magyar népnek, ki ezt olvassa* című lendületes irodalomtörténetéből, kivált a „Magyar manierizmus” fejezetből, szépen látható.

Félre ne értsük valahogy! Világért se állítja senki, jelen recenzens legkevésbé, hogy Klaniczay professzor valamiképpen a szegényes és jórész mégiscsak periférikus honi — vagy általában közép-kelet európai — anyagból kíván általánosítani! Egészen másról van itt szó. Az olyan reménytelenül kuszálódó kulturális rendszerek esetében ugyanis, mint amilyen a középkori, a reneszánsz vagy a barokk, gyakran épp a perifériákon figyelhetők meg jobban alapvető jelenségek és tendenciák. Ez is egyfajta „peremvidék-effektus”, ha nem is teljesen — vagy nem csak — abban az értelemben, ahogyan ezt a sok mindent megvilágosító fogalmat Király István — kiváló érzőkkel! — az irodalomtudományba bevezette. A peremvidékeken mintegy egyszerűsített „modellen” megismert folyamatok azután viszonylag könnyen bővíthetők és bonyolíthatók a hasonlíthatatlanul nehezebben áttekinthető európai kontextusban; az alapvető „manierizmus-modell” efféle európai „komplettálására” kitűnő példa Klaniczay mesteri tanulmánya *A manierizmus esztétikájáról*.

A tanulmány eredetileg a közkedvelt „izmusok”-sorozat manierizmus-kötetének bevezetőjeként jelent meg, s a szemelvényekkel — köztük Rimay János két pompás írásával — és a képekkel együtt demonstrálja igazán, hogyan válhat egy afféle kultúrhistoriai csontvázból, mint a manierizmus válság-modellje, avatott történész ihletett és szakértő érintésére életes — Lucien Febre kedves szavával szólva — „hús-vér”-történelem. Ebben a darabnyi megelevenített múltban nemcsak az itáliai reneszánsz — Hans Baron óta az *egész* korszakban úton-útfélen kísértő — „krizise” nyer megnyugtató periodizációs és interpretatív (s persze a Klaniczay-féle „határozatlansági relációval” hitelesített) tisztázást, hanem az is demonstráltatik — s még hozzá egy első pillanatra lényegtelennek látszó szektor, az esztétikai elméleti példáján —, hogyan lehet a szükségképpen töredékes anyag alapján eljutni — Erdélyi Ágnes pontos (bár a könyvben sajnos nem idézett) megfogalmazásával szólva — „a társadalmi-történelmi realitásnak mint objektív formát öltött emberi tevékenységnek a megértéséhez.”

Ez a megértést hangsúlyozó marxista hermeneutika tulajdonképpen a nagy újság Klaniczay professzor újabb írásaiban; ez különbözteti meg munkáit az inkább leírásra és magyarázatra törekvő hagyományos művelődéstörténetírásunktól. Tán éppen ezért is keltett nagy föltűnést ebben a szellemben megírt hozzászólása a nemzeti hagyományok kérdéséhez. Az emlékezetes *Kortárs*-cikk a jelen kötet bevezető tanulmányaként ha lehet még inkább „helyén való”. Mert a kötet hasonló témájú megértést szolgáló (s nem egyszer fontos kultúrpolitikai kérdéseket érintő) írásai — mint például a „Két reflexió a Molnár Erik-vitához”, a „Szocialista hazafiság és közművelődés”, a „Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül”, „A keresztshad eszméje és a Mátyás-mitosz”, „Mi és miért veszett Mohácsnál?”, s nem utolsó sorban Szücs Jenő *Nemzet és történelem*-éről a nagy könyvhöz méltó szinten megírt recenziója — hatásosan illusztrálják és megerősítik a „Gondolatok a nemzeti hagyományról” érvelését, megállapításait és végkövetkeztetését: „Szemléletünk, felfogásunk alapja csak a szigorú történelmi valóság és ténytudás lehet. Semmi ok sincs arra, hogy szemérmesen elhallgassuk akár önmagunk, akár

a világ előtt az egykori Magyarország létét, valamint azt, hogy a szomszéd országokban jelentős számú magyar él, méghozzá nem kivételesen, nem is mint újabb jövevény, hanem az esetek nagy részében, mint e területek ősi lakosa. De ugyanígy szem előtt tartandó az is, hogy a régi Magyarország kultúrája is, illetve e kultúra számos megnyilvánulása több népnek az öröksége egyszerre... Fokoznunk kell a saját nemzeti hagyományaink felemelése érdekében végzett munkát, de egyidejűleg arról is gondoskodnunk kell, hogy közvéleményünk tudomásul vegye és kellően értékelje a környezetünkben élő népek gazdag, nem egy tekintetben a mienknél gazdagabb kultúráját."

Kell-e mondani, hogy ebből a hatalmas és égetően időszerű programból — néhány elődje és kortársa (mindenekelőtt I. Tóth Zoltán, Csapodi Csaba, Makkai László, Kemény G. Gábor) mellett éppen Klaniczay professzor valósított meg legtöbbet? Annál inkább sajnálhatjuk, hogy nem teremtett ezen a téren számottevő iskolát. Hiszen a nélkülözhetetlen de szükségképpen korlátozott körű föltáró és leíró munka mellett honi művelődéstörténetírásunkból épp az ilyenféle megértő kitekintés hiányzik leginkább. S hogy ez a hiány mennyire életbevágó és mennyire nem pótolható „európai összefüggések” emlegetésével vagy akár gondos regisztrálásával, arra megint csak Klaniczay figyelmeztetett nyomatékosan, Hauser Arnold híres könyvének magyar fordításáról írt recenziójában; kiemelve, hogy *A művészet és az irodalom társadalomtörténetében* még az a szó se fordul elő, hogy „magyar”. „Még a Bizáncot pusztító barbárok sorából is hiányzik említése a »perzsák, avarok, szlávok és arabok« (I, 109) mellől... Tudomásul kell vennünk, hogy a magyar művészet és irodalom értékei akkor sem váltak egy egyetemes fejlődésrajz — akárcsak igen szerény — elemeivé, amikor a szerző esetében információhiányról vagy nehézségről nem volt szó. Érdemes lenne egyszer komolyan szembenézni azzal a kérdéssel, hogy az ilyen hallgatás a magyar művészet és irodalom valóságos helyzetét, szintjét, rangját fejezi-e ki, vagy pedig valamilyen szemléleti hiba, a nagy nemzetekre koncentráló hagyományos szemlélet pusztta továbbélése."

Megtalálható ez a kérdés valamiképpen a jelen kötet legtöbb írásában, a magyar középkorról szóló szép tanulmányoktól a Csontváryról írt esszéig. S a magyar művészet és irodalom valóságos helyzetét és szintjét firtató írásaival Klaniczay Tibor ahhoz a néhány nagy gondolkozóhoz csatlakozik, aki szembenézett már s olykor életre-halálra küzdött ezzel a kérdéssel. Alig vagy egyáltalában nem találkozunk a könyvben Babits Mihály, Fülep Lajos, Németh László, Veres Péter nevével, mégis ezzel a kötetével Klaniczay Tibor mintha az ő széles és sorskérdések gyötörte határunkba sodródott volna a rangos szaktudomány „védett területeiről". De Szücs Jenő történelmi tudatot formáló esszéihez hasonlóan Klaniczay Tibor közérdekű írásai is visszahathatnak — s remélhetőleg fognak is hatni — a szaktudomány fejlődésére. (*Szépirodalmi, 1976.*)

ESZMÉK ÉS IRODALOM

Kovács Kálmánt valószínűleg a szükség kényszerítette arra, hogy tág horizontú irodalomtörténetét legyen: a XIX. század kutatójaként kezdte pályáját, s ma is ez a korszak a fő kutatási területe, de a kislétszámú egyetemi tanszékek követelményének megfelelően évekig előadta a modern irodalmat is. Tudományos pályájának erről a furcsa ingadozásáról tanúskodik tanulmánykötete: a túlnyomórészt alkalmakra készült írások átívelik irodalmunknak legutóbbi másfél századát.

A meglehetősen nagyfokú „megosztottság” korántsem eredményez valamiféle devalváló könnyedséget, sőt sokkal inkább a szerző áttekintő képességét növeli, termékenyítő fölényét fokozza, amely lehetővé teszi az irodalom és politika, a költészet és a nemzetsors összefüggéseinek felmérését. Kovács Kálmán a tájékozott irodalomtörténetbiztonságával talál még meglévő fehér foltokat irodalomtörténetünkben. Ezért járja be irodalmunknak azokat a tájait, amelyekről mindaddig kevés híradás érkezett. Ezért elemzi többek között Eötvös irodalmi nézeteit, a XIX. századi angol esszéisták magyarországi hatását az 1850 utáni években, a korai szépprózairó Gyulai Pál útját az Udvarház felé, s jó érzékkel tapintja ki azokat a nyomokat, amelyek modern irodalmunk kialakulásához vezetnek.

A kötet írásai nem könnyed esszék az érintett másfél század összeütközéseiről, hanem elmélyült tanulmányok. Eötvös József irodalmi nézetei pl. azért nagyon fontosak Kovács Kálmán számára, mert az irodalom és nemzetsors összefüggéseiről adnak híradást. A fiatal Eötvös a romantikus dráma harcaitól egy szélesebb közönség kialakulását várta. Számára a népszerűség azt is jelentette, hogy közeledett egymáshoz művészet és élet. Eppen ezért fordított hátat az arisztokratikus izlés normáinak. A ki egyezés után pedig nézeteiben a nemzeti-ség, hazafiság nyílt vagy burkolt Habsburg-ellenes célszavakkal, erős függetlenségi tartalommal kapott hangsúlyt. De azt is tudta, hogy a nemzet nem válhat „szellemi rezervátummá”, a gondolat előtt nincsenek vámfatárok. Örült minden kedvező hatásnak.

Az ember tragédiájának keretszíneiről irt tanulmányban is leginkább azok az észrevételek lepik meg az olvasót, amelyek a mű és a kor összefüggéseire utalnak. Kovács Kálmán ugyanis kiemeli a mű tági-tó motívumait, azt, hogy Ádám a porba omlás pillanataiban is az élet egyetemes kérdéseivel viaskodott, s joggal tekinti fontos tényezőnek Ádám morális önállóságát, autonómiáját, hisz a szabad akarat sugallata különösen fontos lehetett az „elnyomtatás korának erkölcsiségében”. A műben megnyilvánuló nyitott történelemszemlélettel függhet össze Madách eltávolodása a hagyományos ördögképzettől: „a racionális lázadó hideg-szép arca rajzolódik ki előttünk” — olvashatjuk örömmel a tanulmányban —, aki megmutatja a küzdő, disszonáns élet szépségeit.

A korabeli nyitott történelemszemlélet eredményezte a magyar irodalmi törekvések és az európai eszmeáramlatok összefüggését is. Így alakult ki szoros kapcsolat a magyar liberalizmus 1849 után kibontakozó második hulláma és az angol esszéisták iskolája között. Valószínűleg Kovács Kálmánnak köszönhető az első felismerés: a szabadságharc leverése után módosult a hazai szellemi tájékozódás. A francia orientációt az angol liberalizmus iránti érdeklődés váltotta föl. A változó orientációt a szépirodalom is feltűnően képviselte. Arany János a skót népballadákat tanulmányozta és sorra írta a lelkiismeret konfliktusait kivetítő nagyszerű balladáit. Ekkor vetődött fel az első teljes Shakespeare-kiadás terve is. Megvalósításához legnagyobb költőink nyújtottak példát. Arany János fordításában készült el a Hamlet, a János király, a Szentivánéji álom, Vörösmartyban a Lear király. Az angol mintán okulva igazodik tehát egész szellemi közéletünk, s legfőképpen az irodalom, a polgárosodás irányába. Az ipari társadalom angomán példája teszi fel most egyre követelőbben nálunk a kérdést: hogyan alakul a földbirtokos osztály sorsa a modern viszonyok között. Az összevetésből nem maradhat ki Kovács Kálmán régi témája, Gyulai Pál kritikai tevékenysége sem. Gyulai is az angol szépprózát állítja eszményképnek kora elé.

Modern irodalmunk kialakulásának útját követve — nézetem szerint — Kovács Kálmán akkor jut el a legtermékenyebb gondolatokig, amikor szépprózánk fejlődését tekinti át a XIX. század közepétől

ügyszólván máig. A *hangnemvegyítésre és rétegkeverésre* mint „modern” szerkesztési eszközökre csodálkozik rá már Jókainál. A szinte szólamszerűen váltogatott hangnem más-más atmoszférába ragadja az olvasót. A meggyőződés pátosza, a szenvedély hevülete, a zsánerrealizmus humora és komikuma teret ad az írói személyességnek, a nemzet sorsán elmerengő elégikus hangulatnak, s legfőképp a líra, mint modern regényírói érzület, belopakodásának („... Jobb idők reményét...”).

A Mikszáth művészetéről írott tanulmány (A romantika és a realizmus választóján) joggal tekinti a modern prózaábrázolás felé mutató jelenségnek az előadás „különös bájú” *disszonanciáját*; az anyagkezelésben a *kicsinyítő, dezilluzionáló* szándék nyomát. Móricz pedig a hangulatok világán nőtt túl, nála mozgásban volt a teljes érzelmi élet, s mivel mint realista az epikum őrzője és tisztelője volt, lírája mindig a tárgyhoz tapadt. Ábrázolását azonban semminemű képletszerűség, „tipológiai egyenlet” nem fonyasztotta, s kifejezésének talán legmodernebb jelensége a nyelv lihegő halmazsba való átsapása. Jellemző már a Móricz-tanulmány címének megválasztása is: „En nem egy életet éltem...”. Kovács Kálmán prózaelemzése azt sugallják, hogy szépprózánk a XIX. század közepétől több irányból közeledett a korszerűség felé.

A kötet Kodolányi János: Boldog Margit című regényéről készült tanulmánya egyik legszakyszerűbb elemzését adja az író archaizáló ambíciójának, amely ebben a műben nyelvi szempontból is kiemelkedő alkotást eredményez. A könyvben általában is feltűnik Kovács Kálmán esztétikai érzékenysége, vonzalma a nyelvi megoldások tüzetes elemzéséhez. Ezzel szorosan összefügg a tanulmányok megfogalmazásának magas színvonala. (*Szépirodalmi*, 1976)

NEMES ISTVÁN

KÉT ZENEI KÖNYV PÉCSRŐL

„Hisszük, hogy az emberiség boldogabb lesz, ha megtanul a zenével méltóképpen élni” — idézi Kodály Zoltánt *Zenei írássok* című könyvében *Várnai Ferenc*, aki pedagóg-

gusi, népművelői tevékenységével maga is a zene népszerűsítésén fáradozik. Kodály idézet olvasható *Bárdos Kornél: Pécs zeneje a 18. században* című tudományos igényű és alaposságú könyvének bevezetésében is: „Teljes értékű magyar művészet csak a teljes magyar múlt talaján fejlődhetik, anélkül mindig hiányozni fog belőle valami.”

E két kodályi mondás voltaképpen motója lehetne annak a két könyvnek, mely — ha különböző céllal és igénnyel, időben és térben mást vizsgálva készült is, — mindenképpen Pécs és Baranya zenei múltjának megismerését gazdagítja.

Bárdos Kornél zenetörténeti kutatómunkáját a „magyar múlt talajának” eddig kevéssé ismert területén végzi. Azokat a dunántúli rezidenciákat és városokat vizsgálja, ahol a török kiűzetését követően, az európai barokk és klasszikus zene hatására, élénk zenei élet bontakozott ki. E felfezsüdült koncertélet kutatása és feldolgozása tulajdonképpen előkészületi része a Magyar Tudományos Akadémián folyó hatalmas munkának, mely a magyar zenetörténetet szándékozik több kötetben közreadni.

A 18. századi Pécsről vizsgálva Bárdos a korabeli jegyzőkönyvek, anyakönyvek, naplók, Historia Domusok adatai, újságok híradásai alapján a város zenei életének két fontos bázisát jelöli meg: a székesegyházat, ahol Nesselrode püspök a nyugati barokk rezidenciák stílusában kezdte el a liturgikus igényeket meghaladó zene szervezését, valamint a zenét fontos nevelési eszközként alkalmazó jezsuita gimnáziumot. Történetük a század folyamán szinte egybefonódott a város és a polgárság zenei törekvéseivel. A kibontakozó zenei élet száz esztendejének ezernyi mozzanata bukkan elő a rendkívül aprólékos, részleteket is feltáró — többéves levéltári kutatómunka nyomán összegyűlt — adatok mögül. Bárdos érdeme, hogy nem merül el az adathalmazban, hanem élettel tölti meg azt. Amikor a zenészek javadalmazása körüli vitákról, a templomi szolgálatról, a hajnali zsolozsmák farsztó ellátásáról, a dóm zenekarában használt hangszerek számáról és állapotáról, a felcsendülő művekről ír, — a megelevenedő számadatokból hitelesen és érzékelhetően rajzolódik ki a korszak zenei képe. Életközelsége kerülnek e száz esztendő sűrűn változó karnagyai, hányatott

sorsú, távoli országokból Pécsre szerződött, a püspökkel és a káptalannal viaskodó, gyakran megélhetésükért küzdő, de nagy-szerű hangszerű muzsikusi: Anton Franz Paumon, aki a bécsi Stephanskirche kórusát hagyta ott a pécsi kedvéért; Peck József regens chori, aki zsörtölődő természete miatt vesztette el állását; a jóképességű komponista híreben álló Novotni Ferenc, aki féltő gonddal intézte a zenészek ügyes-bajos dolgait; Krausz Ferenc, aki egy kis cseh hegyi városból érkezve alakította meg társaival az első bányászzenekart, és a többiek, akik a 19. század már nevesebb pécsi muzsikusaiknak tevékenységéhez készítették értékes alapot.

Az 1788-ban, harmadiknak az országban Pécssett megnyílt zeneiskola mintegy kiegészítette a gimnázium által nyújtott zenei nevelést. Egyre több adat bizonyítja azt is, hogy a város szabad királyi rangra emelése után — melynek barokk pompájú ünnepeiről Bárdos közöl először hiteles leírást magyar fordításban, — a dóm és a városteplom zenészei mindinkább közreműködtek a polgárság világi ünnepein. Bárdos Kornél könyve — a gimnáziumi hangversenyek, a város ünnepeinek, a polgárság táncos szórakozásainak, a színház előadásainak és a katonazenekarok tevékenységének leírásával — színesen tükrözi a muzsikáló Pécs hangulatát.

Záradékként — a rendkívül részletes forrásjegyzék mellett — közli annak a 378 műnek, köztük számos pécsi szerző alkotásának tematikai jegyzékét (és kottájuk első sorát), melyekről sikerült megállapítania, hogy a 18. században játszották, énekeltek őket.

A múlttal — pontosabban Baranya megye zenei múltjának és hagyományainak emlékeivel ismertet meg Várnai Ferenc, amikor *Zenei írások* című gyűjteményes kötetének első részében a megye azon községeibe vezet el, amelyekhez zenei életünk valamilyen jelentős, de eddig kevésbé számontartott eseménye fűződik. Majd részletesen olvashatunk Kodály Zoltán pécsi és baranyai kapcsolatairól, Bartók Béla egyetlen pécsi hangversenyéről, idézve nemcsak a korabeli újságokat, hanem a még élő szem- és fültanút is. Várnai Ferenc azonban nemcsak a „nagyok” már sokszor megörökített baranyai látogatásaival foglalkozik. Érdeklődése azok felé is irányul, akik csak ritkán kerültek az élvonalba,

de kitartó és szorgalmas munkájukkal kiérdemelték, hogy ne feledkezzünk meg róluk. Meleg színekkel megrajzolt portré állít emléket az olasz földről származó Gorrieri családnak, a bányászzenekar élén évtizedeken át tevékenykedett Gorrieri Ferencnek, akinek keze alatt „mindenki megtanult játszani, és megtanulta szeretni a zenét.” Különös szeretettel foglalkozik Várnai a népművészet baranyai mestereivel, a dalolókedvű Demse Dávidnéval, Simon Ferenc Józsefnéval, az egyházaskozári kis házban élő Gyurka Mihálynéval, aki „bá-natát és örömet most is, mint régen, dalolással enyhíti és fejezi ki.” A mecsekná-dasi Wohlschein Ferenc is, — akinek „ujjai olyan fürgén ugráltak a gombosharmonikán, mintha kalapácsot sosem szorítottak volna” — látható közelbe kerül a könyv kapcsán ugyanúgy, mint az abaligeti alagút előtti órház meggyfasipos citerán játszó vasutasa, Sajgó János. Két régi, veszendő-be menő népszokás is megelevenedik a könyv lapjain: a székelyek húshagyati tánca és a húsvéti locsolkodás.

A kötet további írásaiiban a népművelő Várnai szól: rövid, közérthető eszme-futtatásokat közölve a népdal útjáról, a filmzenéről, a szovjet zene ötven évéről, a munkásmozgalom dalairól, vagy nagy művészekre emlékezve Haydntól Armstrongig. A pedagógus Várnai pedig a zenei nevelés sokat vitatott kérdéseiben próbál eligazítást nyújtani, felhasználva saját tapasztalatait is. Néhány apróbb pontatlanság ellenére, (melyek az újbóli megjelenéskor kijavíthatók lettek volna), értékes könyvet vehet kezébe az olvasó, amikor a *Zenei írások* tanulmányozza. Amint azt Radics Károly, a kötet kiadását vállaló Pécsvárad Nagyközség Tanácsának elnöke is megfogalmazta, bizonyára „hasznosan forgatják majd Várnai Ferenc írásait iskolákban, klubokban, művelődési intézményekben és másutt mindazok, akik a zene, a népművészet megismertetésével, népszerűsítésével és a zenei ismeretek terjesztésével foglalkoznak.”

Bár a könyv írásai különböző folyóiratokban, napilapokban, más-más időpontban jelentek meg, ma is érvényes közös vonásuk ugyanaz: bennük azokra a kérdésekre kapunk választ, melyeket az élet sürgetése tett fel számunkra.

NÁDOR TAMÁS

MŰFORDÍTÓI PÁLYAZAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÓKORTUDOMÁNYI TÁRSULATA és az
EURÓPA KÖNYVKIADÓ pályázatot hirdet

*görög és latin
verses és prózai művek fordítására.*

A pályázat fő célja, hogy az ókori klasszikus irodalmak nagy művei méltó fordítóra találjanak. A pályázatokon bárki részt vehet nyomtatásban még meg nem jelent, eredetiből készült fordítással. Fordításra ajánlott tételek:

1. Hérodotosz munkájának olyan ötoldalnyi részlete, amelyet Devecseri Gábor vagy Szabó Árpád nem fordított le;
2. százsoros részlet Terentius bármelyik komédiájából vagy Plautus következő műveinek egyikéből: Cistellaria, Curculio, Epidicus, Pseudolus, Truculentus;
3. Horatius egy ódája;
4. Ammianus Marcellinus művének ötoldalnyi részlete.

Ezeken kívül bármely jelentősebb görög vagy latin szerzőből készült, a fentiekkel nagyjából azonos terjedelmű fordítással is lehet pályázni

A bíráló bizottság a pályamunkákat egy első, egy második és egy harmadik díjjal jutalmazza.

- I. díj 3000,— Ft
II. díj 2500,— Ft
III. díj 1500,— Ft

A megfelelő színvonalú fordítások készítőinek az Európa Könyvkiadó fordítói megbízást ad.

A pályázat jeligés. A pályamunkákat a jelige feltüntetésével, három példányban, gépelve kell beküldeni az Európa Könyvkiadónak (1055 Budapest, Kossuth L. tér 13—15.) A pályázó nevét és lakcímét egy mellékelt leragasztott borítékban kell megadni. A pályázat határideje:

1977. szeptember 1.

Az eredményt az Ókortudományi Társulat 1977. október havi felolvasó ülésén hirdetjük ki és a sajtóban közzétesszük.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÓKORTUDOMÁNYI TÁRSULATA

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

A BARANYAI MŰVELŐDÉS c. periodika új számának élén a hatvanéves *Csorba Győzőt* köszöntő írások kaptak helyet. A közművelődési rovatban egyebek mellett a tavalyi mohácsi emlék-ünnepségekről, az Emlékhelyről és a pécsi Kodály-szoborról olvashatunk. A szám függelékeként dr. Varga Gyula fotósorozatban mutatja be a Mohácsi Történelmi Emlékhelyet.

*

A PÉCSI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLÁN rendezték április 5—9-én a XIII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia társadalomtudományi szekciójának ülését. Folyóiratunk különdíját a zsűri döntése alapján *Kovács István* nyerte el „Az elidegenedés problémája Németh László Gyász és Iszony c. regényeiben” c. dolgozatáért. A Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának különdíját *Kovács Anna* kapta. Dolgozatának témája: *A szép és rút dialektikája József Attila: Téli éjszaka c. versében.*

*

MOHÁCS VÁROS történetének szentelt tematikus kötetként jelent meg a Baranya megyei Levéltár évkönyv-sorozatának *Baranyai helytörténetírás 1976. c. kiadványa.* „A mohácsi csata évfordulóján úgy láttuk helyesnek, ha a művel a tragédiát követő küzdelmes városi életet mutatjuk be, a talpraállást, az itt élt és élő népek és nemzetiségek felemelkedését” — írja az Előszóban *dr. Szita László*, a kötet szerkesztője.

A kiadvány tanulmányokban mutatja be Mohács gazdaságának és népességének fejlődését a XVI—XIX. században, az ipar és városigazgatás fejlődését a XVIII—XX. században, publikál néhány néprajzi írást, továbbá dokumentumokat a mohácsi csata történetéhez és a város kapitalizmuskori történetéhez. Végül pedig bibliográfiai összeállítást tartalmaz Mohács történetéhez.

*

A pécsi Csontváry Múzeum *matiné-sorozatában április 17-én Bartókné Pásztor Ditta és Comensoli Mária adott zongoraversenyt. Műsoruk: Bartók: Suite op. 4/a., Hét darab a Mikrokozmoszból és Geszler György: Négy Vasarely-vázlat.* Az utóbbi mű előadásában *ütőhangszerekkel közreműködött Zempléni László és Mérei Péter.*

A KÖLTÉSZET NAPJA pécsi ünnepi estjén *Garai Gábor* szerepelt április 15-én az Ifjúsági Házban. Bevezetőt mondott: *Bertók László.* A költővel *Tüskés Tibor* beszélgetett. Közreműködtek a Központi Amatőr Színpad tagjai és az Ifjúsági Ház zenekara.

*

MARTYN FERENC „Baranyai képek” c. rajzsorozatát kötetben jelenteti meg a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.

*

A PÉCSI MŰHELY tagjainak munkáiból rendeztek kiállítást március 25-től a Doktor Sándor Művelődési Központban. A kiállítás *son Ficzek Ferenc, Halász Károly, Kismányoky Károly, Pinczehelyi Sándor és Szijártó Kálmán* műveit mutatták be.

*

A Pécsi Nemzeti Színház április 15-én mutatta be *HERNÁDI GYULA: Bajcsy-Zsilinszky Endre c. új drámáját.* Az előadást *Nógrádi Róbert* rendezte. A főszerepeket *Szegváry Menyhért, Vallai Péter, Györy Emil, Huszár László, Kézdy György és Pákozdy János* játszotta.

*

VÉGVÁRI I. JÁNOS festőművész képeiből rendeztek kiállítást az esztergomi Ballassa Bálint Múzeumban. A kiállítás májusig tekinthető meg.

*

PINCZEHELYI SÁNDOR műveit mutatták be április 10-től május 1-ig Pécs város kiállítótermében. — A Képcsarnok Vállalat kiállítóhelyiségében *PAPP GÁBOR Útiképek* című sorozatát láthatta a közönség.

*

HIBAIGAZÍTÁS. Radnóti Sándor előző számunkban közölt írásának a 357. oldal alján kezdődő s a következő oldalon befejeződő mondatából egy sor sajnálatosan kiesett. A teljes mondat így hangzik: S ez természetesen az értékek világa is, amelynek vezető értéke a naivitásnak megfelelően e világ léte, mint *sajátjái* —: elvethet, megvethet belőle akármit, *idegennek*, elidegenedettnek nem érez semmit.